

HET VASTGOED VAN FABRIKANTENFAMILIE POLLET IN TILBURG: 1800-1935

Familiegeschiedenis, invloed en reconstructie van het
huizenbezit van een vooraanstaande Tilburgse familie

Persoonlijke gegevens:

Auteur: Lenneke Willemstein
Studentnummer: 5489946
E-mail: willemstein.lenneke@gmail.com

Opleiding: Kunstgeschiedenis
Profiel: Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg
Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht
Faculteit: Geesteswetenschappen

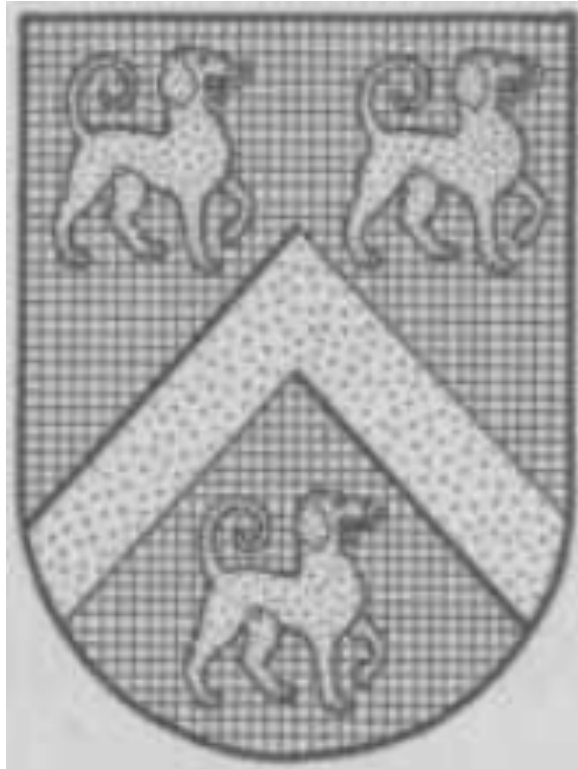
Eerste lezer: Dr. Dirk van den Vijver
Tweede lezer:

Technische gegevens:

Soort scriptie: masterscriptie
Periode: maart 2017 – augustus 2017
Inleverdatum: 4 augustus 2017

Universiteit Utrecht

Wapenschild van de familie Pollet

INHOUD

VOORWOORD	6
INLEIDING.....	7
1. HET ARCHIEFONDERZOEK	10
1.1 KADASTER ARCHIEFVIEWER	10
1.1.1 Register 71	10
1.1.2 Leggerartikel.....	11
1.1.3 Veldwerk- en hulpkaarten.....	12
1.2 KADASTRALE KAARTEN	12
1.3 MEMORIE VAN SUCCESSIE	13
1.4 REGISTERS	13
1.5 HISTORISCHE ADRESBOEKEN	14
1.6 KRANTENARTIKELN	15
2. GESCHIEDENIS VAN TILBURG EN POLLET	16
2.1 TILBURG ALS WOLSTAD	16
2.2 DE VLUCHT NAAR TILBURG	18
2.2 DE VESTIGING IN TILBURG	19
2.3.1 Agnes Pollet	20
2.3.2 Guillaume Pollet.....	21
3. DE INVLOED VAN DE FAMILIE POLLET BINNEN TILBURG	23
3.1 INVLOED OP DE TEXTIELINDUSTRIE	23
3.1.1 Vrouwelijke rol in het familiebedrijf.....	23
3.2 SOCIAAL ECONOMISCHE INVLOED	24
3.2.1 Belang en invloed van het onroerend goed.....	26
3.3 EEN CASUS ALS VOORBEELD	28
4. RECONSTRUCTIE VAN HET VASTGOEDBEZIT VAN GUILLAUME POLLET: 1800-1935	30
4.1 STEDENBOUWKUNDIGE SITUERING.....	30
4.2 OVERZICHT VAN DE BOUWHISTORIE	32
4.3 RESIDENTIËLE HUIZEN	33
4.3.1 Huizen in de stad.....	34
Woonhuis Pollet.....	34
Villa Ludovicus.....	36
Villa Guillaume	39
Woonhuis Pollet-Hooijdonk	41
Herenhuizen industriestraat	41
Villa Joseph en Desiré.....	43
Villa Constance	45
Hoekhuis Noordstraat	46

4.3.2	<i>Buithuizen</i>	48
	Villa Sparrenhof	49
	Hofstede de Blaak	50
	Villa Bredaseweg	52
4.4	INDUSTRIEEL ONROEREND GOED	54
4.4.1	<i>Fabrieken</i>	56
4.4.2	<i>Arbeiderswoningen</i>	58
CONCLUSIE		60
BIBLIOGRAFIE		62
	BRONNEN	62
	LITERATUUR	62
	WEBSITES	64
	VERANTWOORDING AFBEELDINGEN	64
BIJLAGEN		65
	BIJLAGE 1: STAMBOOM VAN FAMILIE POLLET	65
	BIJLAGE 2: FAMILIEKAARTEN	66
	BIJLAGE 3: VERENIGINGEN/SUBSTANTIES	69
	BIJLAGE 4: DE PERSONELE BELASTING	70
	BIJLAGE 5: BOUWTEKENINGEN	71
	BIJLAGE 6: BESCHRIJVINGEN VAN DE RIJKSMONUMENTEN	80
	BIJLAGE 7: HET ONTSTAAN VAN HET KAVEL VAN VILLA LUDOVICUS	85
	BIJLAGE 8: MINUUTPLAN WIJK L, 1832	86
	BIJLAGE 9: KADASTRALE KAART WIJK K, OMSTREEKS 1885	87
VOETNOTEN		88

Voorwoord

Sinds 2010 woon ik volgens vele Nederlanders in 'de lelijkste stad' van ons land, namelijk Tilburg. Zelfs de rasechte Tilburgers vinden hun stad niet mooi. Op het eerste gezicht ontbreekt het stadsbeeld aan een historisch stadscentrum waarbij de komst van hoogbouw flats aan onder andere de Spoorlaan en de Schouwburgring niet bevorderlijk is geweest op het negatieve stadsbeeld. Uit de geringe waardering voor het monumentale bezit van Tilburg blijkt dat de Tilburgse monumentale panden het ondergeschoven kindje zijn. De stad kent namelijk meer dan 260 rijksmonumenten. Ter vergelijking, de Brabantse stad Eindhoven telt zo'n 140 inschrijvingen in het Rijksmonumentenregister. De zeventiende eeuw wordt door vele in ons land als 'het hoogtepunt' van de architectuur gezien. Omdat de monumenten in Tilburg niet dateren uit deze Gouden Eeuw, maar uit de 'Tilburgse Gouden Eeuw', de negentiende eeuw, wordt het relatieve jonge stadscentrum ondergewaardeerd in vergelijking met de steden Breda en Den Bosch. Tilburg heeft dan ook een compleet ander verleden dan deze middeleeuwse Brabantse steden. Tilburg was een industriestad die groeide in de negentiende eeuw door de komst van wollenstoffenfabrikanten. Door de snelle groei van de textielindustrie bloeide de stad op door de bouw van fabrieken, stadsvilla's en arbeiderswoningen. Door de komst van Koning Willem II creëerde Tilburg hierin een eigen architectuurstijl. Een levend verleden waarvan de sporen zeker nog duidelijk zichtbaar zijn. Het vergt echter een scherpe blik om dit verleden te zien vanwege de uitbereidingen en sloopwerkzaamheden gedurende de jaren '70 en '80 van de twintigste eeuw.

De waardering voor Tilburg als een voor de architectuur waardevolle stad is momenteel niet groot, wat zeer jammerlijk is, omdat deze stad zoveel te bieden heeft. Deze scriptie heeft niet het doel om de waardering voor de stad met zijn geschiedenis van talrijke fabrikantenfamilies en architectuur te vergroten. Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de invloed van een vooraanstaande Tilburgse textielabrikantenfamilie op het stadsbeeld. Door het vastgoed van deze familie te reconstrueren, wordt informatie verschaft over de woonsituatie van de rijkste bovenlaag van de stad. Aangezien de woonsituatie van deze bovenlaag nog relatief onderbelicht is, zal dit onderzoek een aanvulling zijn op de architectuurgeschiedenis van Tilburg. Hopelijk smaakt het naar meer.

Ik wil graag mijn scriptiebegeleider van de Universiteit van Utrecht bedanken, dr. Dirk van den Vijver. Door zijn vakkundige en fijne begeleidingsgesprekken waarin ik vrij werd gelaten mijn eigen weg te kiezen, ben ik tot inzichten gekomen die ik mogelijk zelf niet gezien zou hebben. Daarnaast wil ik heel graag de medewerkers van het Regionaal Archief Tilburg bedanken. Ik ben hier vele dagen aanwezig geweest en kon altijd rekenen op hulp, zelfs als het ging om meedenken met mijn vraagstukken. Ook de medewerkers van het Brabants Historisch Centrum in Den Bosch zijn erg hulpvaardig geweest met het helpen begrijpen van de Kadaster ArchiefViewer. Tevens wil ik graag Rob van Putten specifiek nog bedanken voor zijn adviezen en meedenken. Ook al mailde ik midden in de nacht met een vraag, ik kon altijd rekenen op een uitgebreid antwoord terug. Het heeft me zeker verder geholpen bij mijn archiefonderzoek. Ten slotte wil ik Yannic Suurmeijer en Hanneke Suurmeijer-van de Ring bedanken omdat zij mijn scriptie volledig hebben voorzien van feedback. Hopelijk opent deze scriptie binnen het architectuuronderzoek in Tilburg nieuwe deuren...

Lenneke Willemstein

Tilburg, 4 augustus 2017

Inleiding

De textielindustrie heeft een ongekende invloed gehad op het oosten van Nederland, op plaatsen als Enschede, Oldenzaal en Hengelo. Stadsvilla's van vooraanstaande fabrikantenfamilies vormen een belangrijk onderdeel van het authentieke Twentse straatbeeld. Tevens zijn een aantal van de bijbehorende buitenhuizen is eveneens uitgeroepen tot rijksmonument of complex historische buitenplaats.¹ De waardering voor de textielfabrikanten leeft voort doordat de textielfabrikanten de stad meer dan alleen werkgelegenheid schonken in de fabrieken of op het land. Ze droegen eveneens bij aan tal van voorzieningen voor de gehele gemeenschap, zoals de aanleg van parken, een betere infrastructuur en de huisvesting en scholing van de arbeiders.² Voorzieningen waarvan men nu nog altijd gebruik kan maken. Vandaag de dag zijn de namen van de vooraanstaande fabrikantenfamilies zoals Blijdenstein, Ledeboer en Van Heek nog altijd zichtbaar in het stadsbeeld. Niet meer als fabrieksnamen, maar in de vorm van straatnamen, pleinen en parken. Zo kun je in Enschede wonen in de Ledeboerstraat, parkeren aan het Van Heekplein en recreëren in het Blijdensteinpark. In Tilburg daarentegen, waar de textielindustrie eveneens voor economische groei heeft gezorgd, leeft deze industrie op een andere manier voort. Hier ligt de nadruk veel meer op de textiel zelf en op de arbeider die de textiel vervaardigde. In Tilburg zijn straten en pleinen niet vernoemd naar de fabrikanten, maar naar de verschillende beroepen in de textiel en de bijbehorende textielstoffen en werktuigen. Dit levert straatnamen op zoals de Schrobbelaarstraat, Lakenstraat en Getouwstraat. Wat betreft de namen van pleinen, komt Tilburg niet verder dan het Textielplein. Ondanks het feit dat de Tilburgse textielfabrikanten eveneens van groot belang zijn geweest voor de gemeenschap, lijken de fabrikanten zelf minder belicht te worden. Nu kunnen er aan de hand van een simpel voorbeeld zoals straatnamen geen conclusies worden getrokken, maar het geeft wel een nuance verschil tussen de plaatsen weer. Tevens biedt het een mooie uitgangssituatie voor dit onderzoek naar de invloed van één vooraanstaande Tilburgse fabrikantenfamilie, familie Pollet, op het stadsbeeld van Tilburg.³

Dit onderzoek speelt in op twee factoren. Als eerste wordt de geschiedenis van de textielfamilie Pollet en de invloed die zij uitoefenden op de Tilburgse textielindustrie besproken. Vervolgens wordt het omvangrijke vastgoed van de familie, wat veelvuldig terugkeert in het Tilburgse stadsbeeld, als tweede factor behandeld. Aan de hand van zowel de sociale- en economische status van de familie en het vastgoed bezit, kan de impact van de familie op Tilburg beter worden vastgesteld. Beide aspecten worden uiteindelijk samen in relatie gebracht met de algehele ontwikkeling van de stad. De onderzoeksvraag die hierbij gesteld wordt is: *'welke sociaaleconomische invloed heeft de textielfamilie Pollet gehad de Tilburgse textielstad en hoe weerspiegelde deze invloed zich op het vastgoed in het Tilburgse stadsbeeld?'*. Om de invloed van de Tilburgse fabrikanten in perspectief te plaatsen, gebruikt dit onderzoek de grote textielsteden uit Twente als leidraad. Tilburg en Twente vertonen namelijk zeer veel overeenkomsten wat betreft de woonhuizen, leefomstandigheden en positie van de textielfamilies. Omdat er meer onderzoek naar het vastgoed en het leven van Twentse textielfamilies is gedaan, helpen deze publicaties bij het in perspectief plaatsen van dit onderzoek. Een vergelijking van het vastgoed van textielfabrikanten of in breder perspectief, met aristocraten op nationaal niveau wordt in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten, maar zou in vervolgonderzoek wel gemaakt kunnen worden. Naslagwerken welke hiervoor gebruikt kunnen worden zijn allereerst die van Nico Wilterdink over de negentiende-eeuwse vermogensverhoudingen in Nederland en het vergaren van rijkdom.⁴ Eveneens kan het proefschrift van Jaap Moes gebruikt worden welke gaat over de politieke, economische en sociaal-culturele strategieën die adellijke en oude patricische families gebruikten om zich aan te passen aan zowel de ingrijpende veranderingen van de politieke cultuur en de agrarische economie als aan de toenemende verstedelijking.⁵

Publicaties over de geschiedenis van de Twentse textielfabrikanten speelt dus een belangrijke rol, omdat naar de geschiedenis, de huisvesting en de sociaaleconomische invloed van Tilburgse textielfamilies beperkt onderzoek is verricht. In dit onderzoek is daarom ook literatuur over Twente bestudeerd, zodat aan de hand van deze informatie getoetst kan worden of de Tilburgse situatie gelijkaardig was. Mascha van Damme bespreekt de geschiedenis van de Twentse textielfabrikanten in *Heren op het land. Buitenplaatsen van Twentse*

textielfabrikanten.⁶ Daarbij geeft ze een overzicht van de oprichting, ontwikkeling en het functioneren van de stadsvilla's, buitenhuizen en tuinen en van belangrijke nevenactiviteiten zoals jagen en recreëren. Dr. A.L. van Schelven benadert de opkomst, bloei en neergang van de Twentse textielondernemingen vanuit de beschrijving van een specifieke onderneming, namelijk die van familiebedrijf Van Heek & Co.⁷ In deze publicatie wordt duidelijk wat de invloed van het familisme is geweest op de economische activiteit en op de buitenwereld. Elyze Storms-Smeets legt de relatie tussen de opkomst van de 'nieuwe rijken' afkomstig van de textielindustrie in de negentiende eeuw en de lokale adel, in *De landelijke elite in negentiende-eeuws Twente*. Hierin is vooral haar bijdrage over de motivatie voor landinvesteringen een belangrijke bron voor dit onderzoek. Wat betreft de Tilburgse literatuur over de textielfabrikanten en hun vastgoed heeft lokaal historisch researcher Ronald Peeters voor Tilburg en omstreken het meeste onderzoek gedaan. Echter vooral op het gebied van de geschiedenis van de stad. In zijn oeuvre is *Tilburgse Textiel in Beeld* het belangrijkste naslagwerk voor dit doeleinde, ondanks dat het Tilburgse textielverleden in dit boek voornamelijk in beeld wordt verteld en in mindere maten tekstueel.⁸ De fabrikanten en hun huisvesting worden nauwelijks besproken, de buitenhuizen ontbreken zelfs volledig. De nadruk ligt hier duidelijk op de fabrieken en de arbeiders, zoals in *Stadsvorm Tilburg, historische ontwikkeling. Een methodisch morfologisch onderzoek*. Dit naslagwerk gaat voornamelijk in op de typologische ontwikkeling van de industriële (arbeiders)huizen en fabrieken én de stedenbouwkundige ontwikkeling van Tilburg.⁹ De woningen voor welgestelden wordt slechts in één paragraaf behandeld. Hierin worden niet de stedenbouwkundige en architecturale ontwikkelingen besproken. Jan Timmermans beschrijft in *Wonen als arbeider in een textielstad* zelfs enkel de huisvesting van de Tilburgse arbeiders in de periode 1870-1938.¹⁰ Deze bron is echter wel van belang omwille van de beschrijving van de kwaliteit van de arbeiderswoningen in Tilburg. De relatie tussen de arbeiderswoningen en die van de fabrikanten wordt helaas niet gelegd. Dit is een jammerlijk aspect omdat die relatie ons meer kan leren over de stedenbouwkundige, sociale en economische verschillen in de huisvesting. Over de geschiedenis van Tilburg als textielstad, is het boek van P.J.M. van Gorp de leidraad geweest in dit onderzoek.¹¹ De beperking voor dit onderzoek is dat deze studie zich voornamelijk focust op de industrieel-technische aspecten van de Tilburgse wollenstoffenindustrie. Hierin worden wel de wevershuizen, fabrieken en fabriekshuizen besproken, maar niet de fabrikantenwoningen.

In dit onderzoek naar het vastgoed van de fabrikantenfamilie Pollet in Tilburg met daarbij de familiegeschiedenis, analyse van de invloed van deze vooraanstaande Tilburgse familie en een reconstructie van het huizenbezit, speelt in op de eerder genoemde beperkingen in de huidige literatuur. De keuze om slechts één textielfamilie te bespreken in plaats van meerdere families is omdat het vastgoed van de familie Pollet een uitgelezen casus biedt om meer inzicht te krijgen in het Tilburgse vastgoed in de negentiende- en begin twintigste eeuw. Deze familie had namelijk alle vormen van onroerend goed in beheer: meerdere stadsvilla's, buitenhuizen, fabrieken en arbeiderswoningen. Daarbij is door het uitsterven van de mannelijke lijn van Pollet een duidelijke periode af te bakenen, namelijk van 1800 tot en met 1935. In een vervolgstudie kan het onroerend goed van verschillende Tilburgse textielfamilies onderling met elkaar vergeleken kunnen worden. Hieruit zou dan de omvang van het vastgoedbezit en de waarde behandeld kunnen worden. Het doel van dit onderzoek is toegespitst op het in kaart brengen van het onroerend goed van één Tilburgse textielfamilie en daarbij de bijdrage van de fabrikanten aan de stadsvorming van Tilburg te beschrijven.

Dit onderzoek is opgebouwd uit vier hoofdstukken. Als eerste wordt in hoofdstuk 1 de methode van onderzoek in de verschillende archieven aan de hand van voorbeelden uitgelegd. De zes archieven die gebruikt zijn, worden per onderdeel besproken. Deze zijn: de Kadaster ArchiefViewer, kadastrale kaarten, Memories van Successie, registers zoals bevolkings- en overlijdensregisters, historische adresboeken en krantenartikelen van voornamelijk de *(Nieuwe) Tilburgsche Courant*. Hierna volgt in het tweede hoofdstuk de geschiedenis van Tilburg en de rol die de familie Pollet hierin speelde. In hoofdstuk 2 staat de Tilburgse geschiedenis in teken van de industriële ontwikkeling die de stad in de negentiende eeuw doormaakte. De familiegeschiedenis van Pollet is opgesplitst in de vlucht naar Tilburg en de vestiging in Tilburg, waarbij de huisvesting (sociaal) en de

wollenstoffenindustrie (economisch) van de verschillende generaties van de familie Pollet behandeld worden. Omdat deze familie, zowel sociaal als economisch een enorme invloed op Tilburg heeft uitgeoefend, wordt deze invloed in het derde hoofdstuk verder toegelicht. Het vierde hoofdstuk staat in teken van de reconstructie van het vastgoedbezit van Guillaume Pollet in de periode 1800 tot en met 1935. Als eerste wordt de stedenbouwkundige situering, waarin de relatie tussen de locatie en het gebruik van het vastgoedbezit in kaart wordt gebracht. Hierna wordt een overzicht gegeven van de bouwhistorie van de woonhuizen en huizen van Pollet. Vervolgens volgt de reconstructie van het huizenbezit. De reconstructie is opgedeeld in twee categorieën, in de eerste categorie vallen de residentiële huizen waartoe de stadsvilla's en de buitenhuizen behoren. In de tweede categorie valt het industrieel onroerend goed, waartoe de fabrieken en arbeiderswoningen behoren. Deze scriptie wordt afgesloten met een conclusie over de invloed van de familie Pollet op het erfgoed van de stad Tilburg.

1. Het archiefonderzoek

Om een reconstructie van het huizenbezit van Pollet in Tilburg te kunnen maken, moet in kaart worden gebracht welke percelen in bezit waren van de familie en welke percelen bebouwd waren. Dit kan met behulp van het kadaster. Dit registreerde vanaf 1832 namelijk al het eigendom van het onroerend goed. Dit werd ingevoerd in verband met de heffing van belastingen op dit onroerend goed. Alle percelen werden ingemeten en onderverdeeld in secties (wijken) met perceelnummers. Eveneens werden de eigenaren geregistreerd op zogenoemde leggerartikelen. Via de Kadaster ArchiefViewer, welke te raadplegen is in het *Brabants Historisch Informatie Centrum* (BHIC), kunnen deze leggerartikelen worden ingezien en via de minuutplannen en kadastrale kaarten, welke via de beeldbank van het Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) te bekijken zijn, kunnen de kadastrale nummers worden opgezocht. De *Kadaster ArchiefViewer* is een programma die een zoekmogelijkheid geeft in een achttal onderdelen van de kadastrale archieven; zowel ruimtelijk als administratief van aard. Deze acht onderdelen zijn de hulpkaart, het veldwerk, het dienstjaarveldwerk, het projectwerk, de lijst 78a, de leggerartikel, het register 71 en de legger-rest.¹² Kadastrale kaarten zijn gedetailleerde kaarten waarop alle percelen staan met hun begrenzingen en hun bebouwing(en) en kadastrale nummer. De minuutplannen waren de eerste kadastrale kaarten, opgesteld tussen 1811 en 1832. Naast het kadaster en de daarbij horende kadastrale kaarten, is er voor dit onderzoek ook van andere archieven gebruik gemaakt. Een belangrijke bron zijn de memories van successie. Deze geeft een overzicht van het onroerend goed van een persoon na overlijden. Eveneens kunnen bevolkings-, overlijdens-, geboorte- en trouwregisters, adresboeken en krantenartikelen uit voornamelijk de *(Nieuwe) Tilburgsche Courant* gebruikt worden voor verschillende doeleinden. Voornamelijk adresgegevens kunnen achterhaald worden aan de hand van deze bronnen. In dit hoofdstuk wordt als eerste de gebruikte methodologie van de Kadaster Viewer besproken. Deze is opgesplitst in drie subgroepen: register 71, leggerartikelen en hulp- en veldkaarten. De kadastrale kaarten maken hiervan een onderdeel uit, maar worden apart besproken omdat ze los staan van de Kadaster ArchiefViewer. Hierna volgt een uitleg over de memories van successie. Vervolgens worden de verschillende gebruikte registers uit Tilburg bekeken. De historische adresboeken komen na de registers aan bod. Een andere belangrijke bron voor allerlei uiteenlopende zaken zoals aanbestedingen en gemeenteverslagen kunnen gevonden worden in krantenartikelen. Deze worden als laatste na de adresboeken behandeld.

1.1 Kadaster ArchiefViewer

Voor dit onderzoek zijn niet alle acht onderdelen uit de Kadaster ArchiefViewer gebruikt. Enkel de hulp- en veldwerk kaarten, de leggerartikel en het register 71 zijn geraadpleegd. Dit kan tegenwoordig volledig digitaal in het BHIC. In de subhoofdstukken wordt het gebruik van de onderdelen uitgelegd.

1.1.1 Register 71

Het register 71 is een hulpregister waarmee de relatie tussen een perceel en de eigenaar opgezocht kan worden. Hiervoor heb je het kadastrale nummer van een perceel nodig. Dit nummer bestaat uit twee elementen: de letter van de sectie en het perceelnummer. Tilburg bestond uit 11 secties ieder aangeduid met een eigen letter, variërend van A tot en met L met uitzondering van de letter J welke ontbrak. Met dit kadastrale nummer kun je in het register 71 opzoeken wie de eigenaar van dit perceel was. Omwille van privacy werden personen aangeduid met artikelnummers. Zo had Guillaume Pollet bijvoorbeeld het artikelnummer 1156 en zijn zoon Petrus 3662. De artikelnummers van belastingbetalers in Tilburg kunnen gevonden worden in het *Regionaal Archief Tilburg* (RAT) in de staten met opgave van belastingplichtigen en (on)gebouwde eigendommen ten behoeve van de grondbelasting.¹³ Hierop zijn voor alle namen de bijbehorende artikelnummers te vinden. Op afb. 1 is een uittreksel te zien van het register 71. Het betreft vier percelen van Petrus Pollet omstreeks 1875. In de eerste kolom getiteld *nommers der percelen* vind je het kadastrale nummer van het perceel. In de kolom *nommers van*

den *perceelsgewijzen legger* staat de oorspronkelijke eigenaar en de later volgende eigenaren van dit perceelnummer. De eigenaren worden dus niet weergegeven aan de hand van hun naam, maar hun artikelnummer. Aan de hand van dit voorbeeld kunnen we concluderen dat Petrus Pollet de kavels 2456 tot en met 2459 in bezit had. De sectie waarin deze kavels zich bevonden is niet vermeld op het uittreksel echter is deze informatie is niet noodzakelijk om te vermelden omdat de sectie al bekend moeten zijn geweest alvorens met register 71 gezocht kan worden. In dit voorbeeld liggen de percelen in de wijk D, Klein Schaapsdijk, de locatie waar Petrus zijn buitenhuis liet bouwen.

KADASTRALE PLANS.			NOMMERS VAN DEN PERCEELSGEWIJZEN LEGGER.		NOMMERS der vervallen perceelen waaruit de nieuwe perceelen zijn ontstaan.
NOMMERS der PERCEELN.	Nommer der bladen.	Letten en nummeren der rubriek.	1.	2.	5.
2455	2.66	2453		Later 2543, 2544	
2456	1.12	3662	7781	Later 3693, 3694	
2457	1.12	3662	7781	3693	
2458	1.12	3662	7781, 7780, 14325		
2459	1.12	3662	7781, 7780, 14325		
2460	1.12	3663	1986	Later 43, 46	

1. Uittreksel van het register 71 met percelen van Petrus Pollet (3662) omstreeks 1875; kopie uit de Kadaster ArchiefViewer.

1.1.2 Leggerartikel

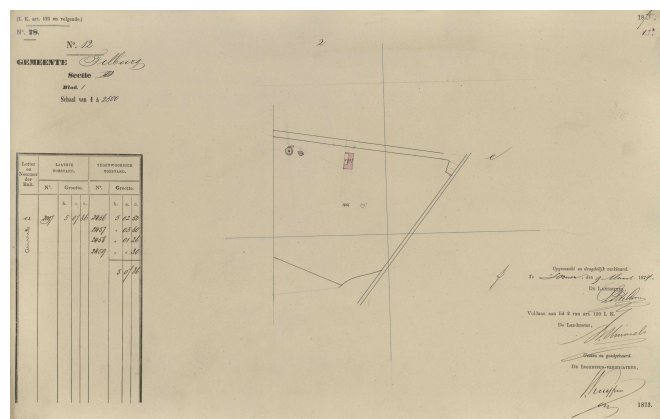
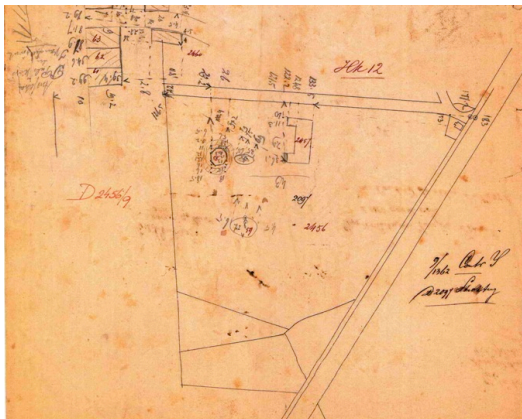
Vice versa werkt het zoeken in het Kadaster ArchiefViewer ook: aan de hand van een artikelnummer kan het kadastrale nummer van een perceel gevonden worden. Je komt dan uit op de leggerartikel van een bepaald persoon. Deze bevat de administratie van de percelen per eigenaar in de periode 1832-1988. Naarmate iemand veel onroerend goed in zijn bezit had, kreeg die persoon meerdere pagina's leggerartikelen. Hierop werden vele soorten gegevens bijgehouden. Dit varieerde van de basisgegevens zoals de naam, beroep en woonplaats van de persoon tot sectie en perceelnummer, soort eigendom en grootte, alsmede het belastbaar inkomen van zowel on- als bebouwd, omschrijving van veranderingen die mogelijk hebben plaatsgevonden en de vorige en volgende vindplaats van het perceel. Met soort eigendom werd het type van grond of bebouwing bedoeld. Zo kon het soort der eigendom betreffen 'heide', 'bouwland', 'dennenbos', 'huis en erf', 'fabriek', et cetera. Indien men iets veranderde aan het perceel, werd dit aangegeven bij de omschrijving. Bijvoorbeeld wanneer een bouwland bebouwd werd, dan kwam er bij *beknopte omschrijving der plaats gehad hebbende verandering* 'gesticht' te staan samen met een dienstjaar. Dit dienstjaar slaat altijd terug op het voorafgaande jaar. Andere veranderingen zijn bijvoorbeeld de verkoop van een perceel of een deling in het eigendom van een perceel. Afbeelding 2 geeft een voorbeeld van een leggerartikel weer. Het bedraagt de eerste pagina van Guillaume Pollets bezittingen. Bovenaan de pagina vinden we de basisgegevens terug en rechts in de hoek zijn artikelnummer. De kolommen 15 tot en met 18 geven de vorige en volgende eigenaren weer. Eerst werd het artikelnummer van de desbetreffende persoon genoteerd en daarna het regelnummer van het perceel waarna verwezen werd. Ieder perceel had namelijk een regelnummer waardoor verwijzingen gemakkelijker werd. Het belastbaar inkomen van het on- of gebouwde perceel was het inkomen van de gemiddelde onzuivere huur zonder aftrek van onderhoudskosten. Aan de hand van de leggerartikelen kan de bouw –en verbouwinggeschiedenis van een perceel achterhaald worden.

EIGENAAR.....		N.A.M.	VOORNAMEN.	BEROEP.	WOONPLAATS.	ART. 1156.							
Frachthouder.....		Pollet	Guillaume	Contraband	Van de Wijk te Tilburg	EIGENAAR:							
		Heidenk van	Amelou Elisabeth		Tilburg	N 1481							
Volgsnummer.		VERWIJZING NAAR		SOORT	INHOUDS- GROOETE VAN IEDER PERCEEL.	BELASTBAAR INKOMEN VAN IEDER PERCEEL.	BEKNOPT OMSCHRIJVING DER PLAATS GRAD HEBBENDE VERANDERINGEN.	Aanwijzing der					
of PLAATSELIJKE BEMIJNING.		de kadastrale plans.		der				Ongelouwd. Gebouwd.	VERANDERINGEN.	artikelen en der volgsnummers van deze lijst.			
1.	2.	3. Sectie.	4. No ^o der getrokken.	5. Deel.	6. Nummer	11. f. c.	12. f. c.			13.	14. Verwijzing naar de bezijde totre Aanvondig Takt.	15. Waaruit getrokken.	16. Volg- nummer.

2. Uittreksel van het leggerartikel van Guillaume Pollet (1156) omstreeks 1832; kopie uit de Kadaster ArchiefViewer.

1.1.3 Veldwerk- en hulpkaarten

Het veldwerk was de feitelijke meting van de landmeter alvorens hij deze op officiële wijze ging uittekenen als een hulpkaart. De gegevens op het besproken leggerartikel kan gezien worden als de administratie van het veldwerk en de getekende hulpkaart. Indien de situatie van een perceel veranderde, tekende de landmeter ter plaatse zijn bevindingen op. Dit deed de landmeter op een vel papier waarop hij alle veranderingen in één (dienst)jaar en in één bepaalde gemeente bijhield. Was het vel binnen een jaar vol, dan maakte hij een volgende. Deze inmetingen zijn veelal vanaf omstreeks 1844 bewaard gebleven. Na 1878 werden de veldkaarten iets anders vervaardigd. Het bleef een opmeting en registratie door de landmeter in het veld, maar nu naar sectie en perceelnummer geordend. De gegevens voor het maken van de hulpkaarten werden ontleend aan het door de landmeter gemaakte veldwerk. De hulpkaarten werden ondertekend door de landmeter en geverifieerd door de ingénieur-vérificateur. Op de hulpkaarten staan alleen de veranderde percelen ingetekend en wordt de vorm van het perceel en de bebouwing met de bijbehorende grootte weergegeven.¹⁴

3-4. Links: het veldwerk van de kavels D 2456-2459 uit 1874. Rechts: de hulpkaart van de kavels D 2456-2459 uit hetzelfde jaar.

1.2 Kadastrale kaarten

De eerste kadastrale kaarten waren de minuutplans uit 1832. In Tilburg zijn alle minuutplans bewaard gebleven op die van sectie K na. Helaas een gedeelte waar Pollet veel onroerende goederen had. De eerstvolgende kadastrale kaart van deze sectie dateert van ná 1868. De datum van vervaardiging ontbreekt echter, zoals bij vele andere

kadastrale kaarten. Aan de hand van bouwwerken kan worden afgeleid rond welke periode de kaart is opgesteld. In het geval van de kadastrale kaart van sectie K kan dit worden opgemaakt door de aanwezigheid van de werkplaats van de spoorwegen. Deze is namelijk gebouwd in 1868 en al getekend op de kaart. Op deze manier kunnen eveneens de kadastrale kaarten van de andere secties gedateerd worden. De minuutplannen vertellen ons of er al bebouwing aanwezig was op een perceel in 1832. De kadastrale kaarten hebben dezelfde functie, alleen voor een latere periode. Tevens kunnen de kaarten dienst doen als wijzer voor de veldwerk- en hulpkaarten. Op afbeelding 5-6 is links de minuutplan uit 1832 van sectie D weergegeven en rechts een detail van kavels D 2456-2459 op de kadastrale kaart daterend van ná 1875. In bijlage 8 is de minuutplan uit 1832 van wijk L, het stadscentrum, toegevoegd. De kadastrale kaart van wijk N is opgenomen in bijlage 9. De letter X geeft op beide kaarten de wijk aan waarin Pollet vele van zijn huizen en woonhuizen liet bouwen.

5-6. Links: minuutplan uit 1832 van het eerste blad van sectie D, de Korvel. Rechts: detail van kavels D 2456-2459 met bebouwing uit 1875.

1.3 Memorie van successie

Een memorie van successie is een overzicht van de onroerende bezittingen van een persoon. Het onroerend goed kon bestaan uit één of meerdere huizen. In veel gevallen werd op de memorie van successie de geschatte waarde van het huis of de huizen én de inboedel opgegeven. Het document werd opgemaakt na het overlijden van een persoon om te bepalen hoeveel successiebelasting er door de erfgenamen betaald moest worden. Deze verplichting tot het betalen van belasting op een erfenis werd aan het begin van de negentiende eeuw ingevoerd. Het bezit van een of meerdere huizen betekende dat men over een bepaald vermogen beschikte. De memorie van successie werkte als volgt. Vanaf 1818 was de erfgenaam van een dergelijk vermogen verplicht om binnen zes maanden na het overlijden van de oude eigenaar hiervan schriftelijk aangifte te doen. De persoon die belast was met de invordering van het recht op successie was de zogenoemde ontvanger. Deze ontvanger taxeerde de waarde van de nalatenschap en maakte een overzicht van de baten en lasten: de memorie van successie.¹⁵

1.4 Registers

De meeste registers zijn tegenwoordig gedigitaliseerd door het Regionaal Archief Tilburg (RAT) en daarmee ook digitaal raadpleegbaar. Zoeken kan op naam van de persoon. Echter niet alle registers zijn digitaal terug te vinden. Dit komt omdat vaak verschillende schrijfwijzen van een naam werd gehanteerd. Guillaume Pollet werd bijvoorbeeld vaak Willem genoemd of zijn naam werd geschreven als Guijaullme. Daarom is het van belang om op verschillende namen te zoeken. De verschillende soorten registers die te zijn onderscheiden zijn bevolkings-, overlijdens-, geboorte- en trouwregisters. Al deze registers zijn gebruikt voor dit onderzoek, voornamelijk voor het

vinden van het huisnummer waarop Pollet woonachtig was, de samenstelling van het gezin, de geboorte- en overlijdensjaren en het beroep van iemand. Maar ook minder voor de hand liggende informatie kan verkregen worden aan de hand van de registers, zoals de relaties van de familie Pollet. Deze kunnen aan de hand van geboorte- en overlijdensaktes worden afgeleid. Hierin werden namelijk altijd de getuigen vermeld die mee kwamen naar het gemeentehuis ten tijde van de aangifte. De uit de registers ontleende informatie is tevens voor veel verschillende doeleinden ingezet. Zo is het jaar van vestiging van Agnes Pollet in Tilburg gevonden aan de hand van het trouwregister en een andere belangrijke familierelatie aan de hand van het geboorteregister. Toch zijn de bevolkingsregisters het meest gebruikt voor dit onderzoek. Per huisnummer kunnen de ingeschreven personen gevonden worden. Ieder huisnummer heeft zijn eigen pagina en beslaat een tijdspanne van tien jaar, waarna weer een nieuwe lijst opgesteld werd. De oude huisnummering van Tilburg blijkt een lastig middel om gebouwen mee te traceren omdat vanaf 1870 pas bekend is, door middel van omnummeringslijsten welke zich eveneens in het RAT bevinden, welk huisnummer correspondeert met welk adres (straat + huisnummer). Indien men voor deze periode aan de hand van een huisnummer een adres wilt achterhalen, is dit niet mogelijk. Een kadastraal nummer gecombineerd met een huisnummer is dan de enige mogelijkheid om alsnog achter het juiste adres te komen. Deze combinatie werd wel eens gebruikt in onder andere boedelinventarissen en testamenten die zijn opgesteld na het overlijden van een bewoner. In deze documenten zijn vaker zowel het huisnummer als het kadastrale nummer opgegeven.

1. Vegnummer.	2. Dagteekening en Jaar der Inschrijving.	3. FAMILIENAAM. (Familiennaam der Vrouw).	4. VOORNAMEN. (Voluit geschreven).	5. Gradaat. N. (mannelijk). V. (vrouwlijk). Betrakking van eiken pe- riode tot het hoofd van het gezin, of van een andere persoon, die aan het hoofd van een dierlijk bedrijf staat.	7. Dagteekening en Jaar der Geboorte.	8. Geboorteplaats. (Het aanvrijven der ge- vinsie voor inschre- ven van het hoofd over vreesdelingen).	9. Burgerlijke staat.		11. Kerke- noedschap (Zie bijlage op de geest).	12. Ambt Hooftierop of Recep. waardoor men het huusget is aangeslagen (Elke soort bepaald aan- dienen, voor gepre- seden is overeenstem- ming met het geslacht).	13. Huising. (Straat, gradt enz., wijk, huisnummer)	14. Dagteekening en Jaar der vestiging in de Gemeente.
							10. Veranderingen en haren Egtescheiding	10. Veranderingen en haren Egtescheiding				
1	1870-1880	Pollet	Petrus Philippus	16 Junij 1816	1870	Tilburg	H	W	geen	geen	de Bie	1870
2	1870-1880	Pollet	Anna Catharina	17 Junij 1818	1870	Utrecht	H	W	geen	geen	de Bie	1870
3	1870-1880	Pollet	Andreas Antonius	16 Junij 1843	1870	Tilburg	H	W	geen	geen	de Bie	1870
4	1870-1880	"	Helena Maria Theresia	20 Sept 1845	"	"	"	"	geen	"	"	"
5	1870-1880	"	Maria Anna Catharina	11 Junij 1847	"	"	"	"	"	"	"	"
6	1870-1880	"	Anna Barbara	20 Sept 1851	"	"	"	"	"	"	"	"
7	1870-1880	de Bie	Carharina	16 Junij 1847	"	"	"	"	"	"	"	"

7. Uittreksel uit het bevolkingsregister van 1870-1880 met weergegeven het woonadres van Petrus Pollet en zijn gezin. Een doorgestreept persoon was overleden in de betreffende periode; RAT 918, inv. 1405-415.

1.5 Historische adresboeken

In Tilburg werd in 1865 een adresboek uitgegeven waarin de bedrijven van de stad opgenomen waren.¹⁶ Uit 1871 stamt het eerste adresboek van de inwoners van Tilburg.¹⁷ Ook uit latere jaren zijn er nog adresboeken bewaard gebleven.¹⁸ Deze vormen een belangrijke bron in de zoektocht naar woonhuizen van de familie Pollet. Zo werden in het adresboek daterende uit 1902 drie buitenhuizen in eigendom van Pollet beschreven. Dit is een belangrijk startpunt in de reconstructie van het huizenbezit.

1.6 Krantenartikelen

Via de digitale website *Delpher* is het mogelijk om in Nederlandse krantenartikelen te zoeken uit een bepaalde periode en plaats. In de negentiende-eeuwse kranten werden dikwijls aanbestedingen gepubliceerd waarin de naam van de opdrachtgever, architect en de straat waar gebouwd werd genoteerd staat. Zo kan niet alleen de straat waar het bouwwerk zou komen te staan achterhaald worden, maar ook de architect. De kranten publiceerden tevens over (alledaagse) zaken zoals jubilea, branden, ongevallen, begrafenissen en verslagen van de gemeenteraad. Uit deze publicaties kunnen verschillende gegevens ontleend worden variërend van de naam van de directeur van het familiebedrijf van Pollet tot een beschrijving van het overlijden van een lid uit de Pollet familie.

2. Geschiedenis van Tilburg en Pollet

*'De lijkstatie van wijlen den WelEd. Heer Guillaume Pollet door de straten van Tilburg[...]' T was, of een vorstelijk ten grave werd geleid met al den luister, aan vorstelijke waardigheid verschuldigd. Zóó groot was de menigte langs de geheelen weg en op de Grootte Markt stond geschaard[...].'*¹⁹ Dit is een enkele passage uit het krantenbericht gepubliceerd in de *Nieuwe Tilburgse Courant* over de begrafenis van Guillaume Pollet in 1896. Volgens de verslaggever van de krant kon de begrafenis vergeleken worden met die van een vorst. Enkel een invloedrijk en belangrijk persoon voor de stad kan een dergelijk afscheid verdienen. In dit hoofdstuk staat dan ook de familie Pollet centraal. Maar als eerste wordt de opkomst van Tilburg als textielindustriestad besproken omdat dit verleden bepalend is geweest voor de bouw van de vele woningen in het portfolio van de familie. Na de bondige samenvatting van de geschiedenis van Tilburg als wolstad, wordt overgegaan naar het onderzoek naar de herkomst van de familie waarvan een stamboom is opgesteld. Deze stamboom van familie Pollet begint bij de ouders van de eerste generatie Pollets in Tilburg en eindigt bij de laatste eigenaar van de firma Pollet & Zonen. In de stamboom zijn alleen de personen opgenomen waarvan het huizenbezit wordt besproken en/of de personen die voormalig eigenaar waren van *Pollet & Zonen*. In bijlage 1 is de stamboom terug te vinden en bijlage 2 vertoont de familiekaarten met de samenstelling van de gezinnen. De vestiging van twee familieleden heeft de basis gevormd voor de industriële werkzaamheden van Pollet in Tilburg. Deze vestiging wordt daarom in het derde punt toegelicht. Hierbij wordt eveneens de familiegeschiedenis (beroepen, woonsituaties, huwelijken, etc.) van de verschillende generaties uit het nageslacht van enerzijds Agnes Pollet en anderzijds Guillaume Pollet besproken.

2.1 Tilburg als wolstad

De economische groei die Tilburg beleefde begon in de zeventiende eeuw toen uit de schapenteelt een belangrijke wolnijverheid voort kwam.²⁰ Er was destijds echter nog geen sprake van aanzienlijke groei aangezien de Tilburgse spinners en wevers tot diep in de achttiende eeuw werkten voor handelaren uit de Hollandse steden als Leiden, Rotterdam en Amsterdam. Deze Hollandse steden vormden de grootste afzetmarkt voor textiel. Om de welvaart die uit deze ambacht voortkwam binnen de steden te houden werden de Tilburgse thuiswevers onderdrukt door middel van knechting (onderwerping tot dienstbaarheid) en knevelarij (het afpersen van geld). In 1795 maakte het Franse leger hieraan een einde. De handelsbeperkingen werden opgeheven en Tilburg mocht voortaan zelf stoffen nabewerken en verkopen.²¹ Het gevolg van deze ambachtelijke vrijheid was dat de textielnijverheid vanuit het westen (Leiden) naar Tilburg verschoof. De stad verwierf hiermee de positie van belangrijkste landelijk wolcentrum.²² Enkele jaren later op 18 april 1809 gaf Koning Lodewijk Napoleon Tilburg stadsrechten. Doordat de Tilburgse wollenstoffenindustrie, die voornamelijk militaire stoffen leverde aan het 25.000 manschappen tellende Franse leger, verschaftte Napoleon de stad deze rechten. Hoewel uitgeroepen tot stad, was het vroeg-negentiende-eeuwse Tilburg feitelijk nog een losse agglomeratie van enkele dorpskernen.²³ Uit verschillende verbindingswegen met verstrooide lintbebouwing vormde zich de kern van Tilburg. Omstreeks 1800 waren de belangrijkste dorpskernen 'Kerk' en 'Heuvel' met de twee enige kerken in de omgeving.²⁴ Op de terreinen die tussen de verbindingswegen en paden gelegen waren, was nog geen sprake van stedelijke bebouwingen, slechts agrarische bebouwing. Tussen deze agrarische werkzaamheden vonden de eerste wollenstoffenwerkzaamheden op industriële schaal plaats.²⁵ Ondanks de beperkte stadsstructuur (8) was het economisch belang van Tilburg omstreeks 1830 aanzienlijk. De stad bezat een vrij belangrijk 'wolwerck' dat zich los had weten te trekken van haar afhankelijkheid van de Leidse nijverheid.²⁶ Eind 1830 waren er dan ook laken-, verschillende (wollen)stoffen²⁷- en hoedenfabrieken gevestigd in een dertigtal huizen en meerdere kleine fabrieken.²⁸ Omwille van deze economische groei en de opkomst van de textielindustrie kwamen vele fabrikanten, uit binnen- en buitenland, zich vestigen in Tilburg. Zij zorgden voor nieuwe werkgelegenheid waardoor de stad snel kon groeien. Dit bracht ook met zich mee

dat er meer vraag kwam naar arbeiderswoningen. Niet alleen voor de arbeiders in de fabrieken, maar ook voor de thuiswevers.

8-9. Links: topografische kaart van Tilburg tussen 1837-1841 vervaardigd. Rechts: bonnekaart uit 1870. In rood is de bebouwing weergegeven. In 30 jaar tijd is de stad van lintbebouwing uitgereoid naar een stedelijk stadscentrum.

Dat het aantal inwoners in Tilburg zich snel ontwikkelde blijkt uit tabel 1, waar de bevolkingsgroei tussen 1800 en 1940 is weergegeven. Alleen al in de periode van 1840 tot 1870 nam de bevolking met bijna 60% toe, wat een afspiegeling is van de groei in economische welvaart. Door de toename in welvaart was Tilburg één van de snelst groeiende steden van Nederland en zelfs de snelst groeiende stad van Brabant (9).²⁹

Tabel 1: bevolkingsgroei van Tilburg tussen 1800 en 1940, ontleend uit: H.L.H., Derks, 'De bevolkingsontwikkeling vanaf 1809 tot 1940', in: H.F.J.M. Schurink (red.), *De opkomst van Tilburg als Industriestad*, Vught 1959, pp. 131-139; H.J.A.M Schurink en J.H. van Mosselveld (red.), *Van heidorp tot industriestad. Verkenningen in het verleden van Tilburg*, Tilburg 1955, p. 185.

Jaar	Aantal inwoners	Procentuele toename t.o.v. vorige 10 jaar
1800	Circa 8.500	
1810	9.416	10,8
1820	10.377	10,2
1830	11.784	13,6
1840	13.490	14,5
1850	14.498	7,5
1860	16.063	10,8
1870	22.466	39,9
1880	28.989	29,0
1890	34.492	19,0
1900	41.518	20,4
1910	51.600	24,3
1920	63.066	22,2
1930	78.650	24,7
1940	97.250	23,6

Vanaf 1800 begon de economische bloei in Tilburg. Uiteindelijk heeft deze ervoor gezorgd dat het inwonersaantal steeg van 8.500 naar 97.250 in 1940. Dit is in 140 jaar tijd een stijging van het inwonersaantal met 88.750 inwoners, ofwel 11,5 keer meer inwoners. Al deze nieuwe inwoners moesten in de negentiende- en begin van de twintigste-eeuw gehuisvest worden. Vaak gebeurde dit, indien mogelijk, vlakbij de fabrieken, zodat de arbeiders zich snel van huis naar de fabriek konden verplaatsen. Ze werkten gemiddeld namelijk zo'n twaalf uren per dag zonder de middagpauze van ongeveer een uur meegerekend die ze thuis doorbrachten. Het was dus noodzakelijk dat de reistijd zo kort mogelijk was. De fabrikanten woonden eveneens dichtbij de fabrieken, dikwijls zelfs op het

terrein van hun fabriek, echter om een andere reden dan de arbeiders. Van oudsher hadden de fabrikanten namelijk achter of zelfs in hun woonhuizen de bedrijfsruimten voor het spinnen, weven en verven. Nadat de omschakeling van thuisweverij naar fabrieksmatige productiewijze werd doorgevoerd, lagen de stadswoningen al naast of in de directie omgeving van de fabriek.³⁰ In tegenstelling tot Twente, waar de fabrikanten in de loop van de twintigste eeuw steeds vaker hun villa's aan de stadsrand lieten bouwen, bleef in Tilburg deze situatie na verbouw of nieuwbouw ook in de twintigste eeuw gehandhaafd. Dit komt omdat de relatief jonge stad Tilburg niet snel dichtgroeide. Dit gebeurde feitelijk pas na de val van de textielindustrie.

De textielabrikanten bezaten dikwijls meerdere villa's in de stad, ook wel stadsvilla genoemd en daarbuiten op het platteland, het zogenoemde buitenhuis. De woonhuizen van Pollet domineren al decennia lang het Tilburgse straatbeeld van onder andere de Spoorlaan en de Noordstraat. In de Spoorlaan staan alleen al vier naast elkaar gelegen villa's die gebouwd zijn in opdracht van het nageslacht van Pollet. De vier generaties Pollet, welke actief waren in de textielindustrie, bouwden en bewoonden vele villa's in de buurt van hun fabriek aan de huidige Noordstraat. De ontwerpen kwamen van verschillende architecten, zoals de Tilburgse architect Jan van der Valk (1873-1961) en tijdgenoot Willem Bouman (1866-?). Andere bekende Tilburgse architecten en eveneens tijdgenoten, waren Cornelius van Hoof (1861-1952) en Franciscus de Beer (1873-1960) Op afbeelding 10-11 zijn de door Bouman ontworpen villa's Joseph en Desiré uit 1897 links weergegeven en rechts de villa Constance uit 1901 van Van der Valk.³¹ Nu rijst de vraag wie deze kapitaalkrachtige familie was en hoe ze dit kapitaal verkregen hebben. Dit vraagstuk wordt in dit hoofdstuk beantwoord.

10-11. Links: de villa's Joseph en Desiré; RAT 031669. Rechts. Villa Constance; RAT 031642.

2.2 De vlucht naar Tilburg³²

De herkomst van de textielabrikantenfamilie Pollet in Tilburg brengt ons terug naar de Franse Revolutie eind achttiende eeuw. In de noordelijke Franse plaats Tourcoing woonde aan de Rue de Lille de wollenstoffenfabrikant Pierre Philippe Pollet met zijn vrouw Maria Thérèse Gallois en tien kinderen. Pierre Philippe was een koningsgezinde burger en vreesde ten tijde van de burgerlijke opmars om aangeklaagd en gevangen genomen te worden. De drie oudste zonen van het gezin, Guillaume-Joseph, Pierre-Philippe en Jean-François vluchtten als eerste richting België om zo niet in dienst te hoeven treden bij de Legitimisten³³. Eén dochter ging naar een kostschool in België, terwijl de andere kinderen met de ouders voorlopig in Frankrijk bleven. Zodra Pierre Philippe zich niet meer veilig genoeg voelde in Tourcoing door de toenemende dreiging, nam hij het besluit om samen met zijn gezin te vluchten. In eerste instantie vluchtten ze naar Rijsel, een plaats ten zuidwesten van Tourcoing. Daar hield de dreiging aan waardoor het gezin gedwongen werd Frankrijk te verlaten. In 1793, na de dood van Lodewijk XVI, weken ze uit naar een niet nader genoemde plaats in België van waaruit ze nog goed op de hoogte konden blijven van de situatie in hun geboorteland. Vanuit België vertrok het gezin naar Gouda, waar ze enige jaren

verbleven³⁴. Te voet en per kar ging de reis van de familie verder naar Paderborn in Noordrijn-Westfalen, Duitsland. Daar gearriveerd ging vader Pierre Philippe aan het werk als wolspinner. Zoon Guillaume was in Paderborn werkzaam als zijden-stoffen-wever. Later werd hij meesterknecht in een fabriek. Na de amnestieverlening in Frankrijk was het voor de familie omstreeks 1800 weer veilig genoeg om naar hun geboorteland terug te keren. Echter niet alle Pollets hebben deze keuze gemaakt. De oudste zonen Guillaume-Joseph, Pierre-Philippe en Jean-François zijn met hun zus Agnes als huishoudster teruggekeerd naar Nederland. Zij vestigden zich in de opkomende industriestad Tilburg. De broers Pierre-Philippe en Jean-François hebben zich enige jaren later alsnog huiswaarts begeven en lieten broer en zus achter. Ondanks de omzwervingen zijn de banden tussen Tourcoing en Tilburg behouden gebleven. Dit blijkt onder andere uit het feit dat grootmoeder Maria Thérèse Gallois in 1809 bij de doop van haar kleinkinderen Franciscus en Philippus aanwezig was en in datzelfde jaar zus Catharina Pollet de doop van Petrus Philippus Franciscus en Ludovicus Antonius bijwoonde³⁵.

2.2 De vestiging in Tilburg

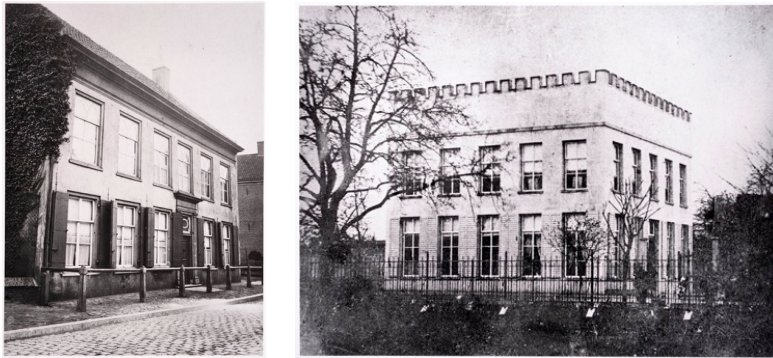
De vestiging van Guillaume Joseph Pollet (1773-1854) en Barbara Agnes Pollet (1784-1858) in Tilburg, is het begin van de aanwezigheid van drie generaties Pollet in deze stad gedurende honderd jaar. Zij waren de eerste generatie Pollet in Tilburg. Guillaumes landbouwgronden en wollenstoffenfabriek werden destijds door zijn kinderen en kleinkinderen uitgebreid tot een heus vastgoed- en textielimperium. Het is jammer dat de mannelijke familielijn geen stand heeft gehouden en daarom de familienaam 'Pollet' volledig verdween in Tilburg omstreeks 1935. Toch hebben de drie generaties Pollet een stempel gedrukt op Tilburg. Niet alleen door hun (prominente) stadsvilla's, fabrieken, landhuizen en arbeiderswoningen, maar ook door de nevenfuncties welke de leden van de Pollet-familie bekleedden, zoals bij de Tilburgse Spaarbank en in de Tilburgse Gemeenteraad. Verder legde de familie eveneens door middel van huwelijken belangrijke relaties met onder andere medefabrikanten, maar ook met Koning Willem II. Hieronder wordt een korte genealogie van Agnes Pollet gegeven, waarna die van Guillaume uitvoerig besproken wordt.

Volgens de memoires van Theresia Maria Barbara Pollet zouden de broers Pierre-Philippe en Jean-François tijdelijk in Tilburg gewoond hebben en Guillaume en Agnes zouden zich permanent gevestigd hebben. Wanneer deze vestiging plaats vond is niet precies te zeggen, echter wel ongeveer te bepalen. Zo werd in een Leidse akte, opgesteld in 1799, omschreven *'[...] belovende mitsdien de Magistraat of Armbesorgers van Tilburg daar de voornoemde Guillaume Pollet en Jean Frans Pollet tans woonachtig zijn [...]'*³⁶. Aan de hand van deze akte is te concluderen dat Guillaume en Jean-François in 1799 woonachtig waren in Tilburg. Dit jaartal komt overeen met de informatie uit de trouwacte van Guillaume met Anna Barbara van Iersel (±1776-1835) uit 1805 waarin omschreven staat dat Guillaume in Tilburg wonende was *'zedert eenige jaaren'*. Agnes en Pierre-Philippe werden overigens niet in de Leidse akte genoemd. Toch kan aan de hand van de trouwacte van Agnes haar jaar van vestiging in Tilburg worden afgeleid. Agnes huwde namelijk in 1803 met Antonius Franciscus Lombarts (1761-1821). In het Tilburgse trouwboek van 1801 tot 1810 staat in de trouwacte van 23 mei 1803 omschreven *'Agnes Pollet, oud 18 jaaren, gebooren te Tourcoing, wonende zedert twee jaaren alhier'*.³⁷ Dit zou betekenen dat Agnes in 1801 was neergestreken in Tilburg.

Met zekerheid kunnen we dus zeggen dat in 1799 Guillaume en Jean-François woonachtig waren in Tilburg en omstreeks 1801 Agnes in Tilburg was komen wonen. Voor Pierre-Philippe zijn geen documenten gevonden die kunnen aantonen dat ook hij woonachtig was in Tilburg. Wel wordt hij genoemd als getuige in de doopakte van Maria Anna Theresia Lombarts uit 1807.³⁸ Daarbij moet worden opgemerkt dat zus Catharina eveneens enkele keren als getuige werd genoemd in de doopaktes van Agnes en Guillaumes kinderen. Een verdere vaststelling van mogelijke aan- of afwezigheid van Pierre-Philippe in Tilburg kan vervolgens niet worden gemaakt.

2.3.1 Agnes Pollet

Agnes Pollet en Antonius Lombarts vestigden zich aan de Nieuwlandstraat 21.³⁹ Samen kregen ze negen kinderen. Drie van de negen kinderen stierven jong. De dochters Maria Anna Julia (1811) en de jongste Adriana Catharina (1821) bleven bij Agnes Pollet wonen tot aan hun overlijden net als de in 1815 geboren Petrus. De oudste zoon Willem werd in 1806 geboren en woonde tot 1866 in bij zijn broer en zussen waarna hij vertrok naar Goirle.⁴⁰ De oudste dochters Petronella en Maria Anna Theresia traden in het huwelijk met respectievelijk Antonius Josephus Wouters, een voerman, en met Johannes Nicolaas Franckenhoff, een lakenverver en de intendant van Koning Willem II. Petronella ging na de dood van haar man Antonius met haar kinderen naast haar moeder wonen in de Nieuwlandstraat 17.⁴¹ Maria Anna Theresia daarentegen woonde met Franckenhoff aan de Nieuwen Dijk in het 'Oude Paleis' van Koning Willem II, waar hij stierf in 1849 (12). Door de vriendschappelijke band die Franckenhoff en koning Willem II onderhielden, werd voor hem in opdracht van Willem II in 1848 een nieuwe ververij gebouwd op de plaats van de oude.⁴² Een jaar later vond in opdracht van Willem II de aanbesteding plaats voor de bouw van een nieuw woonhuis voor de familie Franckenhoff aan de voormalige Paleisring, schuin tegenover het Paleis van Willem II (13). Het werk werd aangenomen door de Tilburgse aannemer Adriaan Goyarts.⁴³ De zogenoemde intendantswoning werd in 1859 geschonken aan de familie Franckenhoff.⁴⁴ Maria Anna Theresia woonde er tot aan haar dood in 1875 met haar kinderen. Hierna hebben onder andere een arts en een notaris in de woning gewoond, waarna het verkocht werd aan de gemeente.⁴⁵ Het is te betreuren dat in 1965 het voormalige woonhuis van familie Franckenhoff-Lombarts werd gesloopt in verband met de aanleg van de Schouwburgring.⁴⁶

12-13. Links: het 'Oude Paleis' aan de Nieuwen Dijk, situatie uit 1872; RAT 036007. Rechts: voormalige intendantswoning aan de Paleisstraat 20, situatie uit 1870; RAT 032261.

Over het levensonderhoud van de familie Lombarts-Pollet vóór de periode 1830 is weinig bekend. Eveneens is er veel onduidelijkheid over het beroep van Agnes' man Antonius Lombarts. Zo werd hij in de periode 1810-1814 aangeduid als 'fabrikant' en in de periode 1815-1821 afwisselend (bier)brouwer en bouwman.⁴⁷ Er is meer bekend over het leven van Agnes Pollet en haar kinderen na het overlijden van haar man in 1821.⁴⁸ Zo staat in het bevolkingsregister van 1830-1840 omschreven onder *beroep of middelen van bestaan* dat Agnes een 'particulier' was. In de periode 1840-1850 staat bij dezelfde categorie omschreven 'fabrikante' en tussen 1850 en 1860 zelfs 'fabrikante in tapijten'.⁴⁹ Agnes Pollet overleed in 1858 en het lijkt erop dat de oudste zoon Willem Petrus het stokje overnam in de tapijtindustrie.⁵⁰ Hij werd hoofd van de familie en 'fabrikant in tapijten' genoemd. In 1866 verhuisde Willem Petrus naar Goirle en werd broer Petrus, die goudsmid was, hoofd van de familie.⁵¹ Een periode later, in de bevolkingsregisters van 1870-1880 zien we hem dan ook als goud –en zilversmid geregistreerd staan. Opmerkelijk is dat Maria Anna ingeschreven staat als zijnde 'fabrikante in tapijten'.⁵² In de periode tussen 1880 en 1890 wonen Petrus en Adriana samen met hun nicht Allegonda Julia Wouters (Maria Anna is in '73 overleden) en is Petrus nog altijd werkzaam als goud –en zilversmid.⁵³ De tapijtenhandel lijkt verdwenen te zijn in de familie, aangezien deze 'ambt of (hoofd)beroep niet meer voorkomt in de registratie. Nadat Petrus overleden was in 1885, bleef zus Adriana samen met haar nicht wonen. Nadat Adriana Lombarts in 1892 overleed, verdween met haar ook

de Lombarts-Pollet familie.⁵⁴ Er zijn meerdere documenten die aantonen dat Agnes Pollet daadwerkelijk onder haar naam een firma tot het fabriceren van tapijten had. Als eerste staat wed. A. Lombarts beschreven in een inventaris betreffende de Tilburgse fabrieken en bedrijven in de periode 1848-1853.⁵⁵ Zo werkten er twee volwassen mannen bij 'wed. A. Lombarts, wollenstoffenfabriek met één getouw en een twermolen.' Daarnaast vinden we in het Koninklijk Huisarchief een nota uit 1848 omtrent het leveren van tapijten voor het 'Nieuwe Paleis' van Koning Willem II.⁵⁶ Deze werden geleverd door wed. A. Lombarts, oftewel Agnes Pollet. Ten derde wordt in het *Adresboek van Tilburg. Alphabetische lijst der beroepen* uit 1865 onder de tapijt- en karpettenfabrikanten 'de erven Lombarts-Pollet' genoemd, welke gevestigd waren in de Nieuwlandstraat.⁵⁷ Dit samen vormt een duidelijk bewijs dat Agnes Pollet na de dood van haar man onder haar eigen naam is begonnen in de tapijtenindustrie. Uit de personenbelasting aangifte is eveneens te zien dat dit niet onverdienstelijk was (zie bijlage 4). In het belastingjaar 1840 betaalde Agnes Pollet met 31,46 gulden meer belastingen dan haar neven Petrus en Ludovicus Pollet (ieder 28,60 gulden), beiden eveneens werkzaam in de wollenstoffen onder de naam *Pollet & Zonen*.

2.3.2 Guillaume Pollet⁵⁸

Guillaume Pollet trouwde in 1805 met de Tilburgse Anna Barbara van Iersel (±1776-1835) en uit dit huwelijk werden negen kinderen geboren.⁵⁹ Vijf van de negen kinderen stierven al in hun tienerjaren. Onder de vier overige kinderen bevonden zich de eerste kinderen van het pas getrouwde stel, de tweeling Petrus Philippus en Franciscus Adrianus die in 1806 geboren werden.⁶⁰ Petrus werd textielfabrikant en huwde in 1841 met Joanna Odulpha van Baar (1818-1878).⁶¹ Samen kregen ze vijf kinderen en ze woonden aan de Noordstraat 81 (22-24). Tweelingbroer Franciscus werd pastoor in Nuland. Ludovicus Antonius werd drie jaar later geboren en werd zakenpartner van zijn broer Petrus. Hij huwde in 1840 met Anna Maria Mutsaers (±1816-1959) en kreeg tien kinderen.⁶² Zij vestigden zich schuin tegenover Petrus aan de Noordstraat 36 (30-31).⁶³ De jongste van het stel, Maria Anna, is slechts 30 jaar geworden. Na het overlijden van Anna Barbara trouwde Guillaume met de in 1830 zijnde 'werkmeid' van Guillaume en Anna Barbara. Elisabeth Cornelia van Hooijdonk (1804-1886), was 33 toen ze in 1837 trouwde met de destijds 64 jarige Guillaume.⁶⁴ Er werden drie kinderen geboren in het woonhuis aan de Noordstraat 104 (36-37).⁶⁵ Dochter Anna Maria die op 17 jarige leeftijd overleed, zoon Camille Hubertus die wollenstoffenfabrikant werd en dochter Isabella Theresia.⁶⁶ Zij trouwde in 1862 met Vincentius Aloisius Antonius Bogaers (1838-1901), zoon van Petrus Lambertus Bogaers, medeoprichter van G. Bogaers & Zoon.⁶⁷ Ze gingen in 1879 vlakbij de fabriek van Bogaers wonen in de Willem-II straat 49 (14). Dit woonhuis was in 1873 gebouwd door de wollenstoffenfabrikant Abraham Ledenboer.⁶⁸ Isabella heeft in 1906 door de architect Cees van Hoof het woonhuis verbouwd.⁶⁹ Camille bleef tot aan zijn dood in 1875 bij zijn moeder wonen in de Noordstraat.⁷⁰

14. Het woonhuis van Isabella Pollet aan de Willem-II straat 49; RCE 519441.

De sector waarin Guillaume en later ook zijn kinderen werkzaam waren, was de textielindustrie. In het midden van de negentiende eeuw produceerde Pollet jaarlijks 48.000 el laken en stuurden rond de 200 fabrieksarbeiders aan en tientallen thuiswevers, waarmee ze één van de grootste producenten waren.⁷¹ Dit latere imperium is ontstaan na 1800 toen Guillaume samen met Hendrik Mannie en zijn schoonbroer Jan Cornelis van Iersel de laken- en sajettefabriek *Pollet & Co* oprichtte in de Noordhoek. Al in 1812 behoorde de firma van Guillaume tot één van de vijf grootste wollenstoffenfabrieken en hadden ze 15 fabrieksarbeiders en 60 thuisarbeiders in dienst.⁷² Eveneens in 1812 verfdde *Pollet & Co* de blauwe uniformstof voor het

Napoleontische leger.⁷³ Om en nabij 1840 ging hij samenwerken met zijn zonen Ludovicus Antonie (1809-1876) en Petrus Philippus (1806-1870) en werd de naam veranderd in *Pollet & Zonen* (vaak geschreven als *Pollet & Zn*). De familiebanden met nichtje Maria Anna Theresia Lombarts zorgde er in 1845 voor dat Pollet & Zn hofleverancier werd van de Tilburgse huishouding van koning Willem II. Voor de geleverde lakens moest de koning een slordige 6034,85 gulden betalen aan *Pollet & Zonen*.⁷⁴ Na het overlijden van Guillaume Pollet in 1854 ontstond er een splitsing in de familie. De weduwe van Guillaume, richtte samen met haar zoon Camille in datzelfde jaar *Wed. G. Pollet & Zoon* op, een wollenstoffenfabriek aan de Stationsstraat. Na het overlijden van zoon Camille werd er in 1878 een vennootschap aangegaan tussen de schoonzoon van Cornelia, Vincentius Antonius Aloysius Bogaers als gemachtigde van Cornelia Elisabeth van Hooijdonk en Louis de Wijs onder de firma *Wed. G. Pollet & Louis de Wijs*.⁷⁵ De vennootschap werd aangegaan voor zes jaren, met als aanvang januari 1879.⁷⁶ In 1885 verlengde Bogaers en de Wijs het contract niet, waardoor de firma Wed. G. Pollet tot een einde kwam. Eveneens in 1854 richtten de zonen Ludovicus en Petrus uit het eerste huwelijk van Guillaume de vennootschap *Pollet & Zonen* op beoogd voor het fabriceren van wollenstoffen. Eind 1878 namen diens kinderen Guillaume Joseph Desiré (1841-1896), Bernardus Alphonsus Franciscus (1842-1895) en Arnoldus Antonius Hubertus (1843-1916) het bedrijf over. In 1896 zette Arnoldus alleen het bedrijf voort na het overlijden van zijn neven. Zelf bleef Arnoldus Pollet ongehuwd, waardoor er geen erfgenamen waren. Maar zijn zuster, Anna Barbara Agnes (1854-1920) trouwde met Josephus Maria Franciscus Bogaers (1806-1870), een afstammeling van eveneens een fabrikantenfamilie. Hun zoon, Arnoldus Antonius Maria Bogaers (1886-1953) was in 1929 de laatste eigenaar van het familiebedrijf.⁷⁷ Het door Guillaume opgebouwde textielimperium moest uiteindelijk door het gebrek aan mannelijk afstammelingen opgeheven worden in datzelfde jaar.

3. De invloed van de familie Pollet binnen Tilburg

'Grootindustriël Arnoldus Antonius Hubertus Pollet, oud lid van den gemeenteraad, ridder in de orde van Oranje-Nassau'.⁷⁸ Zo werd Arnoldus Pollet omschreven in zijn overlijdensbericht in de *Tilburgsche Courant* uit 1916. Grootindustriël en lid van de gemeenteraad, lijken zeer uiteenlopende functies. Toch was dit in Tilburg geen uitzondering. Leden van de grootste Tilburgse fabrikantenfamilies, zoals Swagemakers, Van Spaendonck, Bogaers, Eras en Van den Bergh, bekleedden veelal verschillende posities in het maatschappelijke leven. Zo oefenden ze een niet te miskeren invloed uit op het maatschappelijke leven. De fabrikanten konden deze posities innemen dankzij de betekenis en aanzien van hun ondernemingen. Daarnaast droeg het netwerk van familierelaties en familiebanden eveneens een steentje bij.⁷⁹ In dit hoofdstuk wordt de invloed die specifiek de familie Pollet en zijn afstammelingen heeft gehad op de ontwikkeling van Tilburg onderzocht. Dit is van belang om de status van het opgebouwde vastgoedportofolio van de familie te begrijpen. De invloed van Pollet op Tilburg kan worden opgesplitst in twee invloeden: op de textielindustrie en op het sociaaleconomische aspect.

3.1 Invloed op de textielindustrie

Tilburg groeide en bloeide omwille van de textielindustrie. De fabrikanten hebben hierin een niet weg te cijferen invloed op gehad. De relatieve goede leefomstandigheden in en buiten de fabriek had Tilburg te danken aan de textielabrikanten, aangezien zij voor de werkgelegenheid en deels ook de woongelegenheid zorgden. Dit weten we aan de hand van de in 1887 gehouden arbeiders enquête. Omwille van de slechte leef- en werkomstandigheden van de (textiel)arbeiders in Nederland, werd er door de Staat een enquête gehouden die de toestand van de arbeidersklasse in Nederland onderzocht. Door de spectaculaire groei van Tilburg in de negentiende-eeuw trok de stad van alle kanten de aandacht. Ook die van de Enquêtecommissie. De stad Tilburg werd als voorbeeld van een industriecentrum opgenomen in een eerste lijst van de te onderzoeken gebieden.⁸⁰ Zodoende werden enkele Tilburgse textielabrikanten (arbeiders hadden zichzelf niet aangemeld voor de enquête) bevraagd naar de arbeidersomstandigheden in hun fabriek en stad. Onder de geënquêteerden bevond zich Guillaume Joseph Desiré Pollet.⁸¹ Er werden vragen gesteld over het aantal werknemers, het inkomen van deze arbeiders, de werkduur en de leefomstandigheden in en buiten de fabriek. De uitkomst van de enquête was positief voor Tilburg. Zo werd er geconcludeerd dat er geen kinderarbeid onder de leeftijd van 12 jaar was en dat het werken van gehuwde vrouwen in de fabrieken bijna niet voorkwam. Ook de lichamelijke toestand van de fabrieksarbeiders liet in verhouding tot andere fabrieksplaatsen in het algemeen 'weinig te wensen over'. Deze beschreven relatieve goede werk- en leefomstandigheden van de Tilburgse fabrieksarbeiders zijn onder meer de verdienste geweest van Pollet.

Niet alleen in Nederland, maar ook daar buiten stond *Pollet & Zonen* in hoog aanzien. Dit blijkt uit het verdienen van een zilveren medaille op de Algemene Nationale Tentoonstelling gehouden in Haarlem in 1861 welke georganiseerd was door de Nederlandse Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid. *Pollet & Zonen* stonden op deze tentoonstelling met hun wollenstoffen bever, duffel en baai. Uit het juryrapport blijkt dat ze geroemd werden om hun 'uitgebreidheid der fabriek, gepaard met deugdelijke producten'.⁸² Op de wereldtentoonstelling van Wenen in 1873 was *Pollet & Zonen* één van de 18 ingezonden Tilburgse wollenstoffen firma's die exposeerde in de categorie 'Textiel- en Bekleedings-industrie'. Daarbij verkregen ze de Fortschritt-Medaille waarmee ze bewezen dat de Tilburgse industrie ook in het buitenland hogelijk werd gewaardeerd.⁸³

3.1.1 Vrouwelijke rol in het familiebedrijf

Over het feit of het mogelijk was dat een vrouw, zoals Agnes Pollet en de weduwe van Guillaume Pollet, een familieonderneming leidde kan de situatie uit de textielwereld van Twente en Enschede meer duidelijkheid verschaffen. Het fabrikeursvak werd daar voor het overgrote deel uitgevoerd door mannen en dat van fabrikant

uitsluitend door het mannelijke geslacht. Het was dus een rariteit als er een vrouw aan het hoofd stond. Wat overigens niet wil zeggen dat het niet voorkwam. In de eerste driekwart van de negentiende eeuw bestuurden enkele weduwen (getrouwde vrouwen werkten absoluut niet, zeker niet in de gegoede burgerij) een familiebedrijf, of zetten dat van hun man voort.⁸⁴ Zo ook in het geval van Agnes Pollet en Cornelia Elisabeth van Hooijdonk. Binnen de familiale bedrijven werden ze geholpen door hun zonen. Maar ook dochters konden een rol spelen in de familiebedrijven, al dan niet (leidinggevende) bedrijfsfuncties. De vrouwelijke rol bestond voornamelijk uit het huwelijk en het moederschap. Huwelijken werden over het algemeen zorgvuldig gesloten met mede fabrikanten uit andere families om continuïteit van bezit te garanderen. De vrouw was tevens het hoofd van de huishouding. Haar taak bestond uit het zorgen voor een goed lopende huishouding, waarbinnen de mannen opgevangen werden na hun zware werkdag en die status uitstraalde. De opvoeding van de kinderen stond geheel in dienst van de handhaving van familiekapitaal en –prestige en de voortzetting van het familiebedrijf.⁸⁵ Binnen de familie Pollet zijn er onder andere huwelijken met leden van de Swagemakers, Kerstens, Bogaers, Franckenhoff, Witlox en Brouwers familie voltrokken. Dit familisme is erg belangrijk geweest voor de materiële en sociale zekerheid voor de daarna komende generaties.⁸⁶ De meeste vrouwen hadden overigens een eigen kapitaal, dat ze in de ondernemingen van hun mannen of zonen stopten en waarmee ze een belangrijke bijdrage leverden in het familiebedrijf.⁸⁷ Dit zie je ook bij Pollet. Bijna alle vrouwen hadden onroerend goed op hun naam staan dat ze verkochten.

3.2 Sociaal economische invloed

Naast het feit dat Pollet een grote invloed heeft gehad op de textielindustrie van Tilburg, waren de familieleden ook actief op het sociale vlak. Zo heeft de familie niet alleen als fabrikant van wollenstoffen haar strepen in het vak verdiend, maar ook als werkgever. Een voorbeeld hiervan is Arnoldus Pollet die zijn 60 werknemers tijdens het 50-jarig bestaan van *Pollet & Zonen* een aanzienlijk bedrag schonk.⁸⁸ Dat niet iedere werkgever dit deed blijkt wel uit de woorden 'filantropische daad' welke de *Tilburgsche Courant* over heeft voor Arnoldus. Dit gold eveneens voor het 25-jarig jubileum van huishoudster, en inwoonster van de Noordstraat 81, Catharina de Bie. In de *Tilburgsche Courant* uit 1887 is te lezen dat de familie Pollet haar trouwe dienst erg op prijs stelde. Dit zou gebleken zijn uit de plechtige wijze waarop de dag gevierd werd en de rijke geschenken die De Bie verkregen zou hebben van de familie. Deze voorbeelden geven de invloed van Pollet weer op de werknemers, maar op sociaaleconomisch vlak heeft de Pollet-familie veel meer invloed gehad. Zo zijn er meerderen schuldbekentenissen, dit is een akte tussen twee partijen waarin slechts de verplichtingen van één partij zijn opgenomen, gevonden van Guillaume Pollet waarin hij geld leent aan de tegenpartij. Een voorbeeld hiervan komt uit 1815 toen Guillaume samen met zijn mede compagnons van *Pollet & Co* Hendrik Manni en Jan Cornelis van Iersel, f500 leende aan logementhouder Jan Davion.⁸⁹ Dit bedrag moest Davion binnen een jaar terugbetalen tegen 5% rente. Als waarborg voor dit geleende bedrag betaalde hij 'De Gouden Zwaan', waarschijnlijk zijn logement, en een perceel grond aan de Nieuwen Dijk. Indien hij het bedrag niet kon terugbetalen, kreeg hij zijn waarborg niet terug. Hieruit blijkt dat Guillaume Pollet geld leende als investering.

Een ander voornamelijk sociaal, maar zeker ook zakelijk aspect, betrof verenigingen. Petrus Pollet werd in 1840 lid van de Tilburgse Jachtsociëteit Sint Hubertus.⁹⁰ Deze gezelligheidsvereniging met van oorsprong het karakter van een gilde maar in de achttiende eeuw omgevormd tot jagerssociëteit, verenigde de meer gegoede liefhebbers van de jacht op het Brabantse platteland. De vereniging bestond vanaf omstreeks 1623 en werd geleid door een bestuur bestaande uit twee Oudermannen en twee Dekens. In de periode 1844-1846 nam Petrus als Deken deel in het bestuur en in 1846-1848 als Ouderman. Tot aan zijn dood in 1870 bleef Pollet lid van de sociëteit, waartoe slechts de notabelen van Tilburg behoorden. Notarissen, procureurs, fabrikanten, kooplieden, burgemeesters en doctoren vormden de vereniging waarin nieuwe familiebanden gevormd werden. Ze zagen elkaar regelmatig bij de maandelijks vergaderingen welke plaats vonden in de wintermaanden. Hier hielden ze

zich na het vergaderen voornamelijk bezig met kaartspellen. Jaarlijks vond de jachtpartij op 3 november, de feestdag van patroonheilige Sint Hubertus, plaats.⁹¹ Zo was de vader van zijn destijds toekomstige zwager Vincent Bogaers, Petrus Lambertus Bogaers in 1840 eveneens tot lid gekozen. Toeval dat zijn halfzus trouwt met de zoon van zijn verenigingsvriend? In de textielwereld zeker niet. In een vers uit 1846 getiteld *'Naamlijst, beroep en kwaliteiten der Leden van st. Huibert'* geschreven door fabrikant Johan Antonie van Spaendonck wordt Petrus Pollet genoemd samen met Henri Vreede en Ernst Elisa Vreede. De vers gaat als volgt: *'Hein, Ernst Vreede en Piet Pollee, Drie mannenbroeders regt door zee, Drie fabrikanten van belang, En van de fles ook nimmer bang.'* Hieruit blijkt dat de fabrikanten onderling een goede band met elkaar gehad moeten hebben. Zeker ook omdat toekomstige huwelijken voort kwamen uit de vriendenkring van de Pollets. Niet alleen Petrus was lid van een vereniging, veel meer leden uit de Pollet-familie maakte deel uit van een sociale vereniging. In bijlage 3 is een overzicht opgesteld van de functies in de verschillende verenigingen of instanties van Vincent Bogaers en zijn vrouw Isabella Pollet, Johannes Kerstens (vader van Jacobus M.J.A. Kerstens welke met de dochter van Clémentine Pollet trouwde), de broers Guillaume en Bernardus Pollet en hun neef Arnoldus Pollet, de zussen Helena en Maria Pollet en hun nicht Theresia Pollet. De ongetrouwde zussen, nicht en hun tante Isabella zaten allemaal bij kerkgenootschappen en sociale verenigingen. Dit gold eveneens voor Bernardus. Het bijzondere van de familie Pollet is niet het feit dat ze bij (kerk)verenigingen zaten, maar dat velen betrokken waren binnen dezelfde vereniging. Op deze manier moeten ze op sociaal niveau veel invloed uitgeoefend hebben.

Naast de invloed op de sociale verenigingen, bestond de invloed van de fabrikanten uit de Pollet familie voornamelijk uit het deelnemen aan politieke,- werkgevers- of industriële organisaties. In Enschede waren leden uit de Van Heek familie lid van de gemeenteraad, de Provinciale Staten en de Twentsche Bank. Daarnaast bekleedde ze politieke functies zoals het voorzitterschap in de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Twente en Salland en van fabrikantenverenigingen. In de deze regio bestond de gemeenteraad bijna geheel uit fabrikanten door het in de negentiende eeuw geldende kiesrecht. Dit kiesrecht hield in dat de textielsteden gedurende de periode waarin de textielindustrie er de dienst uitmaakte mede werden bestuurd door de door de plaatselijke burgerij gekozen wethouders. De kans dat een gekozen wethouder uit de fabrikantenkring afkomstig was, was hierdoor aanzienlijk.⁹² De inzichten van de fabrikanten bepaalde het gemeentelijke beleid.⁹³ Op deze manier hielden de textielbaronnen een ijzeren greep op het plaatselijke bestuur. Ook de voorzitters van de Kamers van Koophandel speelden in toenemende mate een politieke sleutelrol. Het waren dan ook de toonaangevende fabrikanten die deze positie bekleedden.⁹⁴ Wat betreft de werkgevers- en industriële organisaties, werden vanaf het midden van de negentiende-eeuw de zogenoemde fabrieksfondsen gezamenlijk opgericht door de textielfabrikanten. Vooral de vooruitstrevende textielfabrikanten met een mechaniserend bedrijf met vaste werknemers en van grotere omvang namen het voortouw in de oprichting hiervan. De fabrieksfondsen zorgden voor werving en contractering van de arbeiders, een verbetering van de arbeidersvoorwaarden, de stichting van fabrieksscholen en de bouw van arbeiderswoningen én ze stimuleerden het personeel tot meer discipline.⁹⁵ Het Tilburgsch Algemeen Verzekeringsfonds voor Werklieden was zo'n fabrieksfonds welke instond voor de Tilburgse werknemers.

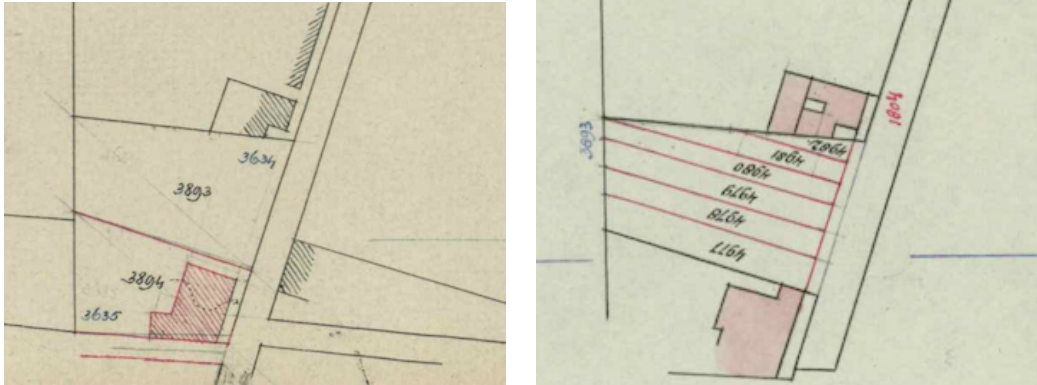
Indien we kijken naar Tilburg, dan zien we een gelijkwaardige situatie (bijlage 3). De politieke functies werden voornamelijk bekleed door Arnoldus Pollet. Zo zat hij samen met Vincent Bogaers en Johannes Kerstens in de gemeenteraad (15). Ook bij de Tilburgse Spaarbank bekleedde zowel Arnoldus als zijn schoonbroer een bestuursfunctie. Daarbij was hij eveneens lid van de Provinciale Staten van Brabant in het district Tilburg. Met name Guillaume Joseph Desiré Pollet maakte deel uit van verschillende werkgevers- of industriële organisaties. Zo zat hij in de commissie van toezicht van de gemeentelijke weefschool, zat hij in de Kamer van Koophandel & Fabrieken van het Tilburgse district, was hij bestuursvoorzitter in het Tilburgsch Algemeen Verzekeringsfonds voor Werklieden en zat hij in het bestuur van het Tilburgsch Brandwaarborg Maatschappij.

15. De gemeenteraad in 1894 met zittend links onderin Arnoldus Pollet en naast hem Johannes Kerstens. Pollet werd maar liefst twee keer herkozen voor de gemeenteraad. Kerstens werd in 1899 zelfs wethouder. Ook leden van de Spaendonck, Blomjous, van Dooren, Mutsaers en Verbunt families waren lid van de gemeenteraad; RAT 103407.

3.2.1 Belang en invloed van het onroerend goed

Bij de sociaaleconomische invloed behoort ook het vastgoed of onroerend goed van de familie. Deze bestaat uit twee elementen: bebouwde grond en onbebouwde grond. Pollet had het beide in grote aantallen in bezit. De positieve uitwerking van het in bezit hebben van grond werd op twee aspecten ervaren door de fabrikanten. Als eerste werd groot grondbezit gezien als een veilige en langdurige investering die op economische wijze werd gebruikt voor industriële doeleinden, agrarische exploitatie en commerciële bosbouw.⁹⁶ Ten tweede diende grondbezit als privévermogen. Vanaf de negentiende eeuw zagen de fabrikanten het belang in van onroerend goed als privébezit. Dit is in de eerste plaats te verklaren uit bedrijfstechische overwegingen. Tijdens de thuisweverijperiode gebruikte de fabrikant vaak een weide met boerderij of schuur als tijdelijke opslagplaats en als bleekveld om de doeken uit te leggen voor het bleken of verven. Koning Willem II had in Tilburg veel gronden in zijn bezit. Na zijn overlijden in 1849 kwamen er vele gronden ter beschikking en deze werden dan veelal opgekocht door fabrikanten als investering. Zo ook door Pollet. In 1865 kocht Petrus Pollet nog een perceel Rijksgrond van om en nabij de 1000 vierkante meter groot voor 600 gulden.⁹⁷ Het merendeel van de gronden werd gebruikt voor de bosbouw waarvan de opbrengst verkocht werd. Het schaarhout werd door notarissen tijdens openbare verkopen verkocht op het terrein van de verkoper. Dit privé-grootgrondbezit was niet alleen een vorm van belegging, maar het was ook tekenend voor hun positie als moderne geld- en industrieadel. Bovendien bood het de mogelijkheid om landerijen te verpachten als boerenbedrijven. Tevens werd deze agrarische wereld als industriële arbeidsmarkt ingezet. Met als voordeel dat het bezit van betekenis kon zijn in tijden van crisis en conflicten, zoals ten tijde van de oorlogen.⁹⁸ Een goed voorbeeld van grondbelegging is de verkaveling van een perceel bouwland door Guillaume Joseph Desiré Pollet in 1896 (16).⁹⁹ Hij splitste het perceel op in zes smalle en langgerekte kavels en verkocht deze vervolgens (17). De percelen grond waren gelegen aan de Stationsstraat, naast de twee splitsing van de Fabriekstraat met de Poststraat. Een voorbeeld van het verkavelen van percelen voor privégebruik is te vinden in bijlage 7. Hierin is geïllustreerd hoe Pollet de percelen waarop Ludovicus en later ook Guillaume Joseph Desiré hun woonhuizen hebben gebouwd, hebben aangekocht en verkaveld.

16-17. Links: verkaveling van de oude moestuin van Guillaume Pollet in 1896; BHIC hulpkart K3893. Rechts: de situatie na de verkaveling; BHIC hulpkart K4980.

Het in bezit hebben van woonhuizen was gunstig voor de onderneming. Woningen in het onroerend goed waren bedrijfsmatig belangrijk. Door de economische groei steeg de vraag op de arbeidsmarkt, waardoor nieuwe huisvesting gerealiseerd moest worden. Een onderneming kon werknemers aan zich binden door een combinatie van de functies werkgever en huiseigenaar aan te bieden. In regio Twente gebeurde dit dan ook en was de huisvesting van arbeiders voornamelijk in handen van de fabrikanten. In 1934 bezat de uit Enschede afkomstige fabrikant Van Heek & Co 193 huizen en woningen. Onder huizen wordt de huisvesting voor arbeiders bedoeld en onder woningen die van henzelf. Hierdoor kon Van Heek tevens grote invloed uitoefenen op haar werknemers. Een fabrieksarbeider zette bij een conflict met de leiding in de fabriek zijn huisvesting op het spel. Het ging zelfs zo ver dat in het huurcontract kon worden opgenomen dat de kinderen van de huurder eveneens in dienst moesten treden van de verhuurder indien dit gewenst was. Het werken-wonen contract werkte echter ook op een positieve manier, door middel van gevarieerde huurprijzen. Zo kregen grote gezinnen huuraftrek. Voor ieder gezinslid dat werkzaam was in het bedrijf werd een bepaald bedrag van de huursom afgetrokken, wat leidde tot een indirecte verhoging van de looninkomsten.¹⁰⁰ Wat betreft de regeling voor arbeiderswoningen in Tilburg weten we dat de fabrikanten zich in veel mindere mate bezig hielden met de huisvesting voor hun fabrieksarbeiders. Dit wil niet zeggen dat het helemaal niet gebeurde. Pollet heeft verscheidende arbeiderswoningen gebouwd of in bezit gehad. Meer hierover wordt besproken in 4.4.2.

Grond werd in regio Twente gebruikt voor industriële doeleinden, agrarische exploitatie en commerciële bosbouw. Dit zien we ook terug bij onze Tilburgse familie Pollet. Zo hebben ze hun grond ingericht als lakendrogerij, boerenbedrijf of bosbouwgrond waarvan de opbrengsten, zoals schaarhout, openbaar werden verkocht.¹⁰¹ Een van de eerste omvangrijke landbouwgronden en weilanden verkreeg Guillaume Pollet in 1815. Vijf dagen voor het overlijden van Cornelia van Beurden, de tante van Anna Barbara van Iersel, verkocht ze 28 percelen aan Guillaume en Anna Barbara voor het bedrag van 1475 gulden.¹⁰² Maar ook via het nalatenschap van de familie van zijn eerste vrouw kwam Pollet in het bezit van (landbouw)gronden. In een testament uit 1794 worden haar ouders, Francis Wouter van Iersel en Helena van Beurden, genoemd als de erfgenamen van alle onroerende goederen van zuster Cornelia van Beurden.¹⁰³ Het is goed mogelijk dat Anna Barbara van Iersel na het overlijden van haar ouders alle onroerende goederen uit het nalatenschap van haar tante geërfd heeft. Indirect betekent dit ook Guillaume.

Over de waarde van het vastgoed van Pollet kan de personele belastingen ons meer vertellen. De personele belastingen vormden samen met de grondbelasting en patentbelasting de Rijks directe belastingen (de hoogstaangeslagenen). De grondbelasting is een belasting op de waarde van grond en gebouwen (ongebouwde en gebouwde eigendommen) en werd betaald door de eigenaar. De personele belasting is een belasting op de huurwaarde van gebouwen, het aantal deuren en vensters, het aantal haardsteden, de waarde van het meubilair, het aantal inwonende dienstboden en het aantal paarden van plezier, en werd betaald door de gebruiker. Het is

een consumptieve belasting op de vertoonde welstand. De patentbelasting was een belasting op de uitoefening van een beroep of bedrijf. De patentbelasting werd in 1894 vervangen door de belasting op bedrijfs- en andere inkomsten.¹⁰⁴ Voor dit onderzoek zijn voornamelijk de personele belastingen interessant omdat deze een inzicht geven op de welstand van de gebruiker en de grondbelastingen omdat deze de waarde van de grond weergeeft. Een vergelijking van Pollet ten opzichte van de andere Tilburgse textielfamilies is echter lastig te maken door het ontbreken van de grondbelasting aangiftes in de Gemeente Tilburg lastig te maken.¹⁰⁵ De aangiftes van de personele belastingen zijn wel bewaard gebleven waardoor deze vergelijking wel te maken is. In bijlage 4 is een overzicht van de betaalde personele belasting van de leden van de Pollet-familie weergegeven. In vergelijking met de andere textielabrikanten en Tilburgse inwoners moest Arnoldus Pollet de hoogste belasting betalen. Na Arnoldus kwam zijn oom Vincent Bogaers, de man van Isabella Pollet, op een tweede plaats.¹⁰⁶ Arnoldus woonde met zijn ongehuwde zussen in het vroegere woonhuis van zijn vader en grootvader aan de Noordstraat 81, Vincent en Isabella aan de Willem II-straat 49.

3.3 Een casus als voorbeeld

Om de uitwerking van de invloed van Pollet te demonstreren wordt een casus over de bouw en keuze van architect van die bouw uitgelegd. De Pollet generaties in Tilburg waren zo goed als allemaal werkzaam in de textielindustrie. Er zijn echter enkele uitzonderingen, waaronder de tweelingbroer van Petrus Pollet, Franciscus Pollet behoorde. Hij werd in 1853 pastoor in de Nulandse parochie. Ondanks deze afwijkende beroepskeuze, weerspiegelt de casus omtrent de bouw van de nieuwe parochiekerk en pastorie de invloed van de familie Pollet buiten de textielindustrie.¹⁰⁷ Vanaf 1856 werd onder nauwe betrokkenheid van Franciscus de bouw geleid. In een memorieboek dat Franciscus gedurende zijn ambtsperiode heeft bijgehouden beschrijft hij uitvoerig de bouw.¹⁰⁸ Deze bouw is noemenswaardig omdat de Pollets en hun connecties van groot belang zijn geweest voor de financiering en het ontwerp voor de parochiekerk. Zo zou de bouw minstens 40.000 gulden gaan kosten, waarvan de kas van de kerk nauwelijks een kwart zou kunnen bijdragen. Om toch aan het benodigde bedrag te komen, schreef Pollet op eind 1856 de leden van het gemeentebestuur aan met de vraag een bijdrage van 10.000 gulden te leveren. Hierbij stelt hij voor aan de gemeente om over te gaan tot het verkopen van boekgronden (leemachtige zandgrond geschikt voor het telen van beuken) om zo inkomsten te ontvangen.¹⁰⁹ Eveneens deelde Pollet mede dat hijzelf van plan was om 'uit mijne private kas bij te dragen'.¹¹⁰ Dat dit ook daadwerkelijk geschiedde blijkt uit het verslag van de bijeenkomst van het kerkbestuur gehouden begin 1857.¹¹¹ Hierin staat vermeld dat Pollet één vierde van de totale 40.000 gulden geschonken heeft voor de bouw van de kerk. Dit is een behoorlijk privé-bedrag welke Pastoor Pollet blijkbaar kon betalen. Tijdens de ontwerpfase is Pollet van belang geweest ten tijde van de keuze en aanstelling van de architect. De bouwmeester was namelijk de Tilburgse Hendrik van Tulder (1819-1903) die duidelijke banden had met de familie. Hendrik werd in Tilburg geboren als zoon van Dionysius van Tulder en Adriana van Heesbeen. Deze duidelijke banden tussen Pollet en van Tulder gaan terug naar de periode vóór 1818 wanneer Dionysius van Tulder naast Guillaume Pollet woont.¹¹² Een jaar later, bij de geboorte van Hendrik, woont de familie Van Tulder op een ander adres. De twee families moeten contact gehouden hebben, omdat Pollet meerdere malen grond van Hendrik van Tulder kocht. Het mag dus duidelijk zijn dat Pollet en van Tulder elkaar kenden en dit voor van Tulder positieve gevolgen heeft gehad wat betreft de gunning van het ontwerp van de nieuwe kerk.

18-19. Links: de Parochiekerk uit 1878 na het bombardement in 1944; BHIC BCO010466. Rechts: de Pastorie uit 1862 van Van Tulder, situatie 1987; BHIC PNB001044808.

Het privé bedrag van 10.000 gulden dat Franciscus heeft bijgedragen was zo'n aanzienlijk bedrag voor die tijd dat geconcludeerd moet worden dat hij dit bedrag niet zelf ter beschikking gehad kon hebben. Of Franciscus zijn deel van de erfenis van vader Guillaume heeft geïnvesteerd of dat de broers Ludovicus en Petrus diep in de buidel moesten tasten, is niet duidelijk. Wel is vast te stellen dat de bouw van de Parochiekerk mede dankzij Pollets vermogen tot stand is gekomen. Wat betreft Van Tulder die aangesteld werd voor het ontwerp, kunnen we concluderen dat het geen toeval kan zijn aangezien Pollet de architect al kende. Dit betekent dat de keuze van de architect beïnvloed is of wellicht de keuze is geweest van Pollet.

4. Reconstructie van het vastgoedbezit van Guillaume Pollet: 1800-1935

Fabrikantenfamilie Van Heek & Co uit Enschede bezat dus in 1934 193 huizen en woningen. Petrus en Ludovicus Pollet hebben samen met hun zonen Guillaume Joseph Desiré, Bernardus en Arnoldus in de periode 1860-1870 ruim 60 huizen en woonhuizen in bezit gehad.¹¹³ Ondanks het verschil in aantal en periode, is het vastgoed van Pollet zeker vergelijkbaar met die van Twentse fabrikantenfamilies. Zo beschikten ze net als families in Twente over residentiële woonhuizen, waaronder de stadsvilla's en buitenhuizen vallen en industrieel onroerend goed, waartoe de verschillende soorten van woningen voor de arbeiders én de fabrieken zelf behoren. In dit hoofdstuk wordt niet alleen een reconstructie gemaakt van het vastgoedbezit van de afstammelingen van Guillaume Pollet tussen 1800 en 1935, maar wordt ook de ontwikkeling en de typologie van het desbetreffende woonelement beschreven. De reconstructie begint met een overzicht van de onderzoeksresultaten die het huizenbezit van Pollet weergeven. Hierna volgt een stedenbouwkundige analyse van de positionering van het vastgoed van Pollet in Tilburg. Ten slotte volgen de reconstructies van zowel de residentiële huizen als het industriële onroerend goed. Omdat dit onderzoek zich beperkt tot het huizenbezit van Pollet, zou het interessant zijn om meerdere reconstructies van de residentiële en industriële gebouwen van Tilburgse fabrikantenfamilies te maken en deze onderling te vergelijken.

4.1 Stedenbouwkundige situering

Tot de oudste straten van Tilburg behoort de Nieuwlandstraat (voorheen Nieuwland) welke overgaat in de Noordstraat (voorheen Noordhoek). Op de manuscriptkaart van de heerlijkheid Tilburg en Goirle uit 1760 is deze straat met aanliggende lintbebouwing rechts afgebeeld (20). Het vastgoed van Pollet was gecentreerd rondom de Noordstraat, de straat waaraan voor 1840 eveneens de fabriek van *Pollet & Co* gelegen was. In deze stedenbouwkundige analyse zijn ook de stadsvilla's en fabriek van Agnes Pollet meegenomen, omdat dit een duidelijk beeld geeft van het wonen bij de fabriek door de fabrikantenfamilies.

20. Tilburg Centrum in 1760. Detail van de manuscriptkaart van de heerlijkheid Tilburg en Goirle uit 1760 van de hand van Diederik Zijnen. Nagetekend door L. Langeweg, ingekleurd door R. Peeters; RAT krnt_1.

Op de volgende geografische kaarten (kaarten 1 t/m 3) wordt afzonderlijk van elkaar een overzicht gegeven van de locatie van het vastgoed en het type bebouwing van zowel Agnes Pollet als Guillaume Pollet. Kaarten A geven de locatie weer en kaarten B de typologie. Het valt op dat de residentiële woonhuizen, de fabrieken en de arbeiderswoningen gemêleerd bijeen stonden. De fabriek van *Pollet & Zonen* stond op de hoek van de Fabrikstraat met de Noordstraat. Binnen een straal van 500 meter van de fabriek bevonden zich de woonhuizen van Pollet. Vooral in de wintermaanden bewoonde de familie deze stadsvilla's welke ook wel op het terrein van de fabriek stonden.¹¹⁴ Omdat de arbeiders dichtbij de fabriek moesten wonen om de reistijd naar de fabriek te beperken zodat ze in de middag de warme maaltijd thuis konden nuttigen, staan deze bij de stadsvilla's van hun werkgevers. Dit komt overeen met de woonsituatie van de fabrikanten in Twente, waar zij eveneens bij of op het erf van de fabriek woonden. De buitenhuizen bevonden zich allemaal binnen een straal van vijf kilometer vanaf de

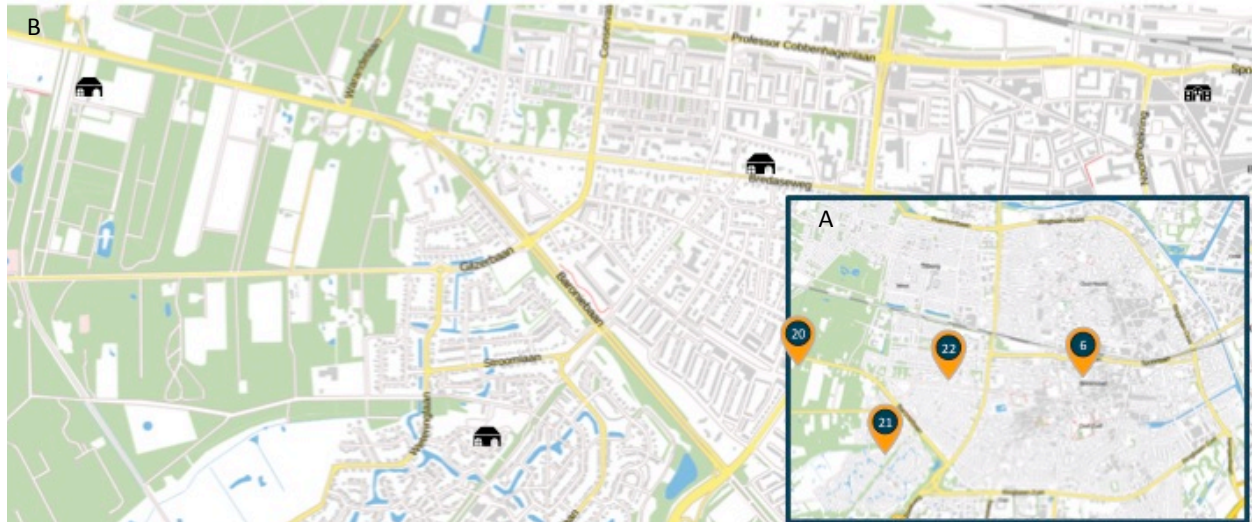
stadsvilla's en waren voornamelijk in de zomermaanden geliefd. In 4.4 en 4.5 worden de residentiële huizen en het industriële onroerend goed verder besproken en toegelicht.

Kaart 1: locatie van het belangrijkste onroerend goed van Pollet tussen 1800 en 1935. 1: Industriestraat 3 t/m 9 (gesloopt); 2: Noordstraat 30-34 (gesloopt en herbouw); 3: arbeiderswoningen Noordstraat-Fabriekstraat (gesloopt); 4: Fabrikstraat 26 (gesloopt); 5: Noordstraat 79 (gesloopt) en 81; 6: Noordstraat 36; 7: Noordstraat 44 (afgebrand); 8: Noordstraat 83-85; 9: Spoorlaan 438; 10: Spoorlaan 436; 11: Spoorlaan 434; 12: Spoorlaan 432; 13: Stationsstraat 53 (afgebrand); 14: Noordstraat 104 (gesloopt); 15: Nieuwlandstraat 17; 16: Nieuwlandstraat 21; 17: Willem II-straat 49; 18: Nieuwen Dijk (gesloopt); 19: Paleisring 20 (gesloopt); 20: villa Sparrenhof – Bredaseweg 530; 21: villa Hofstede de Blaak – Dussenpad 1; 22: villa Bernardus – Bredaseweg 323 (gesloopt); 23: arbeiderswoningen Boomstraat (gesloopt).

Kaart 2: typologie van het onroerend goed van Pollet in de periode 1800 – 1935: fabrieken, stadsvilla's en arbeiderswoningen.

Kaart 3: typologie van het onroerend goed van Pollet in de periode 1800 – 1935: buitenverblijven.

4.2 Overzicht van de bouwhistorie

De onderzoeksresultaten van het archiefonderzoek dat met behulp van het Kadaster ArchiefViewer is gedaan, worden in de volgende twee tabellen weergegeven. De eerste tabel zijn de resultaten van de woonhuizen van Pollet en de tweede tabel die van de buitenhuizen, fabrieken en arbeiderswoningen. Er zijn kleurnuances gebruikt om aan te geven of een lid van de familie Pollet de (bouw)activiteit heeft verricht of niet. De donkere kleuren betekent dat het door iemand uit de familie Pollet is uitgevoerd en lichte kleuren betekent van niet.

Tabel 2: overzicht van de bouwhistorie voor de huizen in de stad.

	Noordstraat 36	Noordstraat 81	Noordstraat 104	Villa Guillaume	Villa Joseph	Villa Desiré	Villa Constance	Industriestraat 3-9	Hoekhuis Noordstraat
1800-1810		1803							
1810-1820									
1820-1830									
1830-1840									
1840-1850		1840 1840							
1850-1860	1856		1851 1856						
1860-1870		1870							
1870-1880			1882 1885						
1880-1890		1884							1882
1890-1900		1896		1896 1896	1896 1896	1902 1903	1902 1903		
1900-1910			1903 1904	1903 1903	1902 1903	1902 1903	1902 1903		
1910-1920			1917 1920	1912 1920					1913 1914 1916
1920-1930									
1930-1940							1936		
1940-1950									
1950-1960		1953							
1960-1970						1965			
1970-1980									
1980-1990	1986 1987								
1990-2000	1998								

Legenda

	aankoop
	stichting
	uitbereiding/verbouwing
	verkoop
	sloop
	in bezit Pollet

Tabel 3: bouwhistorie voor de buitenhuizen, fabrieken en arbeiderswoningen.

	Villa Sparrenhof	Hofstede de Blaak	Villa Bredaseweg	Fabriekstraat 26	Stationsstraat 53	Boomstraat	Noordstraat-fabriekstraat	Noordstraat 44
1830-1840				1840	1837			1838
1840-1850								
1850-1860							1855	
1860-1870					1871			
1870-1880	1879	1874				1871 1873	1871	
1880-1890								1880
1890-1900	1903		1893 1893					1900
1900-1910		1907			1902		1900	1918
1910-1920			1911 1917			1915		
1920-1930								
1940-1950		1949	1949	1946				
1950-1960								
1960-1970	1967		1961					
1970-1980	1981							

Legenda

	aankoop
	stichting
	uitbereiding/verbouwing
	verkoop
	sloop
	in bezit Pollet

4.3 Residentiële huizen

De komst van kroonprins Willem II in 1831 naar Tilburg tijdens de Tiendaagse Veldtocht als opperbevelhebber van het Nederlandse leger is van essentieel belang geweest voor de ontwikkeling van Tilburg op het gebied van architectuur. Hij liet de inwoners van Tilburg namelijk voor het eerst kennismaken met gebouwen van een schaal en stijl die ongekend waren voor de stad, de gebouwen die benut werden voor de textielindustrie uitgezonderd. In 1842 liet de Koning de Lancierskazerne bouwen. Door de gemetselde blokpilasters en fronton oogde de kazerne neoclassicistisch. Een volledig andere bouwstijl dan zijn in 1849 gebouwde paleis, welke eerder de kenmerken van de Engelse Tudor-stijl bezit. Omdat Tilburg van oudsher geen kerkelijk, militair of bestuurlijk centrum was, maar een eenvoudig heidedorp, bevonden zich in het achttiende- en begin negentiende-eeuwse Tilburg geen stadhuis of marktplein. Onder de spaarzame afbeeldingen van Tilburg voor 1800 bevindt zich een schilderij uit 1742 van de Oude Markt (21). Hierop zijn typische zeventiende-eeuwse trap- en tuitgevel te zien. Verdere bronnen over de bouwstijlen van de woonhuizen uit deze periode zijn er niet. Wel weten we dat door simpelweg het gebrek aan financiële middelen het de Tilburgers ontbrak om uit te pakken met meer dan het traditionele huizentype. Dit was een uit baksteen opgetrokken één of twee bouwlagen hoog gebouwtje onder een zadel- of schilddak dat gedekt werd met pannen of riet. Differentiatie in bouwstijlen en bebouwingstypes kwam pas op in de loop van de negentiende eeuw. De textielindustrie bracht namelijk welvaart met zich mee waardoor de kring van meer bedeeden die zich een degelijk eigen huis kon veroorloven groter werd.¹¹⁵ Hierdoor begon Tilburg langzamerhand te verstedelijken, maar door de aansluiting op het spoorwegnet en de bouw van het station in 1863 kwam de verstedelijking daarna pas echt in een stroomversnelling terecht.

21. De oude markt; RAT 027817

4.3.1 Huizen in de stad

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw ontwikkelen zich de stadswoningen voor notabelen, waartoe voor het merendeel de fabrikanten behoorden. Het betreffen grote woningen van twee verdiepingen met kap, veelal met een classicistische of eclectische gevel die geflankeerd worden door de grote poort van de koetshuizen. Waar voorheen de woning deel uit maakte van de fabriek, stichtten de fabrikanten nu zelfstandige gebouwen. Doorgaans werden de nieuwe woningen alsnog opgenomen in het fabriekscomplex.¹¹⁶ In deze tijd van verstedelijking bouwden de broers Petrus en Ludovicus Pollet rond het midden van de negentiende eeuw hun woonhuizen aan de Noordstraat. Beide woonhuizen zijn meer dan 100 jaar bewoond gebleven door de afstammelingen van deze broers. Naast deze twee woonhuizen, bewoonde het nageslacht van Guillaume Pollet in het centrum van Tilburg ook het woonhuis Pollet-Hooijdonk aan de Noordstraat 104 en villa Guillaume aan de Spoorlaan 434. Daarbij waren er ook huizen die niet werden bewoond, maar alleen werden gebouwd door de Pollet familie. Deze huizen werden vervolgens als een vorm van investering verhuurd aan Tilburgse notabelen en middenklassers. Voorbeelden hiervan zijn de herenhuizen aan de Industriestraat, villa Joseph, Desiré en Constance aan de Spoorlaan en het hoekhuis aan de Noordstraat.

Kaart 4: de huizen in de stad, stadsplattegrond uit 1907.

Op deze kaart, een plan van uitbreiding van de gemeente Tilburg, is de toestand van alle bebouwing op 1 januari 1907 weergegeven.¹¹⁷ De nummers corresponderen met die van kaart 1. Op de kaart zijn de percelen met de bebouwing weergegeven. Hierdoor is niet alleen de bouwvorm zichtbaar, maar ook die van het kavel. Deze kaart dient dan ook ter ondersteuning van de reconstructie van het vastgoed van Pollet. Hierin worden namelijk kadastrale hulpkaarten gebruikt om de transformatie van de bebouwing weer te geven. De positie van het kavel in het stedenbouwkundige geheel kan aan de hand van deze kaart beter worden voorgesteld. Tegenwoordig zijn vijf van de negen huizen in de

stad Rijksmonumenten (nrs. 9-12 en 6), is één van de negen een gemeentelijk monument (nr. 5) en zijn twee van de negen huizen gesloopt (nrs. 3 en 14). Al deze woonhuizen worden individueel omschreven en bevatten een korte beschrijving van het pand, de bewoners- en bouwgeschiedenis. In het geval van de vijf Rijksmonumenten, wordt de volledige beschrijving volgens de RCE gegeven in bijlage 6, op uitzondering van 'villa Ludovicus' waarvan de beschrijving geschreven is door de auteur.

Woonhuis Pollet

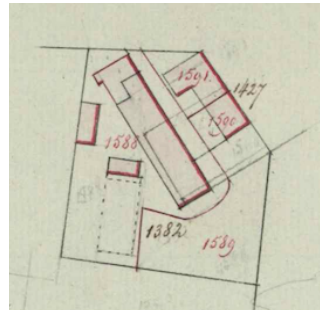
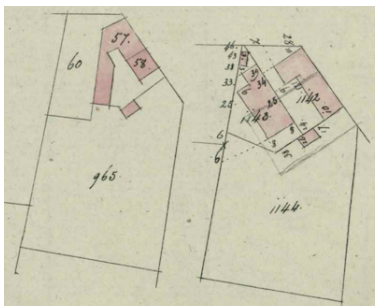
Het 'woonhuis van Pollet' (nr. 5) is een gemeentelijk monument en is gelegen aan de Noordstraat 81 (22).¹¹⁸ Het rechthoekige pand met lijstgevel bestaat uit een begane grond, verdieping en zolder. Het zadeldak ligt met zijn nok evenwijdig aan de straat. De asymmetrische onderste bouwlaag is aan de voorgevelzijde opgebouwd uit vier kozijnen. In het tweede kozijn vanuit de zuidzijde gezien bevindt zich de entreedeur. Deze bouwlaag is versierd met rustica. De bovenste bouwlaag heeft een symmetrische indeling met vier kozijnen. Boven de vensters zijn op consoles halve omlijstingen aangebracht. De kroonlijst bestaat uit een fries waarin vijf consoles de goot dragen.

Tegen de zuidzijde van het woonhuis staat een bijgebouw die in de bouwtijd dienst deed als remise, maar waar tegenwoordig een kantoorruimte in gevestigd is (23).

22-24. Links: voorgevel woonhuis van Pollet anno 2017. Midden: woonhuis van Pollet met remise anno 1981; RAT 027272. Rechts: het naastgelegen kantoorgebouw van Pollet & Zonen anno 1914; RAT 001721.

Guillaume Pollet en Anna Barbara van Iersel zijn rond 1805 komen wonen in het woonhuis van de vader van Anna Barbara, de winkelier Francis Wouter van Iersel.¹¹⁹ In 1832 stond op deze plek een zogenoemd fabriekshuis (zie 4.5). Waarschijnlijk heeft Guillaume het woonhuis van Francis van Iersel verbouwd tot fabriekshuis zodat hij *Pollet & Co* kon oprichten. In dit woonhuis werden de kinderen van Anna Barbara van Iersel en Guillaume geboren. In 1835 overleed Anna Barbara en hertrouwde Guillaume met hun huishoudster Cornelia van Hooijdonk.¹²⁰ Na dit huwelijk verhuisden Guillaume en Cornelia naar de hoek van de Noordstraat met de Stationsstraat (nr. 14). Zijn zonen Ludovicus en Petrus bleven in het fabriekshuis wonen samen met de broer van hun moeder, Wouter van Iersel.¹²¹ In 1840 sloopte Petrus het aan de fabriek gelegen woonhuis en liet hiervoor in de plaats een vrijstaand woonhuis bouwen (25).¹²² Dit woonhuis was naar alle waarschijnlijkheid opgesplitst in twee woongedeeltes, één voor Petrus en één voor Ludovicus. Ze waren dan ook samen de eigenaar van het perceel L1427 waarop het huis en erf gelegen was.¹²³ Deze veronderstelling is gebaseerd op het feit dat in 1840 Ludovicus en in 1841 Petrus trouwde en kinderen kregen.¹²⁴ Door deze gebeurtenissen moesten beide gezinnen een nieuw onderkomen krijgen. Aangezien de fabriek en woonhuis in deze zelfde periode werden herbouwd, is deze hypothese zeer waarschijnlijk. Daarbij komt ook het feit dat volgens de bevolkingsregisters uit de periode 1850-1860 Ludovicus en Petrus naast elkaar woonden.¹²⁵ Ludovicus samen met Anna Maria Mutsaers, hun kinderen, Wouter van Iersel, en twee dienstmeiden op nummer 2094 (het voorste gedeelte van het woonhuis) en Petrus samen met Johanna van Baar, hun kinderen en één dienstmeid op nummer 2095 (het achterste gedeelte). Nu is het zelfs zo dat dit laatste huisnummer in 1840 nog niet bestond.¹²⁶ Blijkbaar was deze situatie toch niet bevredigend genoeg aangezien Ludovicus in 1856 een nieuw woonhuis heeft laten bouwen (villa Ludovicus) en het gedeelde woonhuis verliet. Deze verandering is te zien op de hulpkaart van het woonhuis uit 1856 (26). Hierop wordt het perceel gesplitst in twee delen (1590 en 1591). Het deel met het nummer 1591, het vroegere woonhuis van Ludovicus, werd het kantoor van *Pollet & Zonen* (24) en het deel met het nummer 1590 bleef het woonhuis van Petrus.¹²⁷ Omwille van deze redenen wordt aangenomen dat het nieuw gebouwde woonhuis van 1840 uit twee woningen bestond en Ludovicus en Petrus hier beide woonachtig waren tot 1856.

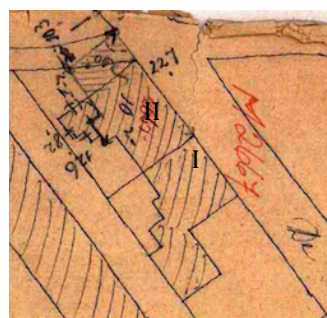
25-26. Links: hulpkaart van het vroegere fabriekshuis (links) en de nieuwe fabriek met vrijstaand woonhuis (rechts). In 1840 vond deze afbraak en wederopbouw plaats. Nr 57 = huis & erf, nr 58 = fabriek, nr 60 = tuin, nr 1142 = huis & erf, nr. 1143 = fabriek & erf, nr. 1144 = tuin; BHIC hulpkaart L57. Rechts: hulpkaart van de nieuwe fabriek en woonhuis in 1856. Nr 1588 = fabriek, nr 1590 = woonhuis, nr 1591 = kantoor; BHIC hulpkaart L1588.

Na 1856 is het 'woonhuis van Pollet' bewoond gebleven door afstammelingen van Petrus. Na zijn overlijden in 1870 en die van Johanna van Baar in 1878 bleven hun drie ongehuwde kinderen Arnoldus, Helena en Maria aan de Noordstraat 81 wonen.¹²⁸ In juli 1907 verhuisde hun neef Arnoldus Bogaers, de zoon van hun getrouwde zus Anna Barbara Agnes, op 21 jarige leeftijd vanuit Helmond naar de Noordstraat 81. Hij was namelijk aan Petrus' kant van de familie de enige mannelijke erfgenaam om *Pollet & Zonen* voort te zetten. Met de grootste waarschijnlijkheid kwam hij bij zijn oom wonen om het fabrikanten vak te leren. In 1917, na het overlijden van zijn oom en tantes, trouwde hij met de Tilburgse Eleonora Houben.¹²⁹ Samen kregen ze drie dochters waarvan er één dochter huwde met de Helmonds industrieel Clement van der Weijden.¹³⁰ Ondanks dit huwelijk zijn er noch opvolgers voor *Pollet & Zonen* noch erfgenamen van het 'oude woonhuis van Pollet'. Na het overlijden van Arnoldus Bogaers in 1953 werd het woonhuis van Petrus en Ludovicus niet meer bewoond door afstammelingen van Pollet.¹³¹

Tussen 1856 en 1868 en in 1896 werd het woonhuis aan de Noordstraat 81 verbouwd (27,29). Door de verbouwingen werd de vorm van het huis aangepast. Van een L-vormig gebouw transformeerde het pand naar een getrapte U-vorm, waarschijnlijk door de verplaatsing van de remise, en uiteindelijk naar twee geschakelde rechthoekige vormen door de uitbereiding van de remise. Het vroegere kantoorgebouw van *Pollet & Zonen*, het linker gebouw vooraan op afbeelding 24, betrof een eenvoudig pand van twee verdiepingen met lijstgevel. Dit pand is in de tweede helft van de twintigste eeuw gesloopt en vervangen voor een winkelpand met woonhuis. Voordat dit plaats vond, werd tussen 1856 en 1868 en in 1876 het kantoorpand verbouwd. Tijdens de uitbereiding tussen 1856 en 1868 werd het uiteinde van de korte L-zijde in een trapvorm uitgevoerd(27). Dit werd in de volgende verbouwing uit 1876 weer ongedaan gemaakt toen het kantoor richting het noorden werd uitgebreid (28). Door deze uitbouw moest de straat verlegd worden om het nieuw gebouwde gedeelte heen. Hierdoor ontstond er een knik in de Fabrikstraat ter hoogte van de Noordstraat waardoor de rechte verbinding van de Fabrikstraat verdween (kaart 4).

27. De verbouwde situatie, 1868.
I= het woonhuis, II= het kantoor

28. De verbouwde situatie, 1876.
I= het woonhuis, II= het kantoor

29. De verbouwde situatie, 1896.
I= het woonhuis, II= het kantoor

Villa Ludovicus

De aan de Noordstraat 36 gelegen 'Villa Ludovicus' (nr. 6) is sinds 1978 een rijksmonument.¹³² De villa, die in de volksmond 'het kasteeltje van Pollet' wordt genoemd, heeft tegenwoordig een horeca functie. De eclectische villa met houten kroonlijst waarin voluutconsoles verwerkt zijn, bestaat uit een rechthoekige hoofdvolume met twee lagere vooruitspringende zijvleugels. De voorgevel met middenrisaliet heeft korfbogige vensters met gesloten omljstingen die gedecoreerd zijn met kuiven van bladwerk en oreilles. In 1987 heeft de architect B. Barajan aan de achtergevel ter plaatsen van het terras een feestzaal met marmerimitaties toegevoegd. In 1998 werd aan de zaal een serre, ontworpen door de architect M. de Brouwer, geplaatst. Een volledige beschrijving van de villa is terug te vinden in bijlage 6.

30-31. Links: voorgevel anno 1915; RAT 040022. Rechts: achtergevel anno 1978; G.J. Drukker (RCE)

Toen in 1856 de fabriek van *Pollet & Zonen* flink ging uitbreiden, lieten Ludovicus en Anna Maria Mutsaerts hun eigen woonhuis bouwen. In de onderstaande drie tabellen worden de bouw- en verbouwggeschiedenis, de bewonersgeschiedenis en de gebruiksgeschiedenis weergegeven.

Tabel 4: bouw- en verbouwggeschiedenis, samengesteld door de auteur. Bron; bouwarchief van de Noordstraat 36, bouwarchief gemeente Tilburg.

Periode	Bouw- of verbouwactiviteit
1856	De villa aan de Noordstraat werd voor Ludovicus en zijn gezin gebouwd. De architect is niet bekend.
1925	In opdracht van Jacobus Kerstens werd er een schoorsteen gebouwd bij de keuken.
1987	In opdracht van Louis Janssens wordt er een feestzaal gebouwd aan de achterzijde van de villa op de plaats van het terras door de architect B. Barajan.
1996-1998	Eveneens in opdracht van Louis Janssens wordt er een serre aan de achterzijde van de villa aangebouwd. De architect van dienst is M. de Brouwer uit Tilburg. De marmerimitaties in de zaal zijn van Mutsaers Decorations uit 1996.

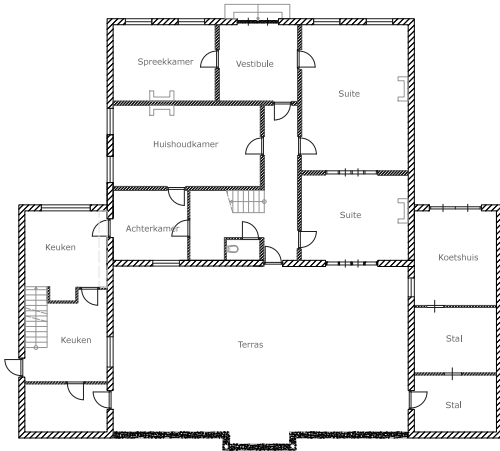
Tabel 5: de bewonersgeschiedenis, samengesteld door de auteur. Bronnen; RAT 918, inv. nrs. 1371-349, 1405-557, 1386-362, 1470-22, 1581-21, 0036-21.

Periode	Oud huisnummer	Bewoners
1850 -1860	2094	Ludovicus en Anna Maria met de 10 kinderen, Wouter van Iersel en twee dienstmeiden
1860-1870	M 282	Ludovicus, Guillaume, Catharina, Seraphina, Johanna en twee dienstmeiden
1870-1880	M 584	Louis, Guillaume, Maria, Josephus, Rosalia, Bernardus, Seraphina (vertrok op 15 mei 1879 naar Helmond), Johanna (vertrok op 4 december 1874 naar Oisterwijk en kwam op 20 augustus 1876 terug) en twee dienstmeiden
1880-1890	M 694	Bernardus, Maria, Catharina en Johanna samen met drie dienstmeiden
1890-1900	M 780	Bernardus, Maria, Catharina en Johanna
1910-1920	Noordstraat 36	Catharina en Johanna
1921-1939	Noordstraat 36	Catharina en Johanna. Vanaf 1925 ook Johanna Maria Josepha Cornelia Bogaers met haar echtgenoot Jacobus Maria Joseph Alphonsus Kerstens
1940-1950	Noordstraat 36	Johanna Bogaers, Jacobus senior en Jacobus junior Kerstens
1950-1960	Noordstraat 36	Johanna Bogaers, Jacobus Kerstens senior en Jacobus Kerstens junior
1960-1970	Noordstraat 36	Johanna Bogaers, Jacobus Kerstens senior en Jacobus Kerstens junior
1970-1980	Noordstraat 36	Johanna Bogaers en Jacobus Kerstens junior
1980-1990	Noordstraat 36	Jacobus Kerstens junior

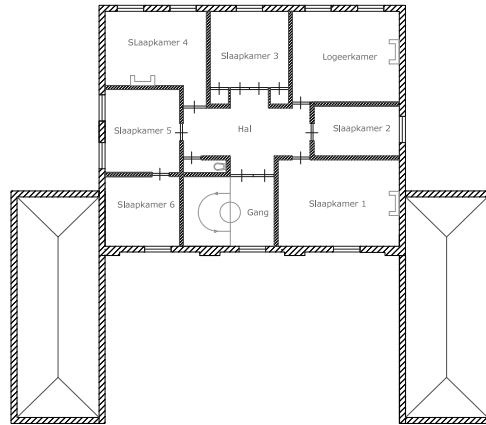
Tabel 6: gebruiksgeschiedenis van de villa, samengesteld door de auteur. Bronnen; Ad van Eijk e.a., Heemkundekring 'Tilborch'. MoNumententen in Tilburg 1-100, Tilburg 2015; RAT <http://wiki.regionaalarchieftilburg.nl/Villa_de_Vier_Jaargetijden>; RAT, bijschrift bij foto 040022; RAT bijschrift bij foto 027210.

Periode	Gebruiksgeschiedenis
1856	Ludovicus (Louis) Antonie Pollet laat na de dood van zijn vrouw Anna Barbara in 1859 de villa in eclectische stijl bouwen. Hier woonde hij tot aan zijn dood met zijn zeven kinderen Guillaume, Maria, Josephus, Rosalia (overleed in 1873), Bernardus, Seraphina (vertrok op 15 mei 1879 naar Helmond), Johanna (vertrok op 4 december 1874 naar Oisterwijk en kwam op 20 augustus 1876 terug) en twee dienstmeiden.
1876	Louis Pollet overlijdt. De boedelinventaris voor de erfgenamen (nog acht kinderen) werd opgemaakt door notaris Daamen.
1880-1890	Catharina betreft de villa. Johanna, Bernardus en Maria wonen er eveneens nog, samen met twee dienstmeiden.
1895	Bernardus en Maria overlijden. Volgens de inschrijvingen van 1909-1910 wonen de zussen Catharina en Johanna dan samen, zonder dienstmeiden.
1922	Catharina overlijdt, maar haar zuster Johanna blijft in het pand wonen.
1925	Op 14 april komt de nicht Johanna Maria Josepha Cornelia Bogaers met haar echtgenoot Jacobus Maria Joseph Alphonsus Kerstens inwonen bij Johanna Pollet.
1926	Johanna en Jacobus krijgen een zoon, Jacobus Maria Joseph Cornelis Kerstens.
1934	Johanna Pollet overlijdt en de familie Kerstens erft de villa.
1945	Na WOII verleent de villa onderdak aan de Kloosterzusters van het St. Ursulaklooster.
1963	Jacobus Kerstens senior overlijdt.
1978	Johanna Bogaers overlijdt. Zoon Jacobus erft het pand. Op 15 maart 1978 wordt de villa opgenomen in het rijksmonumentenregister.
1986	Jacobus Kerstens verkoopt de villa aan Louis Janssens. Hij gaat het pand als partycentrum gebruiken en geeft de villa de naam 'Villa de Vier Jaargetijden'.

Aan de hand van de bouwtekeningen uit 1925, 1987 en 1996-1998 en de inboedelinventaris welke in 1876 na het overlijden van Ludovicus Pollet is opgesteld, is een reconstructie gemaakt van de begane grond en de eerste verdieping.¹³³ Vanuit de vestibule was rechts de spreekkamer te bereiken, links de suite en rechtdoor de gang. Vanuit de gang was de eetkamer (de huishoudkamer), opnieuw de suite, de trap naar de slaapvertrekken en het achterkamertje te bereiken. De dienstbodes konden vanuit de keuken via het buffet en een aparte deur in de eetkamer komen. In de huishoudkamer stond een piano en de suite was voorzien van meerdere mahoniehouten zitmeubels. Het koetshuis was enkel via de voorkant van het huis te bereiken. Vanaf het terras was de stal waarin het paard en enkel kippen stonden te bereiken. Ook verschafte het terras toegang tot de keuken. Op de bovenverdieping bevonden zich de zes slaapkamers van Pollet en een logeerkamer. Op iedere kamer stond een ledikant, sommige in mahoniehout uitgevoerd en anderen in ijzer, en beschikte over één of meerdere wastafels. Op één slaapkamer wordt een naaimachine omschreven en één slaapkamer heeft twee ledikanten. Overal lag karpert en tapijt. Wat verder opvalt is dat er veel christusbeeldjes worden omschreven. Dit toont aan dat Pollet een zeer gelovige katholieke familie was. Op de zolder sliepen de dienstmeiden, aangezien hier naast kisten ook ledikanten en twee wastafels omschreven worden.

Reconstructieplattegrond van de begane grond in 1856, getekend door de auteur.

Reconstructie van de eerste verdieping in 1856, getekend door de auteur.

Villa Guillaume

Aan de Spoorlaan 434 ligt 'Villa Guillaume' (nr. 11), een Rijksmonument én het oude woonhuis van Guillaume Joseph Desiré Pollet en zijn vrouw Constance de Horion Corby.¹³⁴ Deze villa in eclectische stijl uit 1882 bestaat tegenwoordig uit twee vleugels, die haaks op elkaar staan.¹³⁵ Samen vormen ze een T-vormige plattegrond. Oorspronkelijk had de villa twee bouwlagen, maar na de Tweede Wereldoorlog is het gebouw, doordat het sinds 1904 dienst deed als ambachtsschool, opgehoogd met een derde bouwlaag (33). Dit voormalige woonhuis had een vierkantige plattegrond. De voorgevel was symmetrisch opgebouwd en had een brede middenrisaliet die werd bekroond door een fronton met kuif op pilasters (32). De ingang van de woning bevond zich aan de oostelijke zijgevel. Op de begane grond bevonden zich drie kozijnen met ieder twee schuiframen. De stijlen naast en tussen de ramen waren ionische pilasters. De verdieping was hetzelfde opgebouwd, met als enige verschil het enkele kozijn in de middenrisaliet. Deze was terug liggend waardoor er een balkon ontstond met daarvoor een balustrade. In het afgeknotte schilddak zijn twee oeil de boeuf ramen met op de nok van het dak een ijzeren randversiering. In 1885 werd naast de villa een remise met stalling gebouwd.¹³⁶ De volledige beschrijving van dit rijksmonument is terug te vinden in bijlage 6.

32-33. Links: villa Guillaume in 1892; RAT 031646. Rechts: Natuurhistorisch Museum in 1996, RCE 332413.

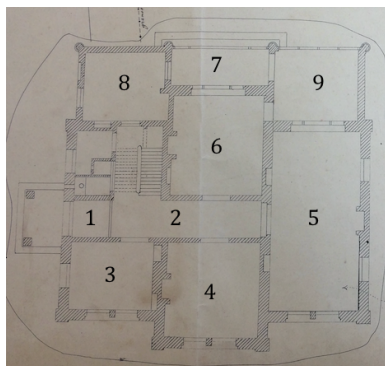
'Villa Guillaume' heeft slechts drie 'bewoners' gekend. Tussen 1882 en 1902 hebben Guillaume Joseph Desiré Pollet en Constance de Horion Corby hier gewoond samen met afwisselende dienstmeiden. In de periode 1880-1890 woonde het echtpaar samen met een nicht (uit Constances familie) en twee dienstmeiden die in 1885 alweer vertrokken.¹³⁷ Tussen 1890 en 1900 hebben vele dienstmeiden de revue gepasseerd. Maar liefst zeven meiden

hebben voor Pollet-Horion Corby gewerkt. De dochter van zus Clémentine Pollet, Agnes Maria Josepha Cornelia Bogaers, heeft negen jaar bij haar oom en tante gewoond.¹³⁸ Na het overlijden van Guillaume Joseph Desiré, in de periode 1900 tot 1910, is het vele malen rustiger in 'villa Guillaume'. Slechts één dienstmeid was gebleven en vertrok voor het overlijden van Constance weer. In mei 1900 was tevens een tweede huishoudelijke hulp in dienst getreden, maar zij verliet na een jaar de villa weer.¹³⁹ Nadat Constance overleed in 1902 werd de villa via een openbare verkoop verkocht. De gemeenteraad, waartoe Arnoldus Pollet behoorde, stelde dat de villa een geschikte locatie was voor de nieuwe ambachtsschool. Voor het bedrag van 34.000 gulden werd de villa in 1904 aangekocht. Overigens stemde Arnoldus, samen met vier anderen van de 15 inzittenden, tegen het plan om de villa als locatie van de Ambachtsschool te gebruiken.¹⁴⁰ Nadat de ambachtsschool zijn functie verloor, betrok in 1985 tot vandaag de dag, het Brabants Historisch Museum het leegstaande gebouw.

34. Kadastrale kaart omstreeks 1885 van wijk K.

In 1903, toen de villa in de openbare verkoop ging, is in de *Tilburgsche Courant* 'villa Guillaume' omschreven. Blijkbaar waren de overgebleven nichten en neef van Guillaume Joseph Desiré niet de erfgenamen van de villa of niet geïnteresseerd in het verkrijgen of aankopen van het woonhuis. De verkoopomschrijving luidde als volgt: *'De groote en prachtige voor weinige jaren solied gebouwde, keurig afgewerkte villa Guillaume gelegen aan de Spoorlaan vlak bij het station met bijbouw, waarin uitstekend ingerichte remise en stalling met tuigenkamer en hooizolder, waschhuis en bergplaats, warme serre en loods voor camion, alles omringd door een uitgestrekten, zeer fraai aangelegden en beplanten tuin, met vijver achter en fontein voor het huis, groot circa 4675 vierkante meters, door de erflaatster bewoond geweest.'*¹⁴¹ Op de kadastrale kaart van de sectie is de villa omstreeks 1885 op het perceel te zien (34). De tuin was aangrenzend aan die van 'Villa Ludovicus' en vele malen groter. Zoals de omschrijving uit 1903 als aangaf was de tuin parkachtig aangelegd. In Twente werd dit bij de buitenhuizen van de textielfamilies eveneens gedaan.¹⁴² Verder werd gezegd dat de villa 'groot' was. Indien je de omvang van villa Guillaume (A) gaat vergelijken met villa Ludovicus (B) en de arbeiderswoningen van Pollet bij (C), dan zie je dat de arbeiderswoningen ongeveer drie à vier keer in de woonhuizen van Pollet pasten. In de kleine arbeiderswoningen woonde een gezin van gemiddeld acht personen.¹⁴³ Guillaume Joseph Desiré bewoonde zijn woonhuis met gemiddeld vijf personen, waaronder twee dienstmeiden.

35. Plattegrond van villa Guillaume, 1904.

Aan de hand van de bestaande situatie van de begane grond die behoorde bij de verbouwingstekeningen uit 1904 (35), is de meest waarschijnlijke indeling gereconstrueerd.¹⁴⁴ De nummers komen overeen met de volgende ruimtes: 1- vestibule, 2- gang, 3- ontvangstkamer, 4- werkkamer, 5-salon, 6- eetkamer, 7-serre bij eetkamer, 8- keuken, 9- serre salon. De keuken bevond zich in de hoek achter de trap omdat de dienstmeiden vanuit daar de eetkamer via de serre en een naastgelegen kleine ruimte, mogelijk een buffetruimte, te bereiken waren. De salon was waarschijnlijk de grootste ruimte en was meestal vanuit de gang te betreden. Ruimtes 3 en 4 zouden de werkkamer van Guillaume Joseph Desiré en een ontvangstkamer geweest kunnen zijn. Er is geen plattegrond van de verdieping.

Woonhuis Pollet-Hooijdonk

Het tweede woonhuis van Guillaume (nr. 14) bevond zich aan de Noordstraat 104 op enkele honderden meters afstand van zijn oude woonhuis. Aan de hand van een foto daterend uit 1918 kunnen we een beeld krijgen van hoe dit woonhuis eruit heeft gezien (36). Kenmerkend voor dit gebouw is de tuitgevel. Hierdoor kunnen we het gebouw dateren tussen 1620 en 1720. Het gebouw bestond uit twee verdiepingen met zolderverdieping. De entree bevond zich in de gepleisterde kopzijde, thans voorgevel, van het woonhuis. Op de begane grond zaten luiken voor de vensters. Boven de kozijnen bevond zich een rollaag van rustica. De zijgevel aan de Stationsstraat die zichtbaar is op de foto uit 1918 is betrekkelijk lager dan de voorgevel. Deze gevel is tevens in 1870 door Cornelia van Hooijdonk herbouwd.¹⁴⁵ Op de verdieping en de zolder bevonden de drie kozijnen zich niet symmetrisch ten opzichte van de middellijn.

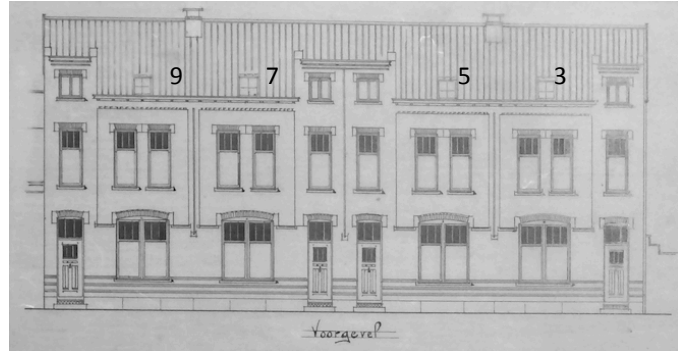
36-37. Links: woonhuis Pollet-Hooijdonk, situatie 1918; RAT 044929. Rechts: het woonhuis in 1870 met de naastgelegen fabriek.

Nadat Guillaume na het overlijden van zijn vrouw hertrouwt met huishoudster Cornelia Elisabeth van Hooijdonk, verlaten ze als echtpaar het woonhuis bij de fabriek en gaan ze wonen aan de Noordstraat in een huis dat later de fabriek van *Wed. G. Pollet* wordt.¹⁴⁶ Ze wonen hier met hun kinderen en de zus van Cornelia Elisabeth, Petronella van Hooijdonk tot ongeveer 1851. Hierna koopt Guillaume het woonhuis van zijn buurman Cornelis de Jong.¹⁴⁷ Uit welk jaar dit huis precies dateert is niet te achterhalen aangezien het pand er al stond voor het invoeren van het kadaster in 1832. In 1870 paste Cornelia de zijgevel van het woonhuis aan.¹⁴⁸ Na haar overlijden in 1886 gaat net zoals de fabriek, het woonhuis naar Isabella Pollet.¹⁴⁹ Ook de omliggende woningen (kaart 4) kwamen in bezit van Isabella en werden allemaal verkocht tussen 1903 en 1904. In 1904 werd het oude woonhuis eigendom van twee ongehuwde dochters van Isabella: Maria Ludovica en Helena Maria en vanaf 1912 Carolina Maria.¹⁵⁰ In 1917 verkochten zij het pand aan Matheus Kuijpers waarna het pand in 1920 gesloopt werd en veranderde in een bouwterrein.¹⁵¹ Vandaag de dag staat er nog altijd geen nieuw gebouw op de plaats van het vroegere woonhuis van Guillaume en Cornelia.

Herenhuizen Industriestraat

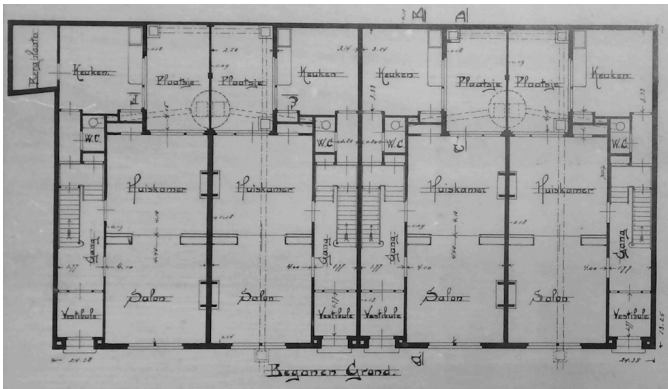
Aan de huidige Hart van Brabantlaan, voorheen de Industriestraat (nr. 1), stonden tegenover de door Pierre Cuypers (1827-1921) ontworpen Noordhoekse kerk vier herenhuizen die gebouwd waren in opdracht van Constance Horion de Corby en in 1902 ontworpen door Jan van der Valk (38).¹⁵² De huisnummers van deze herenhuizen waren nummer 3 tot en met 9. De voorgevel was een symmetrisch, rechthoekig woonblok bestaande uit vier woningen van ieder drie bouwlagen met een gezamenlijke zadeldak waarvan de nok evenwijdig met de straat liep. De vier opgemetselde dak kozijnen vormden samen met de entreedeuken en het enkele kozijn op de verdieping vier langgerekte gevelvlakken. Door de gemetselde bekleding van de dubbele kozijnen op de verdieping werd dit benadrukt. Op de begane grond beschikte ieder woonhuis over één kozijn met daarin een

dubbel venster waarboven een getoogde rollaag en een eigen voordeur met eveneens daarboven een getoogde rollaag. Boven de schuifkozijnen op de verdieping waren rechte rollagen toegepast. Iedere woning had tevens op de zolderverdieping nog een kleiner dakraam.

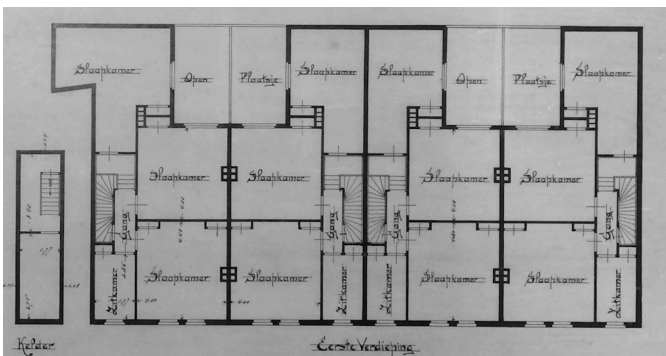
38-39. Links: de herenhuizen aan de Industriestraat 3-9 (middelste huizen links), situatie 1902; RAT 010227. Rechts: gelveltekening van Jan van der Valk uit 1902; RAT 1255, inv. nr. 1902-05.

Deze herenhuizen waren gebouwd voor de middenklasser. Constance Horion de Corby kocht in 1902 een perceel grond van Bierbrouwerij de Zwarte Ruiter.¹⁵³ Hierop liet ze in 1903 de vier herenhuizen in rijtjesvorm bouwen.¹⁵⁴ Vanaf dat jaar woonde de directeur van *Pollet & Zonen* Josephus van der Hoorn op nummer 3.¹⁵⁵ Dit was het eerste gebouw in de rij vanaf rechts gezien (39). De andere huizen werden bewoond door handelsreiziger Antonius Wilhelmus Paulus Elbers omstreeks 1902 op nummer 5, muzikleraar Gerardus Schellekens in 1904 op nummer 7 en smid Johannes Franciscus Mandos in 1902 op nummer 9.¹⁵⁶ Niemand van deze bewoners beschikte over dienstpersoneel. Ze woonden allemaal met hun vrouw en, indien ze deze hadden, kinderen en soms ook met hun weduwe moeder. Doordat de Industriestraat moest wijken voor de aanleg van de Hart van Brabantlaan, zijn alle huizen inclusief de straat zelf rond 1960 gesloopt.

40-41. Plattegronden van de begane grond en eerste verdieping van Jan van der Valk uit 1902.

Doordat de ontwerptekeningen van Jan van der Valk bewaard zijn gebleven (zie bijlage 5), kunnen we een indruk krijgen van hoe deze herenhuizen voor de middenklasser functioneerden. Via de vestibule kwam men in een smalle gang die bijna volledig gevuld werd met de trap. Op de begane grond bevond zich de salon met achterliggend de huiskamer vanwaar een kleine buitenruimte bereikt kon worden. Vanuit de gang kon men onder de trap door naar de keuken. Onder de gang bevond zich nog een kelder. De eerste verdieping was een splitlevel. Dit is goed te zien op de volledige bouwtekening in bijlage 5. Hier bevonden zich drie slaapkamers en aan de voorkant een zitkamer ter plaatsen van het opgemetselde dak kozijn. Aangezien van de zolder geen plattegronden zijn getekend, zal deze als opslag gebruikt zijn.

Villa Joseph en Desiré

De rijksmonumenten villa Joseph (nr. 10) en Desiré (nr. 9) aan de Spoorlaan 436 en 438 zijn in 1898 gebouwd naar ontwerp van de architect Willem F.J.H. Bouman.¹⁵⁷ De halfvrijstaande gepleisterde villa's bestaan uit drie bouwlagen en zijn in de eclectische stijl gebouwd (zie ook afbeelding 10). Villa Joseph is de villa die gelegen is tussen villa Guillaume en villa Desiré en heeft aan de voorgevelzijde een ronde toren die bovenaan achthoekig in een spits eindigt. Beide villa's hebben hun eigen karakteristieke kenmerken, maar ook elementen die bij beide voorkomen zoals het dakvorm, de centraal gelegen ingang, de rondbogen in de bovenlichten, de vormgeving van de balkonbalustrade, de rusticablokken boven de boogvensters en de geïmiteerde Bentheim zandblokken op de hoekpunten. De beschrijvingen van de rijksmonumenten volgens de RCE zijn terug te vinden in bijlage 6. In 2011 is een historisch kleurenonderzoek uitgevoerd in villa Joseph door Bouw+. De conclusies uit dit rapport betreffende het exterieur waren dat de kozijnen waren uitgevoerd in standgroen en de geïmiteerde zandblokken in een gele kleur. Dit rapport is in te zien via het bouwarchief van de gemeente Tilburg.

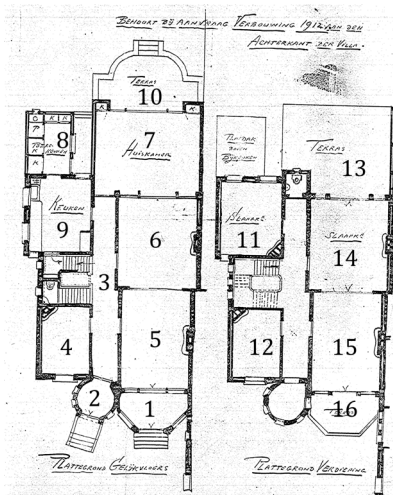
42-43. Links: villa Desiré, 1930; RAT 063969. Rechts: v.l.n.r. villa Guillaume, villa Joseph en villa Desiré, 1914; RAT 002216.

Aanbesteding villa Joseph en Desiré; *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 29 augustus 1897.

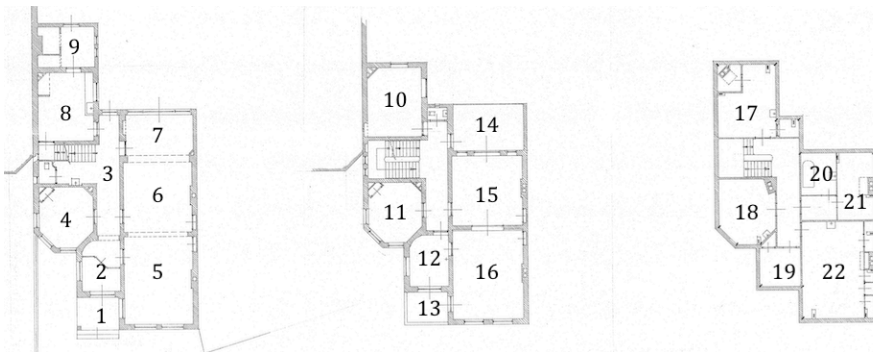
Voor de aanbesteding van deze villa's werd in 1897 opdracht gegeven door Constance Horion de Corby. Guillaume Joseph Desiré was toentertijd al overleden. De namen van de villa's verwijzen nog naar Guillaume Joseph Desiré. In de *Nieuwe Tilburgsche Courant* stond een oproep tot de aanbesteding van 'het bouwen van twee villa's'. De bouw hiervan zou in 1898 gereed geweest moeten zijn. Deze twee aan elkaar grenzende stadsvilla's waren eerst Spoorlaan nummer M1571 en M1572, later nummer 146 en 148 en momenteel nummer 436 en 438.¹⁵⁸ De villa's werden door Constance verhuurd. In 1903 was villa Joseph voor het bedrag van 1100 gulden per jaar verhuurd aan kassier Jacobus Cornelis Josephus Maria Hubar en villa Desiré voor 975 gulden per jaar aan wollenstoffenfabrikant Petrus Joannes Josephus Cornelis Brouwers.¹⁵⁹ De volledige bewonersgeschiedenis van villa Joseph is als volgt. In de winter van 1902 trok het gezin van Jacobus Hubar in de villa. Deze familie heeft hier niet eens drie volledige jaren gewoond.¹⁶⁰ Wollenstoffenfabrikant Franciscus Josephus Maria Mutsaerts (1874-1946) was de eerst volgende bewoner van de villa. Op 11 juli 1904, toen het huurcontract van Hubar afliep, verhuisde hij met zijn gezin naar M1571.¹⁶¹ Hier bleef hij wonen tot 1918, waarna Mutsaerts samen met zijn vrouw naar Goirle vertrok.¹⁶² Tien jaar later keerden ze weer terug naar de Spoorlaan en bleven hier tot aan zijn dood in 1946 wonen.¹⁶³ In de bewonersgeschiedenis van villa Desiré vinden we een link met Pollet. Petrus Joannes

Josephus Cornelis Brouwers (1874-1933) was de zoon van Martinus Cornelis Brouwers (1837-1922) en tevens de kleinzoon van Johannes Brouwers (1804-1877), wie de oprichter was van wollenstoffenfirma J. Brouwers.¹⁶⁴ Petrus was zelf ook wollenstoffenfabrikant in zijn grootvaders bedrijf en woonde vanaf 1900 tot en met 1919 in villa Desiré.¹⁶⁵ De link tussen deze Brouwersfamilie en Pollet is de zoon van Isabella Pollet die huwde met een kleindochter van Johannes Brouwers, een nicht van bewoner Petrus Brouwers.¹⁶⁶ Nadat Petrus de villa verliet, werd het bewoond door zijn neef (zoon van zijn broer Antonius Gijsbertus Cornelis Brouwers, eveneens fabrikant) en tevens wijnhandelaar Joannes Hubertus Aloijsius Maria Cornelis Brouwers (1890-1948) en zijn vrouw.¹⁶⁷ In 1924 nam de Schiedamse dokter Adrianus Carlous Maria Beukers (1885-1969) zijn intrek.¹⁶⁸ In 1930 was Fredericus Hendrikus Marie Ouwering, de archivaris van de gemeente Tilburg, zijn opvolger. Na de Tweede Wereldoorlog woonde in dit pand L.F. van Kempen. Volgens de adresboeken van Tilburg was hij kok, pensionhouder, cuisinier en restauranthouder.¹⁶⁹ Momenteel worden beide villa's als bedrijfs- en kantoorruimte gebruikt.

44. Plattegronden van de nieuwe toestand van de begane grond en verdieping, 1912.

Aan de hand van een verbouwingstekening uit 1912 kunnen we een beeld krijgen van de indeling van villa Joseph. De nummers op de plattegrond komen overeen met de volgende ruimtes: 1- terras voorzijde, 2-entree, 3-gang, 4-ontvangstruimte, 5-salon, 6-suite, 7-huiskamer, 8-bijkeuken, 9-keuken, 10-terras (uit 1912), 11-slaapkamer, 12-(slaap)kamer, 13-terras, 14-slaapkamer, 15-slaapkamer, 16-balkon. In bijlage 5 is de verbouwingstekening uit 1920 van de architect Franciscus de Beer opgenomen. In deze periode werd de woonkamer met meer dan vijf meter uitgebreid en kwam ter plaatse van het oude terras en grotere nieuwe. De bijkeuken werd een serviesruimte waarbij een doorgang naar de woonkamer gemaakt werd.

45. Plattegronden van de oude toestand van de begane grond, eerste en tweede verdieping, 1965.

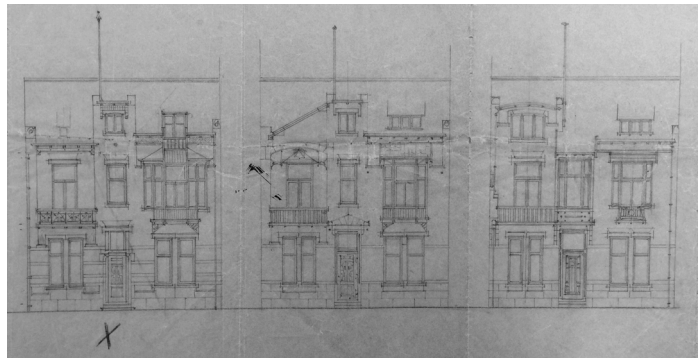
Van Villa Desiré dateren de vroegst aanwezige bouwtekeningen bij het bouwarchief uit 1965. Door de architect J. Remmers werd in dit jaar aan de achterzijde van de villa een verdiepingshoge zaal van 24 meter lang ontworpen. Op 12 meter afstand van deze zaal kwam eveneens een drie verdiepingen hoog atelier van 15 meter lang en 8 meter breed. Doordat de bestaande situatie getekend is door de architect, weten we hoe de indeling van het woonhuis was voordat deze in gebruik werd genomen als kantoor- en bedrijfsruimte. In bijlage 5 is de volledige bouwtekening van de bestaande toestand opgenomen. De volgende ruimtes komen overeen met nummering op de plattegronden: 1-portiek, 2-entree & vestibule, 3-gang, 4-ontvangstruimte/kantoor, 5-salon, 6-suite, 7-huiskamer, 8-keuken, 9-bijkeuken, 10-slaapkamer, 11-voorkamer, 13-balkon, 14-terras, 15-slaapkamer, 16-

slaapkamer, 17-slaap of gastenkamer, 18- slaap of gastenkamer, 19-berging, 20-badkamer, 21, kamer, 22- slaap of gastenkamer. De structuur van villa Desiré komt sterk overeen met die van villa Joseph. Centraal kwam men binnen via een lange gang. Links van deze gang bevonden zich de ontvangst- of kantoorruimte, bordestrap, keuken en bijkeuken. Rechts waren de representatieve en privéruimtes, namelijk de salon, suite en huiskamer.

Villa Constance

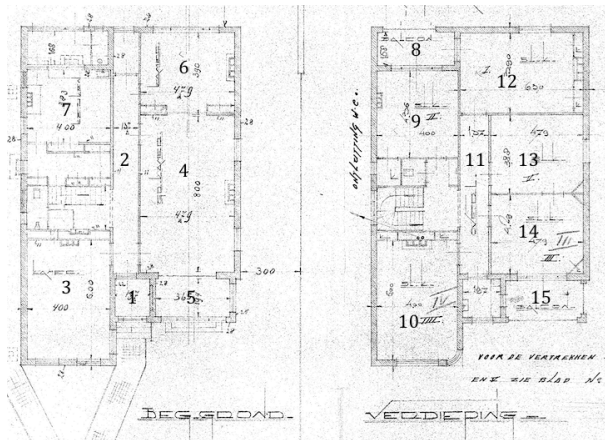
Villa Constance (nr. 12) is het laatst gebouwde woonhuis in de reeks villa's die Constance Horion de Corby liet bouwen. Deze villa, gelegen aan de Spoorlaan 432, is een rijksmonument sinds 2002.¹⁷⁰ Eind 1901, een jaar voordat Constance overleed, werd het ontworpen door Jan van der Valk met kenmerken uit de Art Nouveau-stijl.¹⁷¹ De rechthoekige vrijstaande villa bestaat uit een begane grond, verdieping en zolderverdieping. De villa heeft een centrale gelegen ingang in het vierkante, drielaags torententje die is voorzien van kantelen op de uiteindes. De gevel verspringt zowel in hoogte als in diepte en heeft ene hardstenen bordes. Het afgeronde linker gevelvlak wordt gedekt door een schilddak, waar onder de dakgoot zich een veelkleurig mozaïek met de teksten 'villa Constance' en 'Anno 1902' bevindt. Op de eerste bouwlaag van het rechtergevelvlak bevindt zich een balkon met balustrade in de Art Nouvea-stijl. De volledige beschrijving van de RCE is opgenomen in bijlage 6.

In het tekeningenarchief van Jan van der Valk zijn gevelontwerpen van de villa waaruit duidelijk wordt dat Van der Valk meerdere gevelindelingen en vormen heeft uitgetoetst (46). Het linker gevelvlak had in de middelste variant een schuin verloop van de gevel en de rechter variant een gebogen. Uiteindelijk heeft de architect gekozen voor de rechte en eerste variant.

46-47. Links: villa Constance in 1991; BHIC PNB001066661. Rechts: ontwerpvarianten van Jan van der Valk.

Vanaf 1903 tot en met november 1907 woonde familie Blomjous voor 900 gulden per jaar in de villa.¹⁷² De latere bewoners waren vanaf februari 1908, de familie van wollenstoffenverver Josephus Franciscus Maria Janssen.¹⁷³ Hij was in de periode 1891 tot 1945 de oprichter en directeur van 'De Regenboog' van de firma Janssen & Bierens.¹⁷⁴ In 1917 betrok de grossier in manufacturen Franciscus B.M. Mutsaers en zijn vrouw Constantia M.A. Mutsaerts de villa. Zij woonden hier tot en met 1935. In februari 1937 werd het pand betrokken door de, uit Dordrecht afkomstige, arts Jan Roest Crollius.¹⁷⁵ De bewoners van villa Constance, maar ook van villa Joseph en Desiré, behoorden dus tot de bovenlaag van de Tilburgse bevolking.

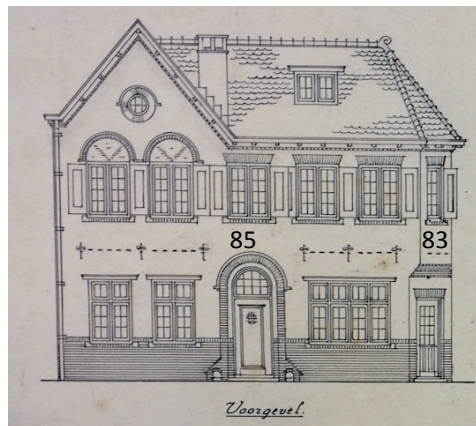

48. Verbouwingsplattegronden van begane grond en eerste verdieping, bestaande situatie, J. Appels 1936.

Onder het archief van Jan van der Valk bevonden zich geen plattegronden van de villa, alleen geveltekeningen en een doorsnede. Deze zijn opgenomen in bijlage 5, samen met de verbouwingstekeningen van architect J. Appels. Op zijn plattegronden van de bestaande situatie kunnen we wel de indeling van de ruimtes afleiden. Deze komen sterk overeen met die van villa Joseph en Desiré. De nummers in de plattegrond vertegenwoordigen de volgende ruimtes: 1-entree, 2-gang, 3-ontvangstruimte/kantoor, 4-salon, 5-serre, 6-huiskamer, 7-keuken, 8-balkon, 9-slaapkamer, 10-slaapkamer, 11-overloop, 12-slaapkamer, 13-slaapkamer, 14-slaapkamer, 15-balkon.

Hoekhuis Noordstraat

Het hoekhuis (nr. 8) op de hoek van de Noordstraat 83-85 met het Burgerijpad is een dubbel woonhuis gecombineerd met een winkelruimte. De architect is Jan van der Valk en het is gebouwd in 1913-1914.¹⁷⁶ De opdrachtgever was Arnoldus Pollet. Net zoals Constance Horion de Corby, liet ook Arnoldus deze woonhuizen bouwen voor de verhuur aangezien niemand uit de Pollet familie ooit in deze huizen gewoond heeft. Dit zeer karakteristieke woonhuis bestaat uit twee bouwlagen met zolderverdieping. Op de hoek bevindt zich de ingang van woning 83 en aan de voorgevelzijde die van 85. Deze laatste ingang is terug liggend in de gevel geplaatst in een toogvormig portiek. Deze woning heeft op de begane grond twee kozijnen en op de eerste verdieping drie, waarvan het kozijn boven de entree geen rollaag in de vorm van een halve cirkel heeft. Boven de twee kozijnen met de halve cirkelvormige rollagen is een rond venster met daarboven een zadeldak, die aansluit op het schilddak van de rest van de voorgevel. Winkel en woning 83 heeft aan de voorgevel op de begane grond één groter kozijn met daarin twee ramen en vier bovenlichten. Op de eerste verdieping bevinden zich drie kozijnen, waarvan één op de hoek met het Burgerijpad. In de kap is een dakraam gesitueerd. Ter hoogte van de muurankers tussen de begane grond en de eerste verdieping is siermetselwerk toegepast. Dit geldt eveneens voor boven de ingang van de winkelruimte. De luiken die getekend zijn op geveltekening van de voorgevel zijn overigens niet toegepast.

49-50. Links: foto van het hoekhuis uit 1914, RAT 001717. Rechts: geveltekening van de voorgevel, Jan van der Valk.

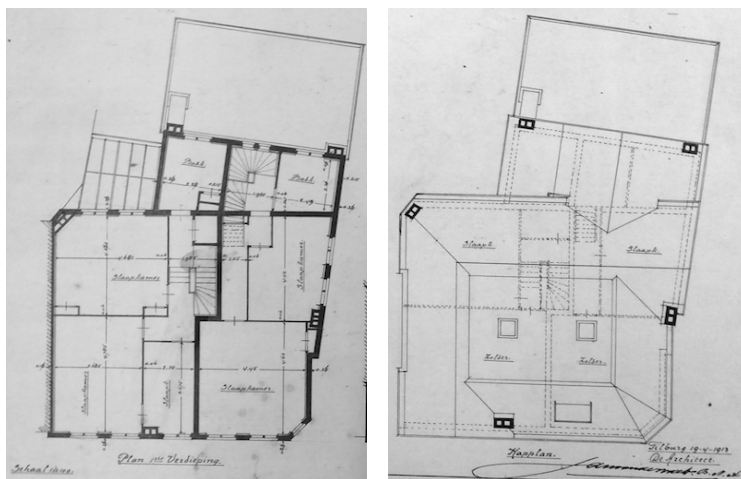
De eerste bewoners van het dubbele woonhuis met winkelruimte lijken, in tegenstelling tot de bewoner van de Industriestraat 3, weinig te maken hebben met Pollet. Op huisnummer 83 woonde namelijk de boekdrukker Johannes Henricus Smits die hier met zijn gezin in juni 1914 kwam wonen.¹⁷⁷ Op nummer 85 woonde de Arnhemse docent aan de Tilburgse Ambachtsschool, Christianus Wilhelmus Meurs, die eveneens in juni 1914 naar de Noordstraat verhuisde.¹⁷⁸ Voordat het huidige dubbele woonhuis gebouwd werd, stonden op deze kavels al drie huizen, die in opdracht van Arnoldus gesloopt zijn.¹⁷⁹ In een van deze huizen was Smits al woonachtig.¹⁸⁰ De enige relatie met Pollet kan gelegd worden met de bewoner Meurs, aangezien hij docent was aan de Ambachtsschool en daarmee uit het textiel vak kwam. Na het overlijden van Arnoldus Pollet in 1916 zijn de huizen verkocht.¹⁸¹

51. Plattegrond van de kelder en begane grond;
RAT 1255, inv. nr. 1913-04.

De entree voor het winkelpand met woonhuis bevond zich in het midden van de zijgevel gelegen aan het Burgerijpad. In deze woning kwam men binnen via een klein portaal in de hal, waarnaar links de huiskamer met achterliggend de winkel lag. Rechts kon de keuken met bergplaats en patio bereikt worden. In de hal bevonden zich twee trappen. Één linksom draaiende twee kwartstrap naar de kelder en één rechtsom draaiende drie kwartstrap naar de bovenverdieping. Op de verdieping bevond zich een badkamer en twee slapers. Via de zoldertrap was nog een slaapkamer en een

zolderkamer te bereiken. Het naastgelegen woonhuis was te bereiken via het portiek aan de voorgevel. Ook hier kwam men via een portaal in de hal die toegang bood tot de salon met huiskamer en achteraan de woning de keuken met achterliggende de bergplaats en patio. De rechtsom draaiende trap liep richting de kelder en de linksom draaiende trap naar de verdieping. Hier bevonden zich drie slaapkamers en een badkamer. De zoldertrap bood net zoals zijn buurman toegang tot een slaapkamer en zolderkamer. In bijlage 5 zijn alle bouwtekening van Jan van der Valk opgenomen.

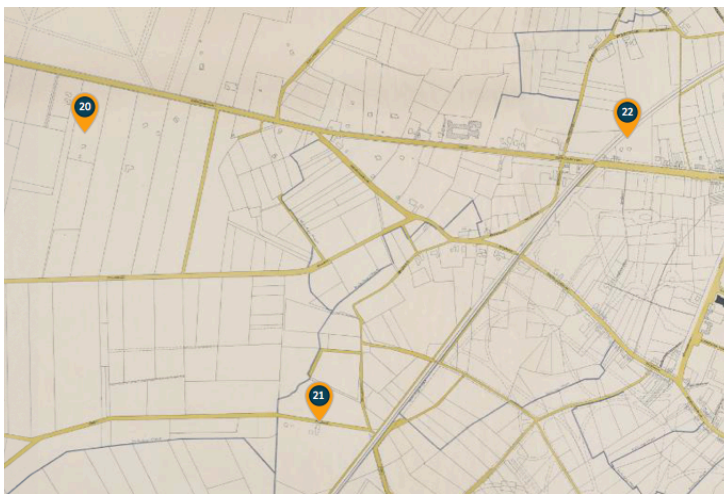

52-53. Plattegronden van de eerste verdieping (links) en zolder (rechts); RAT 1255, inv. nr. 1913-04.

4.3.2 Buitenhuizen

Het verblijven in een buitenhuis was voor de textielfabrikant een ontsnapping aan de stad, waar door de toenemende industrialisatie en het stedelijk dichtslibben veel vervuiling heerste.¹⁸² Ironisch genoeg een ontsnapping aan een situatie die ze zelf hadden gecreëerd. Na de eerste grote verstedelijking van Tilburg liet Arnoldus Pollet in 1874 het eerste buitenhuis van de familie bouwen. Deze lag op meer dan drie kilometer afstand van het stadscentrum in de huidige wijk de Blaak. In 1907 verbouwde hij zijn hofstede. Guillaume Joseph Desiré stichtte in het jaar 1881 villa Sparrenhof, een buitenhuis met pleziertuin en boerenwoning aan de Bredaseweg. Eveneens aan de Bredaseweg, bouwde Bernardus Pollet in 1893 een villa met park. De ontstaansgeschiedenis van de Twentse buitenplaatsen leert ons meer over het buitenhuis. Na het bestuderen van de drie buitenhuizen van Pollet kan gekeken worden of de ontstaansgeschiedenis van de landhuizen in Twente eveneens van toepassing is op die van Pollet en mogelijk zelfs op die van Tilburg. De vergelijking tussen buitenhuizen van verschillende Tilburgse textielfabrikanten zou een onderzoek op zichzelf zijn.

In regio Twente waren de eerste buitenplaatsen een herenkamer of theekoepel bij een boerderij. Vanaf de negentiende eeuw vond hier de ontwikkeling plaats die een verschuiving van een boerderij met herenkamer of theekoepel naar een landelijke fabrikantenvilla teweeg bracht.¹⁸³ Omdat de fabrikanten over het platteland trokken om de thuiswevers voldoende te bevoorraden met wollenstoffen, verbleef menig fabrikant tijdens zijn trektocht in een kamer op de boerderij. Daarom werd er aan de boerderij van de eigenaar van de gronden vaak een herenkamer gebouwd waarin hij zijn tijdelijke intrek kon nemen. Deze herenkamer werd dikwijls gebruikt als kantoor zodat de eigenaar toezicht kon houden op de werkzaamheden op het platteland. In de zomermanden verbleef de familie in de herenkamer. Zo functioneerde de kamer die men kon uitbreiden met enkele slaapkamers zodat een langer verblijf mogelijk werd als een klein buitenverblijf. De thee- of tuinkoepels, feitelijk een decoratief huisje met ruimte voor meerdere personen en met een fraai, liefst panoramisch uitzicht, waren in de negentiende eeuw eveneens populair als buitenverblijf. Deze koepels vervulden meer een recreatieve functie dan de herenkamers. Veel fabrikanten en later ook textielfabrikanten bezaten op enige reisafstand buiten de stad een theekoepel. Aan het begin van de twintigste eeuw veranderden de thee- of tuinkoepels als dag-of zomerverblijven tot permanente woningen waar de familie gedurende het hele jaar kon blijven. Daarvoor werden ze uitgebreid, verbouwd of vervangen tot grotere landhuizen.¹⁸⁴ De vroegere jachtkamers en theekoepels konden nog altijd een onderdeel uitblijven maken van de vernieuwde of herbouwde landhuizen. Vaak werden de landhuizen naar Engels of Zwitsers voorbeeld gebouwd en werd er gebruik gemaakt van lokale bouwkundige.¹⁸⁵

Kaart 5: de buitenhuizen, stadsplattegrond uit 1927.

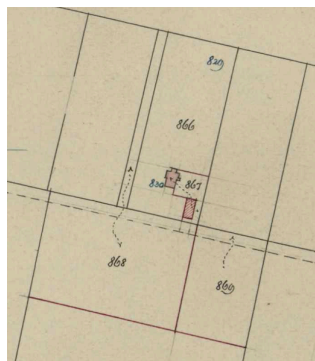
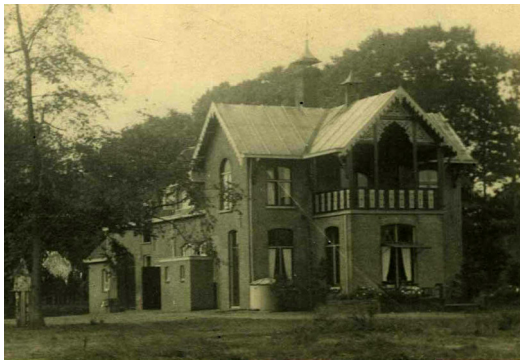
De percelen waarop de buitenhuizen van Pollet stonden, staan op een stadsplattegrond uit 1927-1928.¹⁸⁶ Hierop is niet alleen de lage bebouwingsdichtheid te zien, maar ook de grootte en vorm van de percelen. Deze komen in de bespreking van de buitenhuizen terug. Er was omstreeks 1930 nog maar weinig bebouwing in de wijken waarin de buitenhuizen zich bevonden. Deze bevonden zich, net zoals de Twentse voorlopers van het landhuis, op enige afstand van de stad. Maar

ook onderling was er een ruime afstand. Zo was de afstand tussen landgoed Sparrenhof (20) en de villa aan de Bredaseweg (22) 2,7 km, een wandeling van ruim 30 minuten. Tussen Hofstede de Blaak (21) en de villa Bredaseweg zat hemelsbreed 1,3 km. Tegenwoordig staan enkel landgoed Sparrenhof en Hofstede de Blaak er nog.

De villa aan de Bredaseweg is in de vorige eeuw gesloopt. Hofstede de Blaak is zelfs sinds 2002 een rijksmonument. In dit hoofdstuk zal een korte omschrijving van het buitenhuis, de bouwgeschiedenis, en de bewonersgeschiedenis besproken worden van de drie buitenhuizen. De villa aan de Bredaseweg is uitvoeriger besproken, omdat men van het bestaan van deze villa nog niet eerder afwist.

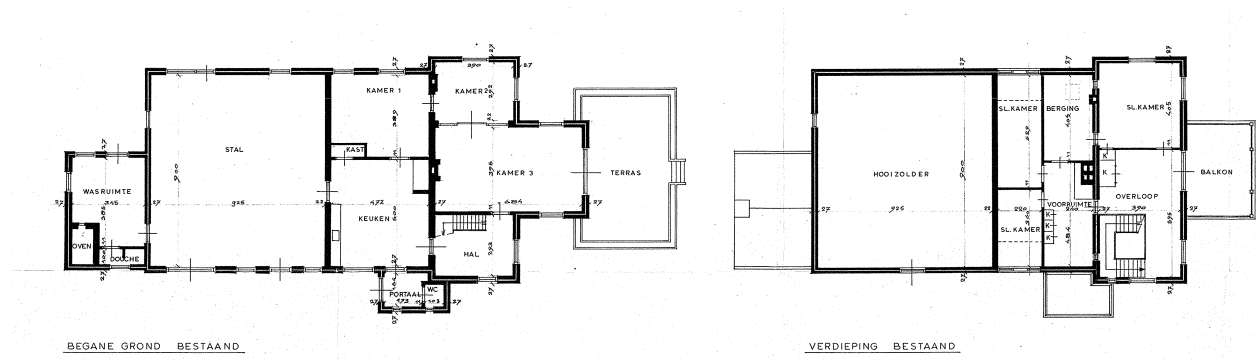
Villa Sparrenhof

'Villa Sparrenhof' (nr. 20) werd in 1879 gebouwd door Guillaume Joseph Desiré Pollet en vertoont elementen uit de chaletstijl (54).¹⁸⁷ In feite was de villa een boerderij met separaat woonhuis. Aan de straatzijde, tevens voorzijde bevond zich het woonhuis en aan de achterzijde de stal en hooizolder. Het woonhuis had een T-vormige plattegrond en was twee bouwlagen hoog. Aan de drie traveeën brede voorgevel bevond zich een rechthoekig terras. De middelste travee was sprong ongeveer twee meter uit ten opzichte van de andere twee traveeën. Op de verdieping werd het balkon overdekt door een zadeldak welke loodrecht aansloot op het lange dakdeel. De ingang tot de woning bevond zich aan de zijkant van het landhuis.

54-55. Links: landhuis Sparrenhof omstreeks 1920. Rechts: hulpkart van de stichting van de schuur naast het landhuis; BHIC hulpkart E866.

Na het overlijden van Constance de Horion Corby werd landgoed Sparrenhof, samen met de stadsvilla's aan de Spoorlaan en de herenhuizen aan de Industriestraat, verkocht via de openbare veiling. Van 1879 tot en met 1903 was Sparrenhof in bezit van Guillaume Joseph Desiré Pollet en zijn vrouw. De koper van het landgoed was de sigarenfabrikant Eugenius Rolandus Norbertus van Roesjel.¹⁸⁸ Hij verkocht het landgoed in 1917 aan de Vereniging van Fraters te Tilburg.¹⁸⁹ Zij gebruikte het landhuis als kloosterboerderij. De Fraters hebben anno 2017 nog altijd het landgoed in eigendom. Stichting Sparrenhof is de uitbater. In 1967 verbouwde de Fraters het landhuis met boerderij. Hiervan zijn de verbouwingstekeningen in het bouwarchief in te zien. In bijlage 5 zijn de overzichtstekeningen toegevoegd.

56. Verbouwingstekening van de plattegronden uit 1967.

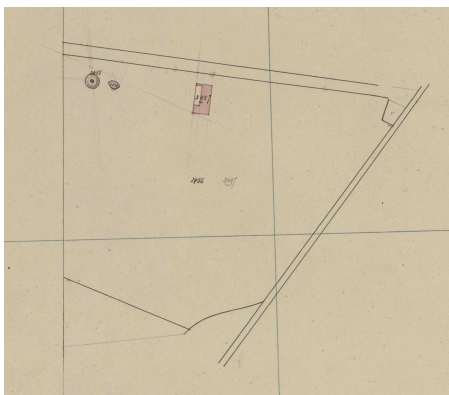
De naast het landhuis gelegen schuur werd in 1881 gebouwd (54). De rest van het perceel was ingericht als pleziertuin.¹⁹⁰ Het woonhuis van Guillaume en Cornelia bestond op de begane grond uit drie ruimtes die symmetrisch waren opgedeeld. De eerste ruimte was de entree, waar zich de trap naar de verdieping bevond, de middelste en tevens grootste kamer was waarschijnlijk de salon en de achterliggende ruimte de huiskamer. Op de plattegrond uit 1967 is er een doorgang vanuit de huiskamer naar de achterliggende kamer van de keuken. Deze doorgang werd later, tijdens een verbouwing in 1981 dicht gezet. Op de verdieping bevonden zich een vrij ruimte overloop, het balkon en de slaapkamer. De slaapkamers gelegen tussen de stal en het voorste gedeelte, zoals getekend in 1967, bestonden in 1920 niet. Dit gedeelte was toen slechts één verdieping hoog (53). Waarschijnlijk was het woonhuis een afgescheiden deel ten opzichten van de keuken en stal. De extra ingang aan de zijgevel, de muuropbouw en het verdiepingsverschil wijzen hierop.

Hofstede de Blaak

De Hofstede de Blaak (nr. 21) is sinds 2002 een rijksmonument en was aan het begin van de twintigste eeuw een buitenverblijf annex boerderij in de stijlvormen van Art Nouveau en Heroriëntatie op traditionele bouwwijzen (57). Het huidige gebouw dateert uit 1907 en is gebouwd door Arnoldus Pollet naar ontwerp van Jan van der Valk.¹⁹¹ De kinderen van Anna Barbara Pollet, de zus van Arnoldus, hebben de hofstede tot en met 1949 bewoond. Het betreft een langwerpig landhuis van twee bouwlagen hoog. Het rechtergedeelte was het buitenhuis en het linkergedeelte was een boerenwoning met bijbehorend de stallen. Tegenwoordig is in de hofstede een restaurant gevestigd. Het pronkstuk van de Hofstede is vandaag de dag nog altijd de negentiende-eeuwse jachtkamer (58). Volgens de beschrijving van de RCE komt de schouw uit een zeventiende-eeuws Amsterdams grachtenpand.¹⁹² De volledige omschrijving van het rijksmonument is terug te vinden in bijlage 6.

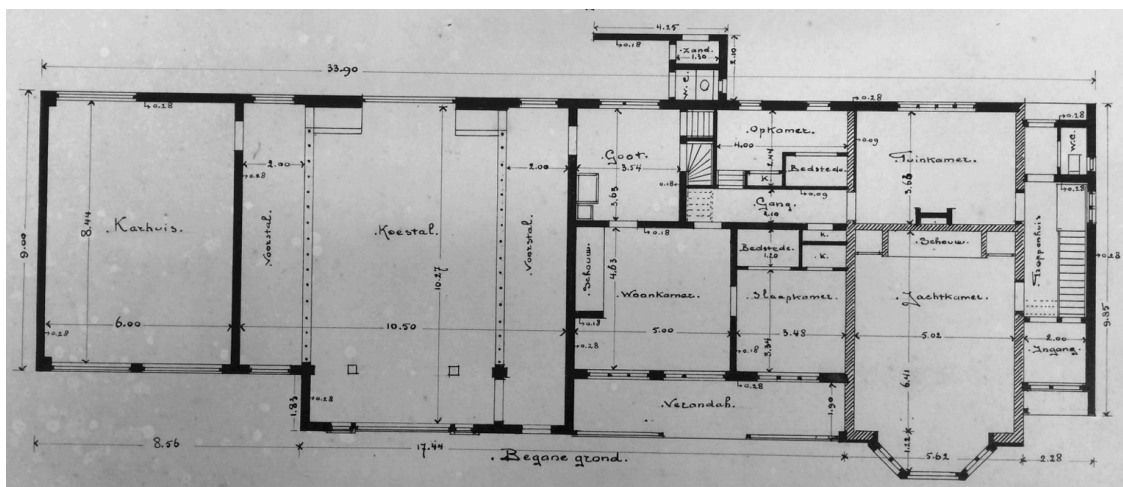
57-58. Links: voorgevel van Hofstede de Blaak. Rechts: de jachtkamer.

59. Hulpkaart uit 1874 waarop in het rood de contouren van de nieuw gebouwde hofstede zijn aangeduid. Links van de hofstede een koepel en vijver; BHIC hulpkaart D2097.

‘Hofstede de Blaak is gebouwd voor A.A.H. Pollet, grootindustrieel en directeur van de Tilburgse Spaarbank. [...] De jachtkamer in het buitenverblijf is een restant van een vroegere hofstede "de Blaak" die hier in 1869 werd opgericht. [...]’ Deze omschrijving hanteert de RCE voor het rijksmonument landhuis ‘de Blaak’.¹⁹³ Deze passage wordt getoond omdat volgens het huidige onderzoek naar de ‘vroegere hofstede “de Blaak”’ het bouwjaar niet 1869 was. De stichting van deze hofstede vond namelijk plaats in 1874.¹⁹⁴ Kavel D2097 waarop een huis en erf, koepel en erf, vijver en stuk bouwland werd gesticht stond toen op naam van Petrus Pollet. Hij was echter in 1870 reeds overleden waardoor hij onmogelijk de stichter van de hofstede kan zijn.¹⁹⁵ De vruchtgebruiker van dit artikelnummer is zijn zoon

Arnoldus Pollet. Waarschijnlijk liet hij het landhuis met theehuis en jachtkamer bouwen. Sporen die aantonen dat er al in 1869 een hofstede stond, zoals in de monumentenbeschrijving van het Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wordt geschreven, zijn niet terug te vinden. De eigenaar vóór 1870 was namelijk de bierbrouwer Cornelis van Roessel en hij liet zijn stuk bouwland onbebouwd.¹⁹⁶ We kunnen dus aannemen dat Arnoldus Pollet de hofstede heeft gesticht in 1874. Een andere mogelijkheid is dat de weduwe van Petrus, Joanna Odulpha van Baar de stichtster is geweest, maar deze optie lijkt minder voor de hand liggend. Het perceel waarop de hofstede stond was gelegen in de wijk Klein Schaapsdijk naast het spoor van Tilburg richting Turnhout. In deze wijk overheerste voornamelijk landbouwgrond waartussen de hofstede vrijwel het enige gebouw was. Op het perceel van vijf hectare groot bevond zich de hofstede, een theekoepel en een vijver. De hofstede bestond uit twee gedeeltes: een boerenwoning met een stal en een jachtkamer met daarachter een bakhuis. De jachtkamer zou door Pollet gebruikt moeten zijn als zomerverblijf, net zoals dit gebeurde in regio Twente. Deze jachtkamer is tevens een directe verwijzing naar Petrus Pollet zijn jachtverleden bij de Sint Hubertus Gilde. Twintig jaar na het bouwjaar, in 1894 werd er een stuk aan de hofstede aangebouwd in noordwestelijke richting, mogelijk een extra vertrek voor Pollet. Maar waarschijnlijk was een uitbereiding van de jachtkamer met enkele slaapvertrekken wenselijk, aangezien in 1907 een bijna volledige herbouw plaats vond in opdracht van Arnoldus. De uitvoerende architect was Jan van der Valk, een veelgevraagde architect in de familie. De Jachtkamer werd voorzien van een verdieping en het bakhuis maakte plaats voor een tuinkamer.¹⁹⁷ Vooralnog zijn er geen bouwtekeningen of oude afbeeldingen bekend van de negentiende-eeuwse hofstede. Echter kunnen we aan de hand van het bestek uit 1907 wel het een en ander afleiden over de oude situatie.¹⁹⁸ Zo wordt in het hoofdstuk *tijdsbepaling* de volgorde van het afbreken en bouwen omschreven. Deze was als volgt: 'onmiddellijk kan worden aangevangen met afbreken der oude en opbouwen van de nieuwe schuur, terzelfdertijd begint de aannemer met het aanbouwen van de nieuwe ingang met trappenhuis en het opbouwen der verdieping op jacht- en tuinkamer. Zoodra deze werken gereed zijn (betimmering en gipsafpleistering wordt eerst later aangebracht) betreft de boerenfamilie dit gedeelte van de hofstede. Nu kan de koestal en de boerenwoning afgebroken en herbouwd worden. Op 15 juli 1907 betreft de boerenfamilie de nieuwe woning, waarna jachtkamer, tuinkamer, enz. betimmerd en afgewerkt worden.' Het werk moest uiteindelijk gereed zijn op 1 september 1907.

60. Plattegrond van de begane grond, Jan van der Valk, 1907.

Jan van de Valk is een veel terug komende architect voor de familie Pollet geweest. Ook Arnoldus Pollet liet Van der Valk de verbouwing van zijn hofstede uitvoeren. Onder zijn ontwerptekeningen bevindt zich de plattegrond van de begane grond (60). Die van de verdieping ontbreekt. De aanzichten en doorsnede van zowel de hofstede als de schuur zijn opgenomen in bijlage 5. De plattegrond werkten als volgt: via de ingang aan de rechterzijde kwam

men binnen in een vestibule die leidde naar de gang. Vanuit de gang was de jachtkamer en de tuinkamer te bereiken. Via de tuinkamer kon men naar de boerenwoning. Deze bestond uit een woonkamer, een slaapkamer met bedstede, keuken, opkamer met bedstede. Het toilet van de deze woning bevond zich buiten. Aangrenzend aan de woonkamer en slaapkamer was een veranda gesitueerd. De slaapkamers van Pollet moeten zich op de verdieping bevonden hebben. Tussen de boerenwoning en de remise (karhuis) was de koestal.

Villa Bredaseweg

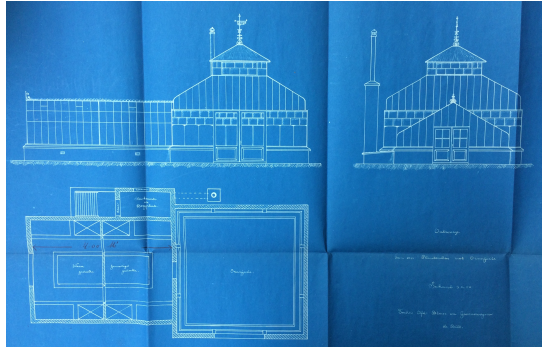
Het buitenverblijf waar de ongetrouwde kinderen van Ludovicus Pollet verbleven in de zomermaanden stond aan de Bredaseweg 323 (nr. 22) in Tilburg. Deze naar Engels voorbeeld gebouwde villa vertoont eveneens elementen uit de chaletstijl (61). De villa bestond uit twee bouwlagen en had een T-vormige opbouw waarvan de rechterkant van de T vierhoekig was afgerond. De voorgevel bevond zich aan de zuidzijde waardoor de achtergevel zich automatisch aan de noordkant bevond. Deze zijde was langer dan de oost- en westgevels. Aan de vierhoekige oostgevel bevonden zich boogvensters. De voorgevel was uitgebreid met een hoger liggende veranda. Deze veranda was opgebouwd uit drie bogen die werden ondersteund door houten of ijzeren zuilen. Ze werd omsloten door een balustrade. Waarschijnlijk had de veranda een eigen zadeldak die evenwijdig aan de straatzijde liep. Gecentreerd in de voorgevel bevond zich een dubbele entreedeur met bovenlicht. Links en rechts van de voordeur bevonden zich op enkele meters hoogte een rechthoekig venster. Op de kop van de T-vorm in het midden van de voorgevel was een dubbel boogvenster gesitueerd met een schuifraam. De T-vorm werd op de lange zijde gedekt door een schilddak en op de kop door een zadeldak. De kap beschikte over enkele kleinere dakvensters met eveneens boogvensters. Op de kruising van de T-nok stond een bolvormige spits en op de uiteinden van het schilddak bevonden zich rechte spitsen. De goot werd omlijst door een gekartelde sierband. Onder deze band bevond zich in de vorm van metselwerk, decoratieve speklagen. Ondanks dat de villa gesloopt is, kunnen we de bestaansgeschiedenis van deze buitenplaats toch enigszins reconstrueren. Met behulp van leggerartikelen, hulpkaarten, vroeg twintigste-eeuwse plattegronden, een foto van de villa en het sloopdossier is deze reconstructie gemaakt.

61. Vermoedelijk de buitenplaats aan de Bredaseweg in juni 1909. De aanleiding om te vermoeden dat deze foto de villa is, zijn de twee vrouwen op de voorgrond. Zij zouden de zussen Catharina en Johanna Pollet zijn. De vrouwen in witte kleding achterin op de foto zijn dan de dienstmeiden. Na bestuderen van de foto lijkt de vorm van het gebouw overeen te komen met die op de hulpkaarten en plattegronden van Tilburg; RAT 016483.

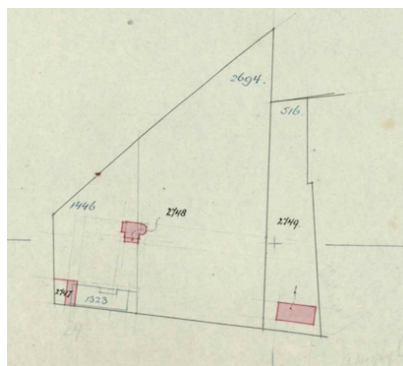
Op een stuk bouwland van ruim één hectare groot stichtte in 1893 Bernardus Pollet een villa met park en een huis met erf voor de tuinman (63). Over het park dat aangelegd was zijn niet meer gegevens bekend dan dat deze aangelegd moet zijn in hetzelfde jaar als het bouwjaar.¹⁹⁹ Dat tuinieren wel een liefhebberij van de familie was, of in ieder geval van de vrouwelijke lijn, blijkt wel uit de serre met orangerie die de dames Catharina en Johanna Pollet in 1911 lieten bouwen door de Utrechtse firma Blass & Groenewegen (62). Dit was een bedrijf voor de aanleg van tuinen, buitenplaatsen en boomgaarden. De firma verzorgde het hele scala van de bouw van landhuizen tot de aanleg van tuinen met alles wat daarbij hoort zoals tuinbouwwerktuigen en benodigdheden.²⁰⁰

In hoeverre uit de bouwtekening kan worden opgemaakt, lijkt de orangerie in eenzelfde stijl als het woonhuis opgetrokken te zijn. Dit is voornamelijk herkenbaar aan de gedecoreerde spitsen. De orangerie bestond uit drie delen: een warm gedeelte, een gematigd gedeelte en de orangerie zelf. Aan de westgevel bevond zich nog een verlaagde stookruimte en bergplaats. Op een korte afstand hiervandaan stond een schoorsteen. Het warme en gematigde gedeelte had een lagere glazen kap dan de orangerie. De orangerie had een vierkante opzet, maar een in een ronde toren uitmondende, deels glazen, kap. Hij was gesitueerd ten westen van het woonhuis.

62. *Bouwtekening van de Orangerie uit 1911; RAT 67, inv. 14.*

Wat betreft de tuinmanswoning loopt de bouwgeschiedenis parallel met die van de villa. De woning zelf dateert ook uit 1893 en eveneens kwam er een bijgebouw. Nu alleen op het erf van de tuinman en enkele jaren later dan de orangerie. In 1917 werd door de dames Pollet het erf uitgebreid met een bergplaats, vermoedelijk om al het extra tuingereedschap voor de orangerie in op te bergen (64). Bouwtekeningen hiervan zijn niet aangetroffen in het sloopdossier.

63-64. *Links: situatie uit 1893 van de villa met park, met aan de straatzijde de tuinmanswoning; BHIC hulpkaart G2694. Rechts: dezelfde situatie alleen dan in 1918. Naast de villa ligt de pas gebouwde orangerie en naast de tuinmanswoning de nieuwe berging; hulpkaart 1918; BHIC hulpkaart G2748.*

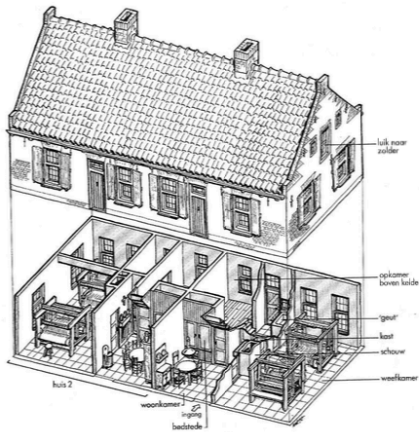
De bewoners- en eigendoms geschiedenis begint natuurlijk bij Bernardus Pollet. Hij vertoefde in de villa met zijn eveneens ongetrouwde broer Joseph en zijn alleenstaande zussen Maria Theresia, Catharina, Seraphina en Johanna. Na het overlijden van Bernardus werd de villa en het huis op naam van Maria Theresia gezet met als mede-eigenaren Catharina, Johanna en Seraphina.²⁰¹ Vanuit het gemeenschappelijke bezit werd de villa overgedragen aan Catharina Pollet met als mede-eigenares Johanna. Na het overlijden van Johanna in 1934 kwam de villa in eigendom van nicht Johanna Maria Bogaers. In 1949 is de villa in bezit van ingenieur J.S. van Keulen. Hij sloopte de orangerie en zette op dezelfde plek een garage neer.²⁰² Uiteindelijk werd de villa in 1861 eveneens gesloopt door J. Stokkermans. De aannemer C.A.J Heerkens was toen de eigenaar. Het voormalige buitenhuis van Pollet had gered kunnen worden indien de directeur van Bureau Huisvesting 'de woning waard' achtte. Indien dit het geval zou zijn, zou de gemeente stappen ondernemen om over te gaan tot vordering van de villa. De directeur concludeerde echter dat het 'een oude, versleten woning' betrof waardoor hij geen bezwaar had voor de sloop.²⁰³ Voor de tuinmanswoning geldt bijna hetzelfde eigendomsverloop. Wat bewoning betreft, weten we alleen dat sinds 1925 de familie Trouw woonachtig was in de woning gedurende maar liefst 39 jaren. In 1864 betaalde zij een huur van 5,45 gulden per week.²⁰⁴ Na het overlijden van de dames Pollet kwam deze huurwoning eveneens in eigendom van Johanna Maria Bogaers en later ook in dat van haar man Johannes Kerstens. Na Bogaers-Kerstens is enkel de familie Broekhoven nog de huurbaas van het echtpaar Trouw geweest. Eind 1964 concludeerde de woninginspectie dat de woning in een zeer slechte staat verkeerde en dat de eigenaar onderhoud moest plegen.

Zo waren de dakgoten versleten, vertoonde het dak ter plaatse van de schoorsteen lekken en lekte de ijzeren dakramen. De kosten van deze herstelwerkzaamheden werd geschat op 750 gulden. Blijkbaar heeft Broekhoven dit bedrag niet willen betalen aangezien enkele maanden later het woonhuis gesloopt werd.²⁰⁵

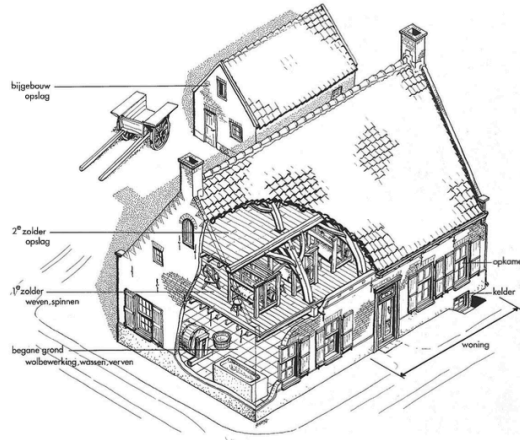
Zowel de villa van Bernardus als de huurwoning van de tuinman hebben de Tilburgse stadshervormingen niet overleefd. Ondanks het 'onderzoek' naar de waarde van de villa, werd toch besloten dat de versleten woning niet het behouden waard was. In een tijd waar ze liever huizen sloopten dan restaureerden, zeker in Tilburg onder leiding van de beruchte burgemeester 'Cees de Sloper', werd de waarde van een buitenverblijf van Pollet niet erkend.

4.4 Industrieel onroerend goed

Voordat de industriële fabrieken hun intreden maakten in Tilburg, was er nog een tussenfase van wevers- en fabriekshuizen (65-66). Dit waren huizen waarin de textielwerkzaamheden gecombineerd werden met wonen. De thuiswerkers woonden in de zogenoemde weverswoningen (65). Dit type woonhuis ontstond aan het einde van de middeleeuwen en werd nog tot aan het begin van de twintigste eeuw in Tilburg bewoond. Het waren eenvoudige, kleine huizen die met stro bedekt en met leem- of kalkmortel bepleisterd werden waardoor ze weinig bescherming boden tegen de weerselementen.²⁰⁶ In de loop van de negentiende eeuw werd de erbarmelijke situatie van de wevers beter toen er andere en betere weverswoningen gebouwd werden. Dit waren vrij lange, lage en asymmetrische bakstenen gevels die meestal evenwijdig aan de straat stonden. De wevershuizen waren opgebouwd uit de begane grond met zadeldak waaronder zich de zolder bevond voor de opslag van de grondstoffen en afgewerkte producten. De huizen werden meestal geschakeld gebouwd zodat men gemeenschappelijk de zolderverdieping kon gebruiken. Hierdoor ontstond er een symmetrische gevelindeling, doordat de asymmetrische kozijnplaatsing in de voorgevel herhaald werd. Deze opbouw ontstond vanwege de achterliggende indeling. Het huis van de thuiswever was namelijk opgedeeld in twee delen: het woongedeelte en de weefkamer. Achter het raamkozijn aan de kopse kant van de woning bevond zich de weefkamer met het weefgetouw omdat hier voldoende licht en ruimte moest zijn. Achter het andere raamkozijn aan de voorgevel was de woonkamer gesitueerd. Via de achtergevel kwam je binnen in de keuken, in Tilburg vroeger de geut genoemd, vanwaar je naar de kelder en opkamer kon.²⁰⁷ De fabriekshuizen (66) werden voor de industrialisatie gebouwd als gecombineerde woon- en werkruimte doordat de groeiende textielindustrie en het technisch ingewikkelder worden van de textielbewerkingen de behoefte aan grotere gebouwen met zich meebracht. Deze gebouwen bestonden uit drie bouwlagen en beschikten over meerdere ruimtes die bestemd waren voor textielbewerkingen. Een apart gedeelte van het gebouw was tevens de woning van de 'fabriqueur'. Later kregen de fabriekshuizen twee volledige verdiepingen met een zolder. Ook deed de eerste vorm van mechanische aandrijving in de vorm van een 'rosmolen' zijn intrede. Deze laatste vorm van de fabriekshuizen (67) vormde de overgang van gecombineerde woon- en werkruimtes naar de fabriek in moderne zin met een apart woonhuis voor de fabrikant.²⁰⁸ Voorafgaand aan de komst van de fabriek van *Pollet & Zonen* was het woonhuis van Pollet zoals omschreven in 4.4.1. ook deze vorm van fabriekshuis.

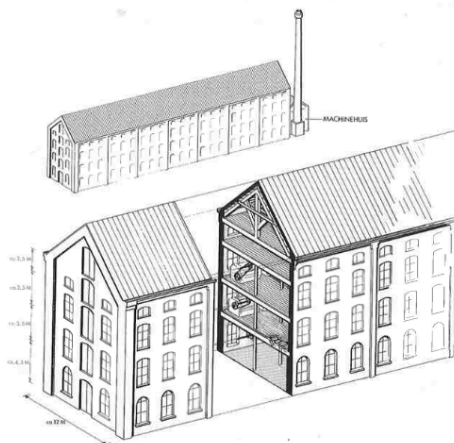
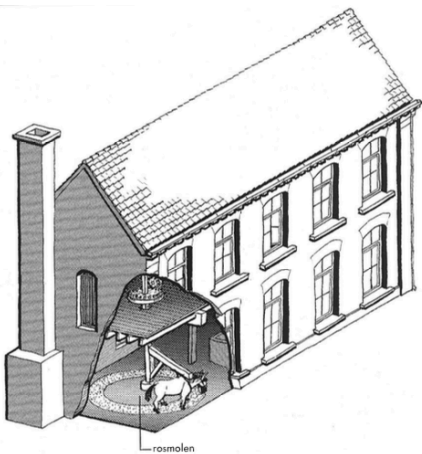

65. Voorbeeld van een Tilburgs wevershuis.

66. Voorbeeld van een fabriekshuis.

De industrialisatie van Tilburg kwam in een sneltrein terecht vanaf 1860. Steeds meer mechanische technieken deden in deze periode hun intrede. Hierdoor bouwden de vooruitstrevende en kapitaalkrachtige ondernemingen in plaats van fabriekswoningen nieuwe, grote en zware hoogbouwfabrieken van drie tot vier verdiepingen met zolder. In Tilburg ontwikkelde zich een kenmerkend type fabrieksgebouw (68).²⁰⁹ De vierde verdieping van dit langgerekte gebouw was meestal een stuk lager dan de andere verdiepingen en had in sommige gevallen geen ramen. De begane grond was de hoogste verdieping met een hoogte van ca. 4,5 meter. De twee middelste verdiepingen waren een meter lager en de vierde zelfs twee meter lager. De vloeren werden gedragen door de buitenmuren en ondersteund door een rij ijzeren kolommen in het midden van de ruimte. De kopgevels beschikten ter hoogte van iedere verdieping en zolder over deuren voor de aan- en afvoer van materialen en producten. De langgevels waren meestal onderverdeeld in traveeën waarin zich de ramen bevonden. De vorm van de fabrieken was gekozen omwille van de mechanische aandrijving van de machines zoals dit gebeurde in het midden van de negentiende eeuw: over de volle lengte van de verdiepingen liepen assen die werden aangedreven door een centrale stoommachine. Deze dreven op hun beurt de individuele machines aan. Doordat de steeds zwaarder wordende machines trillingen en overlast in de vorm van lawaai door de houten vloeren veroorzaakten in de hoogbouw, ontstonden de lage fabriekshallen met zogenaamde sheddaken. De voordelen van deze bouwvorm was dat de machines rechtstreeks in de grond konden worden gefundeerd en dat er door dit getande dak veel meer daglicht kon toetreden.²¹⁰

67. voorbeeld van de voorloper van de industriële fabriek 68: voorbeeld van een hoogbouwfabriek in Tilburg.

Bij het industrieel onroerend goed behoren ook de woningen van het personeel dat werkzaam was in de fabrieken van Pollet. De fabrieksarbeiders woonden in arbeiderswoningen. Dit waren smalle, langgerekte woningen bestaande uit een voorkamer, huiskamer, keuken en bergplaats van slechts een enkele bouwlaag met daarachter een kleine tuin.²¹¹ In de tuin hielden de arbeiders vaak een bescheiden veestapel en een moestuin waardoor het loon dat de fabrikanten uitbetaalde lager kon zijn omdat de arbeiders voor een deel zelf in hun levensonderhoud konden voorzien.²¹² De woningen werden zo goedkoop mogelijk gebouwd, waardoor ze al snel in verval raakten en 'krotwoningen' werden. Daarom werden arbeiderswoningen na een bepaalde periode weer gesloopt en vervangen door nieuwe.

Kaart 6: het industrieel onroerend goed, stadsplattegrond uit 1907.

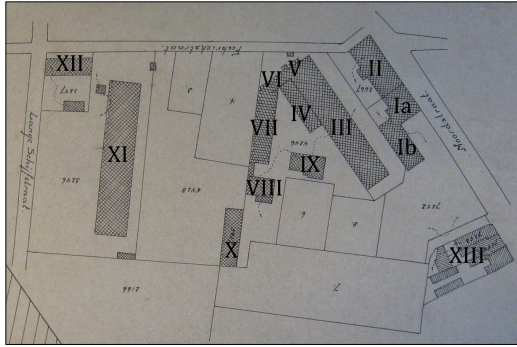
De percelen met bebouwing van het industriële onroerend goed zijn eveneens ter verduidelijking van de stedenbouwkundige situering, vorm en grootte van het kavel op de kaart uit 1907 weergegeven met cijfers. Ook deze cijfers

corresponderen met die op kaart 2. Van het industriële onroerend goed van Pollet zijn alle fabrieksgebouwen of woningen gesloopt of afgebrand. Voor deze reconstructie zijn hulpkaarten en oude foto's gebruikt.

4.4.1 Fabrieken

De familie Pollet beschikte over twee fabriekscomplexen van twee onafhankelijke firma's: *Pollet & Co*, later *Pollet & Zonen* (nr. 4) en *Wed. G. Pollet* (nr. 11). In de volgende paragrafen worden de fabrieken van *Pollet & Zonen* en van *Wed. G. Pollet* verder besproken.

De geschiedenis van *Pollet & Zonen* begint bij het fabriekshuis van Guillaume Pollet (zie 4.4.1). Deze werd in 1840 vervangen door een vrijstaande fabriek. Daarna werden er nog verschillende fabrieksgebouwen aan het complex op de hoek van de Noordstraat met de Fabriekstraat toegevoegd en werden enkele bestaande gebouwen uitgebreid. Omdat de verschillende gebouwen een andere bouwjaar en functie hadden, is er een reconstructie van het complex gemaakt. Uit het begin van 1900 stammen zowel een overzichtsfoto van het complex, als enkele plattegronden.²¹³ Verdere gegevens voor deze reconstructie komen uit de hulpkaarten en veldkaart gelegen uit het BHIC.²¹⁴ Op de kaart van het complex zijn de fabrieksgebouwen aangeduid met behulp van een nummering. In tabel 7 wordt het stichtingsjaar, het jaar van uitbereiding, het aantal bouwlagen en de functie van het gebouw gegeven.

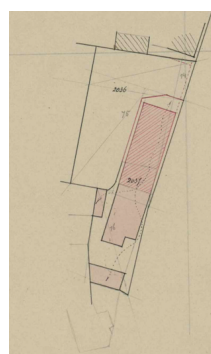
69-70. Links: plattegrond van fabriekscomplex Pollet & Zonen, 1917. Rechts: foto van fabriekscomplex Pollet & Zonen, 1917.

Tabel 7: overzicht van de bouw- en verbouwingsjaren van de gebouwen van Pollet & Zonen.

Gebouw	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII
Stichting	1840	1868	1840	1840	1917	1906	1888	1851	1917	1851	1898	1872	1879	1914
Uitbrei- ding(en)	1868	1868	1876	1851				1917				1917		
	1896			1856								1920		
# Bouw- lagen	2	1	2	3	1	1	1	2	1	1	1	3	1	1
Functie	W	R	K	V, L	V	KH	MK	M, K	B	M	WL	S	R, KH	AW

Legenda: W = woning, R = remise, K = kantoor, AW = arbeiderswoning, B = bergplaats, WL = wolloods, M = magazijn, KH = ketelhuis, MK = machinekamer, K = kaardenmakerij, S = spinnerij, V = ververij, L = vollerij, KH = kolenhok

Op afbeelding 69 is de kenmerkende Tilburgse typologie van de fabrieksgebouwen duidelijk waarneembaar. De hoogbouwfabrieken van Pollet bestonden uit drie verdiepingen en een zolder. Zeker het linker gebouw komt sterk overeen met de typologie. Zo is de derde verdieping beduidend lager dan de begane grond en eerste verdieping en beschikt deze of kleine, half ronde ramen. Dit gebouw dateert dan ook uit de periode dat deze Tilburgse typologie veelvuldig werd toegepast. Het rechter hoogbouw gebouw is tientallen jaren eerder dan het linker gebouw gebouwd. Aan de hand van de vormgeving is dit duidelijk zichtbaar. Zo heeft de fabriek een mansardekap (een goedkope manier om extra ruimte op de zolder te krijgen) in plaats van een zadeldak en zijn alle verdiepingshoogtes ongeveer gelijk in hoogte. Ook de indeling van de vensters in de kopgevel is anders dan die van het Tilburgse model. Deze bestaat namelijk uit drie traveeën en de kopgevel van Pollet uit twee traveeën. Verder beschikte het bedrijvencomplex van Pollet & Zonen uit verschillende kleinere gebouwtjes die voornamelijk gebruikt werden als opslagruimte en/of magazijn. Uiteindelijk werd het fabriekscomplex in 1946 in opdracht van de laatste eigenaar van *Pollet & Zonen*, Arnoldus Antonius Bogaers, gesloopt nadat de gebouwen al enige jaren leeg stonden.²¹⁵

71-72. Links: links vooraan: fabriek Wed. G. Pollet & Louis de Wijs, situatie 1900; RAT 002582. Rechts: hulppkaart van de fabriek Wed. G. Pollet in 1871, BHIC hulppkaart M2037.

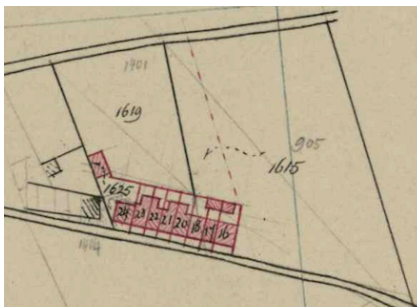
De fabriek van *Wed. G. Pollet* was gelegen in de Stationsstraat, op minder dan 300 meter afstand van de fabriek van *Pollet & Zonen*. Guillaume Pollet kocht rond 1837 een huis, schuur en erf van Jan Cornelis Wouters.²¹⁶ In dit toekomstige fabrieksgebouw woonde de familie Pollet-Hooijdonk tot en met 1851. Hierna kocht Guillaume het huis van de bureu.²¹⁷ Het oude woonhuis werd omstreeks 1857 een stoomfabriek. In 1871 werd de fabriek uitgebreid (72) door Cornelia. Na haar overlijden erft dochter Isabella Pollet het fabrieksgebouw.²¹⁸ In 1902 brandt het gebouw af en verkavelde Isabella het grote perceel in kleinere delen.²¹⁹ Alle bebouwde en onbebouwde percelen die hieruit volgden werden verkocht tussen 1903 en 1904.²²⁰

Aan de hand van de historische foto uit 1900 (71) kunnen we een beeld vormen van het exterieur van de fabriek. Dit is het linker gebouw vooraan op de foto uit 1900. De omvang van de fabriek was vele malen kleiner dan de fabriek van *Pollet & Zonen*. Tevens is het karakteristieke Tilburgse fabrieksmodel niet herkenbaar.

4.4.2 Arbeiderswoningen

Volgens *Wonen als arbeider in een textielstad: arbeidershuisvesting in Tilburg 1870-1938* van Jan Timmermans hebben Tilburgse eigenaren van fabrieken zich maar uiterst beperkt ingelaten met het bouwen van woningen voor hun personeel.²²¹ Hierin quote hij van Renate de Weijer de zin 'waarschijnlijk is het vrij uitzonderlijk voor de Tilburgse geschiedenis dat een fabrikant arbeidershuizen bouwde'. In dat geval behoorde Pollet tot de uitzonderlijke groep Tilburgse fabrikanten die dit wel deed. Het is namelijk zonder enige twijfel te stellen dat nabij de fabriek van Pollet arbeiderswoningen stonden die door Pollet gesticht zijn. Het is niet te zeggen hoe groot het exacte aantal van woningen is die Pollet voor de arbeiders van *Pollet & Zonen* hebben gebouwd. De woningen gelegen aan twee straten worden in dit onderzoek behandeld. Het is goed mogelijk dat er meer arbeiderswoningen zijn gebouwd door Pollet. In ieder geval hebben verschillende familieleden meerdere huizen met erven in bezit gekregen door voornamelijk het nalatenschap. De huizen werden doorgaans weer verkocht of geërfd door broers of zussen. Als eerste worden de woningen aan de Boomstraat beschreven en daarna die aan de Noordstraat en Fabriekstraat (zie kaart 1 en 2).

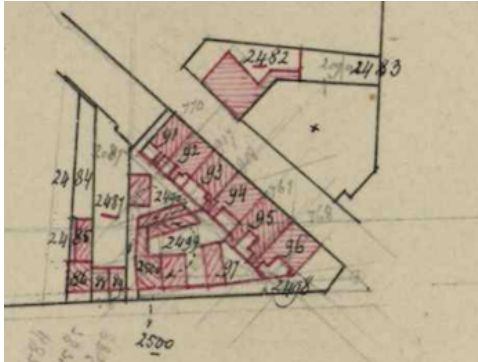
Aan de Boomstraat (nr. 23) zijn in 1871 door de vruchtgebruiker van Petrus Pollet, waarschijnlijk Arnoldus Pollet, op de bouwgrond drie huizen met erven gesticht in samenwerking met de commissionair Antonie van Lelie.²²² Hij bouwde de vijf andere woningen die op afbeelding 73 weergegeven zijn.²²³ Van Lelie liet in totaal tientallen arbeiderswoningen bouwen in deze wijk.²²⁴ Het bouwland met kadastraal nummer G1615 was van Pollet en bleef na de verkoop van de woningen aan Van Lelie ook in familie bezit.²²⁵ Deze grond werd in delen verkocht in onder andere 1915, waarna het in plaats van bouwland weiland werd, waarna het in 1920 volledig in bezit kwam van de gemeente Tilburg.²²⁶ De woningen die aan Van Lelie werden verkocht zijn in 1915 gesloopt.²²⁷ Op deze plaats werd aan de Elzenstraat de Rooms-katholieke Jongensschool van het Heilig Hart gebouwd (74).

73-74. Links: de stichting van de arbeiderswoningen; BHC hulpkaart G1615. Rechts: de Rooms-katholieke Jongensschool van het Heilig Hart.

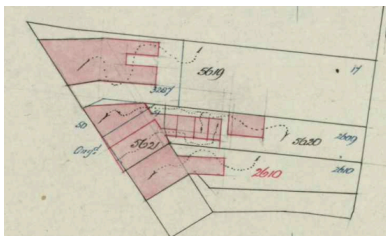
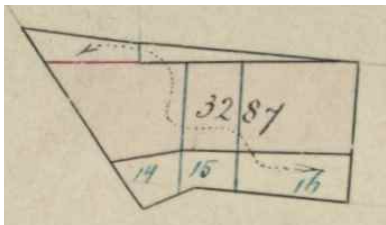
De woningen aan de Noordstraat en Fabriekstraat (nr. 3) stonden tegenover de fabriek van *Pollet & Zonen* (76). De percelen waarop de arbeiderswoningen zijn gebouwd zijn omstreeks 1855 gekocht van winkelierster Antonia

Petronella van Tulder, de zus van architect Hendrik van Tulder.²²⁸ Over deze situatie is verder niets bekend aangezien er geen minuutplan van deze wijk is en ook geen hulp- of veldkaarten van het vroegere kadasternummer. Het eerst volgende dat we weten over de gebouwde woningen dateert uit 1871 toen Ludovicus Pollet de percelen verbouwde tot arbeiderswoningen (75).²²⁹ In 1877 werd Josephus Pollet de eigenaar van de reeks woningen. In 1879 verkocht hij meerdere woningen aan zijn neef Arnoldus Pollet en zijn zussen. Via vererving komt daarna een deel van de woningen ook in handen van de zussen Catharina en Johanna Pollet. Wat ook hier weer opvalt is dat de huizen vaak van eigenaar veranderen binnen de familie. De huizen werden omstreeks 1900 allemaal verkocht en verdeeld over alle neven en nichten.

75-76. Links: de stichting van de arbeiderswoningen; BHC hulpkaart K2095. Rechts: Links vooraan, de arbeiderswoningen aan de Noordstraat, situatie 1914; RAT 01720.

Naast dat Pollet hun woningen verhuurde aan de fabrieksmedewerkers, deden ze dit ook aan families uit andere bedrijfssectoren wat van Pollet meer dan alleen eigenaar van arbeiderswoningen maakten. Aan de Noordstraat 44 (nr. 7) stond een langgerekte woning die mogelijk als weverswoning in gebruik is geweest, maar later dienst deed als woning voor slager Gijsbertus Ooms (79).²³⁰ In 1880 voegde Pollet de woning die uit drie percelen bestond samen (77). In 1900 werd het perceel verkleind en de woning verbouwd (78). Uiteindelijk is het pand in 1918 afgebrand.²³¹

77-79. Links boven: situatie 1880; BHC hulpkaart M3287. Links onder: situatie uit 1900; BHC M5619. Rechts: weverswoning in 1914; RAT 027222.

Conclusie

De uit een Franse textielfamilie afkomstige Guillaume en Agnes Pollet zijn tijdens de Franse Revolutie gevlucht uit hun geboortestad Tourcoing en hebben zich aan het einde van de achttiende eeuw gevestigd in Tilburg. Ze trouwden allebei met Tilburgse inwoners en Guillaume begon in een samenwerkingsverband een wollenstoffenhandel onder de naam *Pollet & Co.* Al aan het begin van de negentiende eeuw behoorde deze firma met 75 arbeiders in dienst tot één van de vijf grootste textielfabrieken in Tilburg. Rond het midden van 1800 was dit aantal zelfs uitgebreid tot meer dan 200 werknemers. Nieuwe en bestaande familiebanden zijn voor de familieonderneming van groot belang geweest. Het huwelijk met textielfabrikanten of dochters uit fabrikantenfamilies had een positieve invloed op het bedrijfsleven en in de sociale kringen. Zo werd Pollet omwille van de familieband met de schoonzoon van Agnes, Johannes Nicolaas Franckenhoff, hofleverancier voor de Tilburgse huishouding van koning Willem II. Deze positieve ontwikkelingen zorgden voor grote welvaart binnen de familie Pollet. Fabrieksuitbereidingen vonden plaats, nieuwe residentiële woonhuizen werden gebouwd, bouwgronden werden ontwikkeld tot woningen voor notabelen, middenklassers en arbeiders én er kwamen buitenhuizen om de vervuiling en hectiek van de stad te kunnen ontvluchten. Door de toegenomen welvaart in de textielindustrie werd Pollet verkozen in belangrijke bestuursfuncties, zoals Arnoldus in de gemeenteraad en Guillaume Joseph Desiré in de Kamer van Koophandel & Fabrieken. De eerder aangehaald passage '[...] *Het was, of een vorstelijk ten grave werd geleid met al den luister, aan vorstelijke waardigheid verschuldigd[...]*' over de begrafenis van Guillaume Joseph Desiré Pollet geeft aan hoe ongekend groot de invloed van Pollet geweest moest zijn.

Op het eerste deel uit de onderzoeksvraag '*welke sociaal economische invloed heeft de textielfamilie Pollet gehad op de Tilburgse textielstad?*', kunnen we het volgende antwoord geven. De invloed van Pollet en zijn Tilburgse medefabrikantenfamilies hebben een ongekende positieve invloed gehad op de sociaal economische ontwikkeling van Tilburg. Niet alleen op het gebied van de textielindustrie, maar ook op architecturaal, sociaal en bestuurlijk gebied. Omdat Pollet in en om Tilburg veel macht had, weerspiegelde dit zich via hun stadsvilla's en buitenhuizen. Deze macht verkregen ze door hun positie in de textielindustrie. In de negentiende-eeuwse textielsteden werden de sociaaleconomische functies, zoals bestuursfuncties in de gemeenteraad, provinciale staten, spaarbanken en industriescholen, bekleed door de textielfabrikanten. Er is hier sprake van een wisselwerking: deze posities konden de leden van de familie Pollet innemen dankzij de invloed en het aanzien van hun onderneming. Pollet beheerde veel vastgoed, niet alleen voor zichzelf in de vorm van landbouwgronden, maar voornamelijk voor anderen. Vooral de vrouwelijke familieleden voorzagen zichzelf in het levensonderhoud dankzij het verkopen, verhuren en bouwen van woningen. Maar niet alleen de vrouwen deden dit, ook de nieuwe generaties van *Pollet & Co* investeerden in vastgoed. Vastgoed werd gezien als een veilige belegging van het vermogen. Daarnaast bleef Pollet inkomsten genereren via de gevraagde huuropbrengsten. Zo zorgden ze niet alleen voor de huisvesting van anderen, maar verzekerden ze zichzelf ook van een vast inkomen. Dit was zeker van belang voor de ongetrouwde vrouwen, die geen beroep uitoefenden.

Het tweede deel van de onderzoeksvraag gaat in op de uitwerking van het vastgoed op het stadsbeeld, namelijk '*hoe weerspiegelde deze invloed zich op het vastgoed in het Tilburgse stadsbeeld?*'. We kunnen met zekerheid concluderen dat de invloed van Pollet duidelijk zichtbaar was in het Tilburgse straatbeeld. Zo domineerden de huizen en woonhuizen van Pollet aan de Noordstraat en de Spoorlaan. Stedenbouwkundig gezien woonden de leden van de familie Pollet allemaal in dezelfde wijk. De woonhuizen van Petrus en Ludovicus stonden zelfs schuin tegenover elkaar. Aangezien de arbeiderswoningen allemaal uit slechts één bouwlaag bestonden en zeer klein waren, moesten deze uit minimaal twee verdiepingen bestaande villa's zeker een grote indruk gemaakt hebben op de Tilburgse bevolking. Wat betreft de omvang van het vastgoed is het lastig om een eendoordeel te geven omdat uitsluitend het vastgoed van Pollet is bekeken. Toch zijn er na een telling in de periode 1860-1870, het gezamenlijke aantal van 60 huizen en woonhuizen teruggevonden in de leggerartikelen van Petrus, Ludovicus, Guillaume Joseph Desiré, Bernardus en Arnoldus Pollet. Voor een stad waarin 'nauwelijks gedaan werd aan

arbeidershuisvesting' is dit een relatief een hoog aantal die de conclusie rechtvaardigt dat Pollet wel degelijk investeerde in huisvesting voor arbeiders, zelfs in alle mogelijke arbeidersklassen. De huuropbrengsten varieerden tussen de 283,40 gulden per jaar voor een tuinmanswoning en het gemiddelde bedrag van 991,70 gulden per jaar voor een stadsvilla. De reconstructie van het vastgoed van Guillaume Pollet en zijn afstammelingen in de periode 1800-1935 maakt zeer goed zichtbaar welke invloed zien die deze huizen en woonhuizen in de verschillende arbeidersklassen gehad hebben op het Tilburgse straatbeeld. Helaas kwam aan het patrimonium van Pollet een einde na het overlijden van Arnoldus Bogaers en het vertrek van Jacobus Kerstens uit de Noordstraat. Hierdoor is de naam 'Pollet' verdwenen uit Tilburg.

Ondanks dat dit onderzoek heeft getracht om zo veel mogelijk aspecten van de invloed van Pollet in de textielindustrie en het vastgoed van de familie in kaart te brengen, zijn er nog verscheidende aanvullende onderzoeken of vergelijkingen te maken, die bij deze in overweging worden gegeven. Als eerste zou een vergelijking van het vastgoed van de Tilburgse textielabrikanten onderling of in breder perspectief, met aristocraten en textielabrikanten op nationaal niveau, gemaakt kunnen worden. Een ander deelaspect hiervan is de vraag wat de verdiensten van het vastgoed was, of met andere woorden, hoeveel winst de fabrikanten na het betalen van de belastingen overhielden. Dit kan ons meer leren over de investeringen in vastgoed in het negentiende-eeuwse Tilburg. Als tweede kan een volledige vergelijking gemaakt worden tussen de invloed en de uitwerking hiervan op het vastgoed van de Tilburgse textielabrikanten met de Twentse fabrikanten. In dit onderzoek is de invloed en het vastgoed van regio Twente gebruikt als handleiding, maar een volledige vergelijking kan interessant zijn om de twee grote textielsteden aan elkaar te spiegelen. Een derde aanvullende studie kan gedaan worden naar de stedenbouwkundige situering en de architecturale overeenkomsten of verschillen tussen de huizen en woonhuizen van de Tilburgse fabrikanten. Deze resultaten kunnen eveneens op nationaal niveau met elkaar vergeleken worden. Tot slot zou het belangwekkend zijn om over de aanwezigheid en de ontwikkeling van de Tilburgse buitenhuizen een meer omvangrijke studie te verrichten . Met dit onderzoek is daartoe een eerste aanzet gegeven.

Bibliografie

Bronnen

Regionaal Archief Tilburg – RAT

- 4 Het Gemeentebestuur van Tilburg (1781, 1810-1907, 1973)
- 15 Doop-, trouw- en begraafboeken Tilburg en Goirle (1600-1810)
- 16 Burgerlijke Stand Tilburg
- 76 Dienst Bouw- en Woningtoezicht van de Gemeente Tilburg (1882-1984)
- 115 Notarieel archief Tilburg
- 211 De Jachtsociëteit St. Hubertus in Tilburg (1662-1873)
- 424 Rekeningenboek van aannemer Adriaan Goyarts
- 564 Collectie genealogische dossiers van Tilburg
- 917 Volkstellingsregisters Tilburg
- 918 Bevolkingsregister Tilburg (1849-1939)
- 1038 Hinderwetvergunningen (1875-1937)
- 1053 Collectie Bouwvergunningen Tilburg (1901-1996)
- 1255 Architect J. van der Valk (1900-1961)

Koninklijk huisarchief

- A40 Willem II, Koning der Nederlanden (1792-1849)

Brabant Historisch Centrum – BHIC

Kadaster ArchiefViewer.

Leggerartikelnummers: 645, 1156, 2145, 2603, 3055, 3661, 3662, 3663, 4400, 4814, 5361, 5816, 5950, 6143, 6620, 6660, 6662, 6666, 7780, 7781, 7782, 7783, 7871, 10027, 10028, 12376, 14291, 19325, 22205, 25779, 30294.

Literatuur

Batink, Joke, 'T. Hammer-Stroeve, Familiezoet. Vrouwen in een ondernemerselite. Enschede 1800-1940', *BMGN - Low Countries Historical Review* 117(2002), pp. 238-239.

Bosch, Ad van den, 'Het herstel van het katholicisme in Nuland (1798-1890), deel 1', *Spoorzoeker* 20 (2007).

Bosch, Ad van den, 'Het herstel van het katholicisme in Nuland (1798-1890), deel 2', *Spoorzoeker* 20 (2007).

Bruggeman, Jan en Aart Comijn, *Ondernemers verbinden: 100 jaar centrale ondernemersorganisaties in Nederland*, Wormer 1999.

Bruijn, M.W.J. de, *Een zeventiende-eeuws 'fabriekshuis' in Tilburg*, Tilburg 1988.

Damme, Mascha van, *Heren op het land. Buitenplaatsen van Twentse textielabrikanten*, Zwolle 2013.

Dijk, J.P.W.A. van en H.A.C.J. van Alphen, *Tilburg. Architectuur en stedenbouw in de gemeente Tilburg 1850-1940*, Zwolle 2001.

Doevendans, Kees, e.a., *Stadsvorm Tilburg, historische ontwikkeling Een methodisch morfologisch onderzoek*, Eindhoven 1993.

Doremalen, Henk van, *Bladeren door Tilburg: 25 jaar tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, Tilburg 2008.

Eijck, Ad van, *MoNumenten in Tilburg 1-100*, Tilburg 2015.

- Eijck**, Ad van, *MoNumenten in Tilburg 101-200*, Tilburg 2016.
- Frenken**, A.M. e.a., *Genealogieën van eenige voorname, aan elkaar verwante Meierijsche geslachten, 's Hertogenbosch/Amsterdam/'s Gravenhage* 1918.
- Giele**, Jaques, *De arbeidsenquête van 1887. Deel 3: de vlasindustrie. Tilburg. Eindverslag*, Nijmegen 1981.
- Gorisse**, J.J.A.M en L.F.W. Adriaenssen (red.), *Tilburg. Stad met een levend verleden. De geschiedenis van Tilburg vanaf de steentijd tot en met de twintigste eeuw*, Tilburg 2001.
- Gorp**, P.J.M. van, *Tilburg. Eens de wolstad van Nederland. Bloei en ondergang van de Tilburgse wollenstoffenindustrie*, Eindhoven 1987.
- Hammer**, Tina, *Familiezoet. Vrouwen in een ondernemerselite, Enschede 1800-1940*, Zutphen 2001.
- Hoog**, Joost Op 't, 'Stadsbeeld en architectuursmaak in Tilburg van de negentiende eeuw', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 28 (2010), pp. 35-42.
- Leeuwen**, A.J.C. van, *Henri Jaques van Tulder (1819-1903). Architect*, in: Oudheusden, J. van (red), e.a., 'Brabantse biografieën 2. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Noordbrabanders', Amsterdam/Meppel 1994.
- Liempt**, Ad van, 'Wat is de Kadaster ArchiefViewer?', *Nederlandse Genealogische Vereniging* 2015.
- Loon**, A.J.A. van, 'De Tilburgse Jachtsociëteit sint Hubertus', *De Lindeboom* jaarboek IX-X (1985-1986), pp. 81-117.
- Meurs**, C.T. van, *Verslag van de Algemeene nationale tentoonstelling georganiseerd door de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid, Haarlem 1861*, Haarlem 1861.
- Moes**, Jaap, *Onder aristocraten: over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914*, Hilversum 2012.
- Oosten**, R.A., 'Groenewegen & Zoon. Blass & Groenewegen', *VVOF-Medelingenblad* 31 (2010), pp. 5-7.
- Peeters**, Ronald en Ton Wagemakers, *Tilburgse textiel in beeld*, Tilburg 2016.
- Pennings**, J.C.M., A. Pietersma en F. Vogelzang, *Huizen vol historie. Gids voor huizenonderzoek in de provincie Utrecht*, de Meern 1998.
- Plevoets**, Fons, H. Wijfels en Thieu Knibbeler, *Jan van der Valk: architect 1873-1961*, Tilburg 1991.
- Schelven**, A.L. van, *Onderneming en Familisme. Opkomst, bloei en neergang van de textielonderneming van Heek & Co te Enschede*, Leiden 1984.
- Schurink**, H.J.A.M en J.H. van Mosselveld (red.), *Van heidorp tot industriestad. Verkenningen in het verleden van Tilburg*, Tilburg 1955.
- Spaendonck**, B.J. van, *In de wol geverfd. De Tilburgse wollenstoffenindustrie vanuit de optiek van een locale ondernemersvereniging (1896-1940)*, Tilburg 2000.
- Steijns**, Gerard, 'Gebouwen met een verhaal. Wandeling door de Tilburgse binnenstad bij gelegenheid van Open Monumentendag 2009', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 27 (2009), pp. 62-79.
- Storms-Smeets**, Elyze, 'De landelijke elite in negentiende-eeuws Twente. Textielindustrieën als landgoedeigenaren en hun relatie met de lokale adel', *Virtus. Jaarboek voor adelgeschiedenis* 13 (2006), pp. 114-131.
- Timmermans**, Jan, *Wonen als arbeider in een textielstad: arbeidershuisvesting in Tilburg 1870-1938*, Hilversum 2015.
- Verheijen**, Maan, *Aan de slag in de kadastrale archieven: een handleiding voor de particuliere onderzoeker*, Den Haag 2014.
- Weiland**, P., *Kunstwoordenboek, of verklaring van allerhande vreemde woorden, benamingen, gezegden en spreekwijzen, die, uit verscheidene talen ontleend, in de zamenleving en in geschriften, betreffende alle vakken van kunsten, wetenschappen en geleerdheid, voorkomen*, Rotterdam 1858.
- Wijs**, Lambert de, *Gedenkboek bij gelegenheid van de plechtige ingebruikneming van het paleis van wijlen Z.M. Koning Willem II tot paleisraadhuis der gemeente Tilburg: op 1 augustus 1936*, Tilburg 1936.
- Wilterdink**, Nico, *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*, Amsterdam 1984.

Websites

Regionaal Archief Tilburg
<http://www.regionaalarchieftilburg.nl>

Tilburg Wiki
<http://wiki.regionaalarchieftilburg.nl>

Krantendatabase Delpher
<http://www.delpher.nl>

Tilburg op de Kaart
<https://www.tilburgopdekaart.nl>

Monumentenregister van het Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl>

Het Utrechts Archief
<http://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek>

Hofstede de Blaak
<http://hofstededeblaak.nl/hofstede-de-blaak/>

Verantwoording afbeeldingen

Frenken, A.M. e.a., *Genealogieën van eenige voorname, aan elkaar verwante Meerijsche geslachten, 's Hertogenbosch/Amsterdam/'s Gravenhage* 1918: wapenschild Pollet

Bouwarchief gemeente Tilburg: 44, 45, 48, 56.

Website Hofstede de Blaak: 57, 58.

Doevendans, Kees, e.a., *Stadsvorm Tilburg, historische ontwikkeling Een methodisch morfologisch onderzoek*, Eindhoven 1993: 65-68.

Mercx, J.K., *Noordbrabant's nijverheid in beeld*, Haarlem ca. 1917: 70.

Vissers, Rien en Han van Meegeren, *Uit het archief van de fraters : foto's, voorwerpen en verhalen uit het archief van de Fraters van Tilburg*, Tilburg 2014: 54.

Rosemoon, 'Noordstraat 79c-81', 26 maart 2016: 25.

Tilburg op Kaart: kaart 4-6

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE): kaart 1-3, 14, 31, 33.

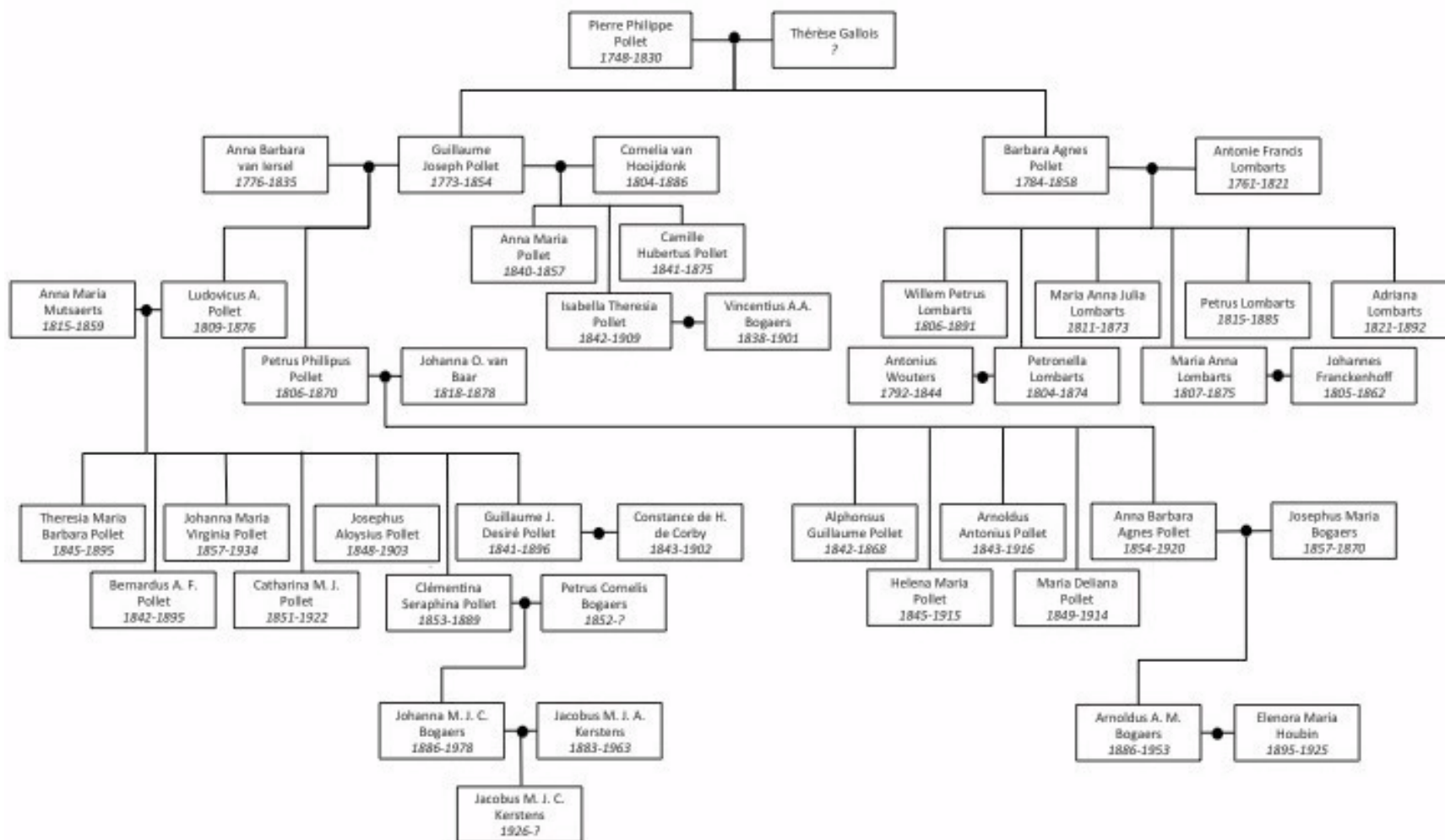
Hulpkaarten BHIC: 3, 4, 16, 17, 25-29, 37, 55, 59, 63, 64, 72, 75, 77, 78.

Brabant Historisch Informatie Centrum (BHIC): 1, 2, 18, 19, 46.

Regionaal Archief Tilburg (RAT): 5-13, 15, 20, 21, 23, 24, 30, 32, 34-36, 38-43, 47, 49-53, 60-62, 69, 71, 73, 74, 76, 79.

Bijlagen

Bijlage 1: stamboom van familie Pollet

Bijlage 2: familiekaarten

In deze bijlage zijn de familiekaarten van de familie Pollet weergegeven.²³² Deze begint bij de eerste generatie Pollet in Tilburg en eindigt bij de kinderen van de derde generatie Pollet.

1.1 *Pierre Philippe Pollet (1748-1830). Getrouwd met Maria Thérèse Gallois. Ze kregen 12 kinderen (waarvan er twee stierven bij de geboorte).*

#	Lid van het gezin	Geboortejaar	Jaar van overlijden
1	Pierre-Philippe Pollet	1770	1841
2	Guillaume-Joseph Pollet – Anna Barbara van Iersel en Cornelia van Hooijdonk (zie 1.2 en 1.3)	1773	1854
3	Catherine Angélique Joseph Pollet	1776	1826
4	Jean-François Joseph Pollet	1778	1813
5	Jean-Baptiste Joseph Pollet	1780	1802
6	Aimée Célestine Joseph Pollet	1782	1840
7	Barbe Agnes Pollet – Antonie Franciscus Lombarts (zie 1.4)	1784	1858
8	Reine Térèse Joseph Pollet	1787	1823
9	Francoise Joseph Pollet	1790	1850
10	Pierre-Joseph Pollet	1792	1838

1.2 *(Eerste huwelijk) Guillaume Joseph Pollet (1773-1854). Trouwde in 1805 met Anna Barbara van Iersel (±1776-1835). Ze kregen 9 kinderen.*

#	Lid van het gezin	Geboortejaar	Jaar van overlijden	Adres/woonplaats
1	Petrus Philippus – Joanna Odulpha van Baar (zie 1.5)	1806	1870	Noordstraat 81, Tilburg
2	Franciscus Adrianus	1806	1879	Nuland
3	Antonius Josephus	1808	1809	Vroeg overleden
4	Ludovicus Antonius – Anna Maria Mutsaers (zie 1.6)	1809	1876	Noordstraat 36
5	Johannes Augustinus	1811	1812	Vroeg overleden
6	Camille Josephus	1812	1818	Vroeg overleden
7	Rosalie Virginie	1814	1827	Noordstraat 81
8	Maria Anna Theresia	1815	1845	Noordstraat 81/Antwerpen
9	Norbert Hubertus Joseph	1820	1820	Vroeg overleden

1.3 *(Tweede huwelijk) Guillaume Joseph Desiré Pollet (1773-1854). Trouwde in 1837 met Cornelia Elisabeth van Hooijdonk (1804-1886). Ze kregen 3 kinderen.*

#	Lid van het gezin	Geboortejaar	Jaar van overlijden	Adres/woonplaats
1	Anna Maria Virginia	1840	1857	Noordstraat 104, Tilburg
2	Camille Hubertus Josephus	1841	1875	Noordstraat 104
3	Isabella Theresia Philomena – Vincent Bogaers (zie 1.7)	1842	1909	Willem II-straat 49

1.4 Barbara Agnes Pollet (1784-1858). Trouwde in 1803 met Antonius Franciscus Lombarts (1761-1821). Ze kregen 8 kinderen.

#	Lid van het gezin	Geboortejaar	Jaar van overlijden
1	Petronella Wilhelma Lombarts – Antonius Josephus Wouters (1792-1844). Huwde in 1825.	1804	1874
2	Willem Petrus Lombarts	1806	1891
3	Maria Anna Theresia Lombarts – Johannes Nicolaas Franckenhoff (1805-1862). Huwde in 1832.	1807	1875
4	Petrus Philippus Franciscus Lombarts	1809	1814
5	Maria Anna Julia Lombarts	1811	1873
6	Celestinus Antonius Lombarts	1812	1816
7	Petrus Lombarts	1815	1885
8	Camille Joseph Hubert Lombarts	1818	1821
9	Adriana Catharina Lombarts	1821	1892

1.5 Petrus Philippus Pollet. Trouwde in 1841 met Joanna Odulpha van Baar(1818-1878). Ze kregen 5 kinderen

#	Lid van het gezin	Geboortejaar	Jaar van overlijden	Adres/woonplaats
1	Alphonsus Guillaume Pollet	1842	1868	Noordstraat 81
2	Arnoldus Antonius Hubertus Pollet	1843	1916	Noordstraat 81
3	Helena Maria Theresia Pollet	1845	1915	Noordstraat 81
4	Maria Deliana Francisca Pollet	1849	1914	Noordstraat 81
5	Anna Barbara Agnes Pollet - Josephus Maria Franciscus Bogaers (zie 1.8)	1854	1920	Helmond

1.6 Ludovicus Antonius Pollet. Trouwde in 1840 met Anna Maria Mutsaers (±1815-1859). Ze kregen 10 kinderen

#	Lid van het gezin	Geboortejaar	Jaar van overlijden	Adres/woonplaats
1	Guillaume Josephus Desiré Pollet – Constance Horion de Corby (kinderloos)	1841	1896	Spoorlaan 434, Tilburg
2	Bernardus Alphonsus Franciscus Pollet	1842	1895	Noordstraat 36
3	Franciscus Vincentius Pollet	1844	1868	Nijmegen
4	Theresia Maria Barbara Pollet	1845	1895	Noordstraat 36
5	Agnes Melanie Pollet	1847	1852	Vroeg overleden
6	Josephus Aloysius Nicolaas Pollet	1848	1903	Noordstraat 77/79, Tilburg
7	Rosalia Philomena Lucia Pollet	1849	1873	Noordstraat 36
8	Catharina Maria Johanna Pollet	1851	1922	Noordstraat 36
9	Clémentine Seraphine Maria Pollet – Petrus Cornelis Maria Bogaers (zie 1.9)	1853	1889	Helmond
10	Johanna Maria Pollet	1857	1934	Noordstraat 36

1.7 *Isabella Theresia Pollet. Trouwde in 1862 met Vincent Bogaers (1838-1901). Ze kregen 9 kinderen*

#	Lid van het gezin	Geboortejaar – Jaar van overlijden
1	Petrus Josephus Aloysius Wilhelmus Bogaers – Anna Maria Cornelia Brouwers	1864
2	Maria Ludovica Antoinette Carolina Virginie	1866
3	Virginie Joanna Odulpha Maria – Fransiscus Maria Straeter	1867
4	Josephus Jacobus – Maria Alphonsine Josepga Huberta Swagemakers	1867
5	Maria Therese Barbara	1870
6	Carolina Maria Wilhelmina	1871
7	Seraphina Maria Camille – Andreas Joannes Maria Kerstens	1874
8	Guillaume Camille Joseph – Theodora Josepha Johanna Maria Smit	1878
9	Helena Maria Isabella Joanna	1880

1.8 *Anna Barbara Agnes Pollet. Trouwde in 1882 Josephus Maria Franciscus Bogaers. Ze kregen 8 kinderen. Josephus was de broer van Petrus Bogaers*

#	Lid van het gezin	Geboortejaar – Jaar van overlijden
1	Petrus Philippus Josephus Maria Bogaers – Henrica Maria Bernardina Christina Hermans	1883
2	Henricus Alphonsus Maria Bogaers – Anna Maria Henrica Josephina Witlox	1884
3	Arnoldus Antonius Maria Bogaers - Elenora Maria Houben (kregen 3 dochters)	1886 - 1953
4	Clementina Josepha Maria Bogaers – Mr. Charles Witlox	1887
5	Josephus Egidius Maria Bogaers	1889
6	Henrica Isabella Maria Bogaers	1890
7	Johannes Henricus Ludovicus Maria Bogaers	1895
8	Ludovicus Antonius Petrus Maria Bogaers	1895

1.9 *Clémentine Seraphine Maria Pollet. Trouwde in 1879 met Petrus Cornelis Maria Bogaers. Ze kregen 5 kinderen. Petrus was de broer van Josephus Bogaers.*

#	Lid van het gezin	Geboortejaar – Jaar van overlijden
1	Henricus Josephus Cornelius Maria Bogaers	1881
2	Anna Maria Cornelia Bogaers – Joseph Jean Marie van der Weijden	1882
3	Maria Josepha Cornelia Bogaers – Mr. Dr. Jan van Best	1883
4	Agnes Maria Josepha Cornelia Bogaers	1885
5	Johanna Maria Josepha Cornelia Bogaers - Jacobus Maria Joseph Alphonsus Kerstens (kregen 1 zoon)	1886

Bijlage 3: verenigingen/substanties

Tabel van de verenigingen/substanties waarin leden van de Pollet-familie tussen of in bepaalde periode werkzaam waren.²³³

Lid Pollet-familie	Vereniging/substantie	Functie	Periode
Vincent A.A. Bogaers	Gemeenteraad	Lid	1885-1891
	Tilburgsche Spaarbank	Bestuurslid	1881-1889
	Parochie H. Dionysius 't Heike	Kerkmeester	In 1889
	Katholieke Kiezers-Vereeniging Noord Brabant	Lid van de Tilburgse afdeling	1881-1889
Isabella Bogaers-Pollet	Vereeniging tot bevordering der vereering van het Allerheiligst Sakrament en tot versiering van behoeftige kerken	Raadslid	In 1889
Johannes M.J. Kerstens ²³⁴	Gemeenteraad	Lid	1887-1893
	Gemeenteraad	Lid	1893-1899
	Gemeenteraad	Wethouder	1899-1905
	Vereeniging van den H. Vincentius à Paulo	Lid van de bijzondere raad der conferentiën	1881-1889
	Katholieke Kiezers-Vereeniging Noord Brabant	Lid van de Tilburgse afdeling	1881-1889
	R.K. kiesvereniging	Voorzitter	In 1902
Arnoldus A.H. Pollet	Gemeenteraad	Lid	1885-1891
	Gemeenteraad	Lid	1891-1997
	Gemeenteraad	Lid	1897-1903
	Tilburgsche Spaarbank	Bestuurslid	1881-1889
	Provinciale Staten van Brabant	Lid van district Tilburg	1889-1895
	Rooms Katholiek Weeshuis	Regent	1881-1889
Guillaume J.D. Pollet	Gemeentelijke Weefschool	Commissie van toezicht	1881-1889
	Kamer van Koophandel & Fabrieken	Lid van district Tilburg	1886-1895
	Tilburgsch Algemeen Verzekeringsfonds voor werklieden	Bestuur en voorzitter	In 1889-1896
	Tilburgsch Brandwaarborg Maatschappij	Bestuur	1887-1893
Bernardus A.F. Pollet	Parochie H. Dionysius 't Heike	Directeur zangkoor	1881-1889
	Vereeniging van den H. Vincentius à Paulo	Lid	1881-1889
Helena Maria Pollet	Vereeniging tot bevordering der vereering van het Allerheiligst Sakrament en tot versiering van behoeftige kerken	Secretaresse	1881-1889
Maria Deliana Pollet	Genootschap der H. Kindsheid	Hoofdthesaurierster van de parochie 't Heike	In 1889
Theresia Maria Pollet	Vereeniging tot bevordering der vereering van het Allerheiligst Sakrament en tot versiering van behoeftige kerken	Vice-presidente	In 1889

Bijlage 4: de personele belasting

Dit is een overzicht van de betaalde personele belastingen in de jaren 1820, 1840, 1850, 1860, 1880 en 1900 voor de familieleden van Pollet.²³⁵ Enkel de hoofdelijk aansprakelijke betaalde deze belasting.

4.1 tabel personele belastingen 1820-1860, geordend van hoog naar laag.

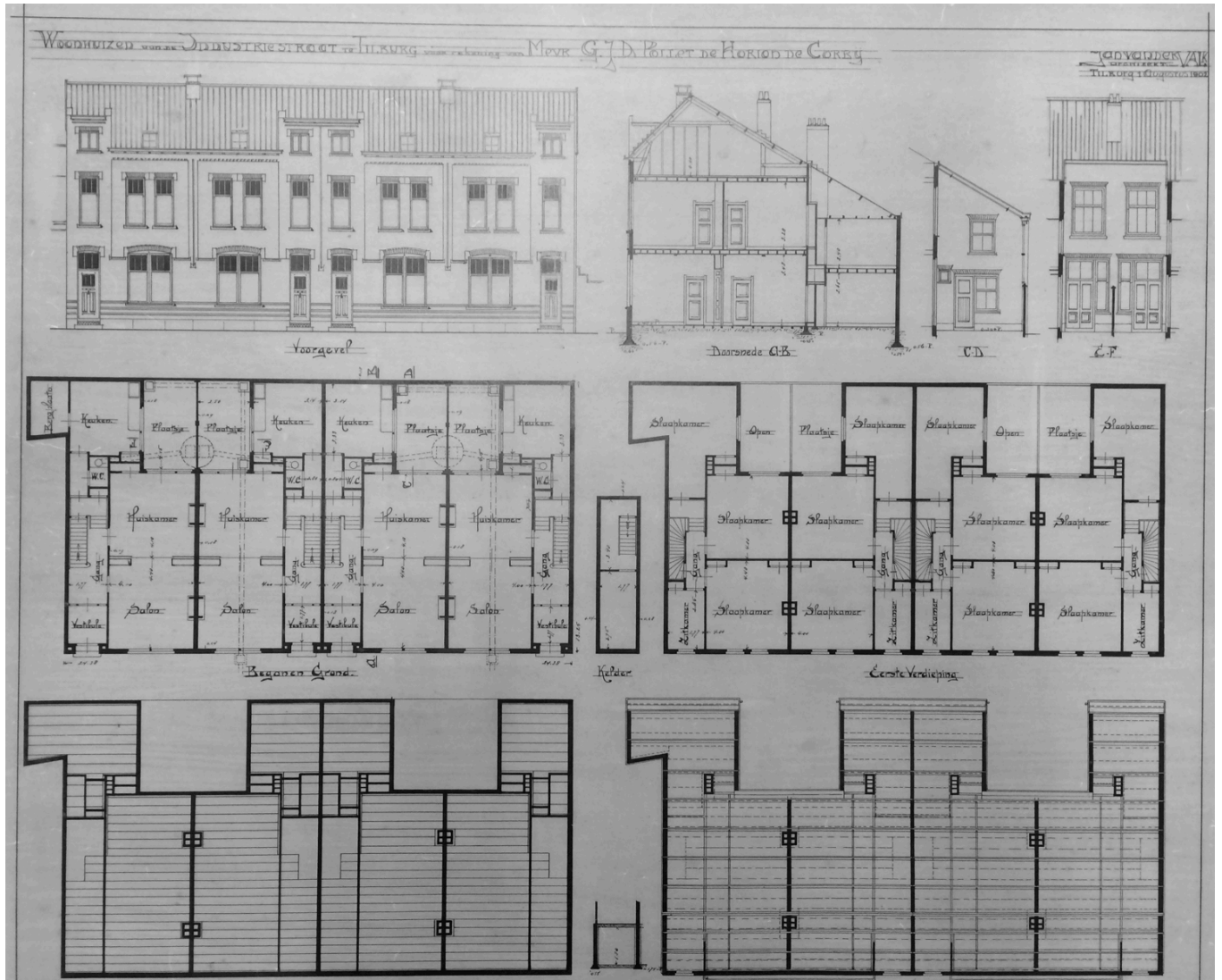
jaar	Wijk en huisnummer	Naam	Getal omslagen		Sommen in guldens
			B&W	Raad	
1820	Kerk 1311	Guillaume Pollet ²³⁶	25	-	28,12
	Kerk 1326	Antonie Lombarts	7	-	7,87
1840	Kerk 2015	Guillaume Pollet	35	-	50,05
	Kerk 2146	Barbara Agnes Pollet	22	-	31,46
	Kerk 2094	Petrus Philippus Pollet	20	-	28,60
	Kerk 2094	Ludovicus Pollet	20	-	28,60
1850	Kerk 2015	Guillaume Pollet	50	-	105,10
	Kerk 2097	Petrus Pollet	45	-	94,50
	Kerk 2097	Ludovicus Pollet	45	-	94,50
	Kerk 2148	Barbara Agnes Pollet	30	-	63,00
1860	M 282	L. Pollet	75	75	165,20
	M 350	P.P. Pollet	75	75	165,20
	M 175	A.P. Ledeboer	55	55	121,40
	M 249	Wed. G. Pollet	35	35	77,20
	M 63	J.N. Franckenhoff	20	20	44,80

4.2 tabel personele belastingen 1880-1900, geordend van hoog naar laag.

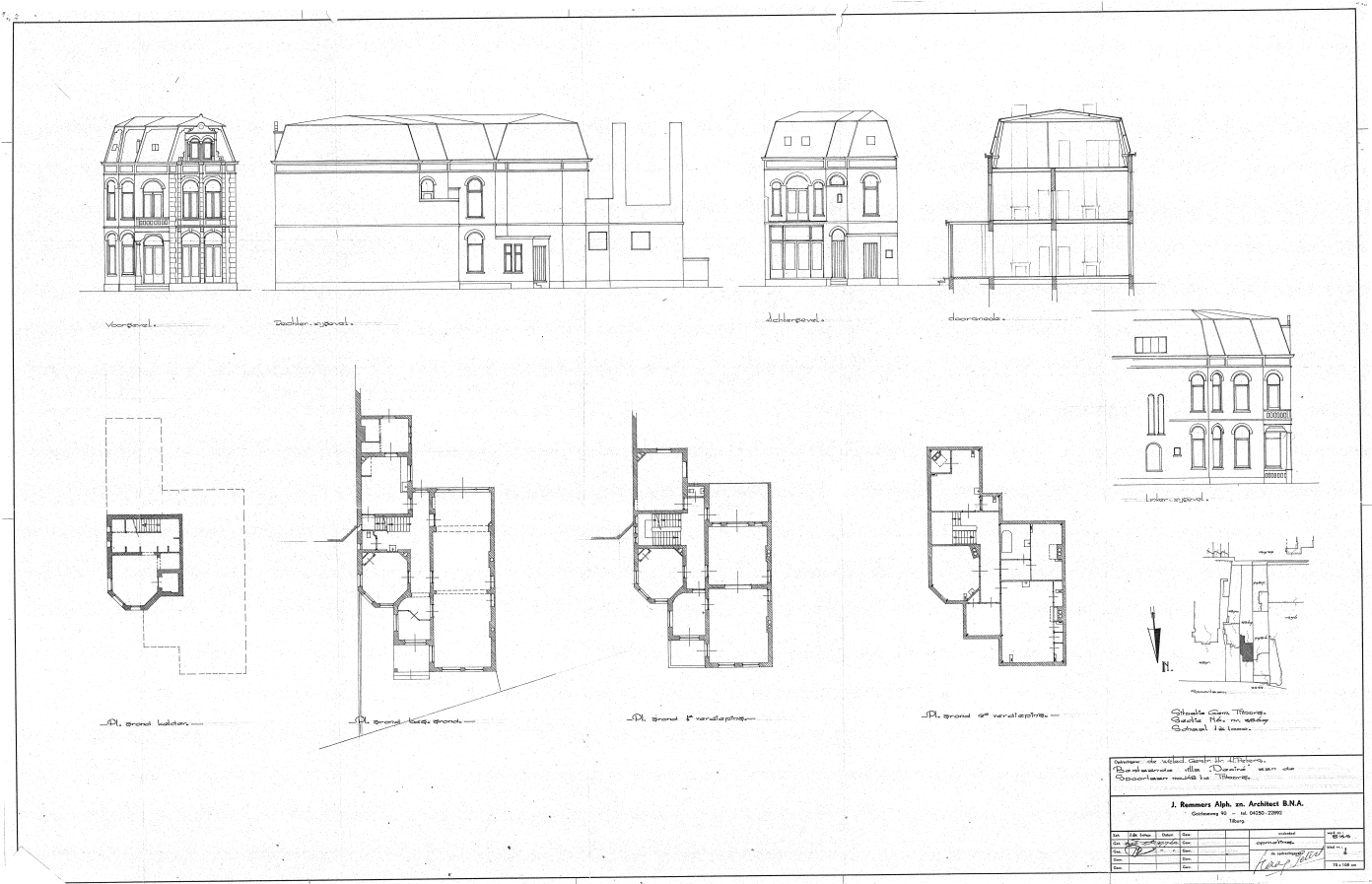
Jaar	Wijk en huisnr.	Naam	Geraamd inkomen B&W	Geraamd inkomen Raad	Vermindering levensonderhoud	Bedrag waarna aanslag berekent	Bedrag van de aanslag
1880	M 501	A.A.H. Pollet	34.000			34.000	455,60
	M 1067	V.A.A. Bogaers	34.000		8500	25.500	341,70
	M 694	Bernardus Pollet	15.000			15.000	201,80
	M 893	Guillaume Pollet	9.000			9.000	120,60
	M 748	Wed. G. Pollet	8.000			8.000	107,20
1900	M	A.A.H. Pollet	40.000	45.000	133,33	44.866,67	381,37
	M 1243	V.A.A. Bogaers	36.000	36.000	400	35.600	302,60
	M 1570	Wed. G.J.D. Pollet	10.000	10.000	400	9.600	81,60
	M 1022	Catharina en Johanna Pollet	9.000	9.000	200	8.800	74,80
	M 873	Maria en Helena Pollet	8.000	8.000	133,33	7.866,67	66,87
	M 906	Josephus Pollet	6.000	6.000	400	5.600	47,60

Bijlage 5: bouwtekeningen

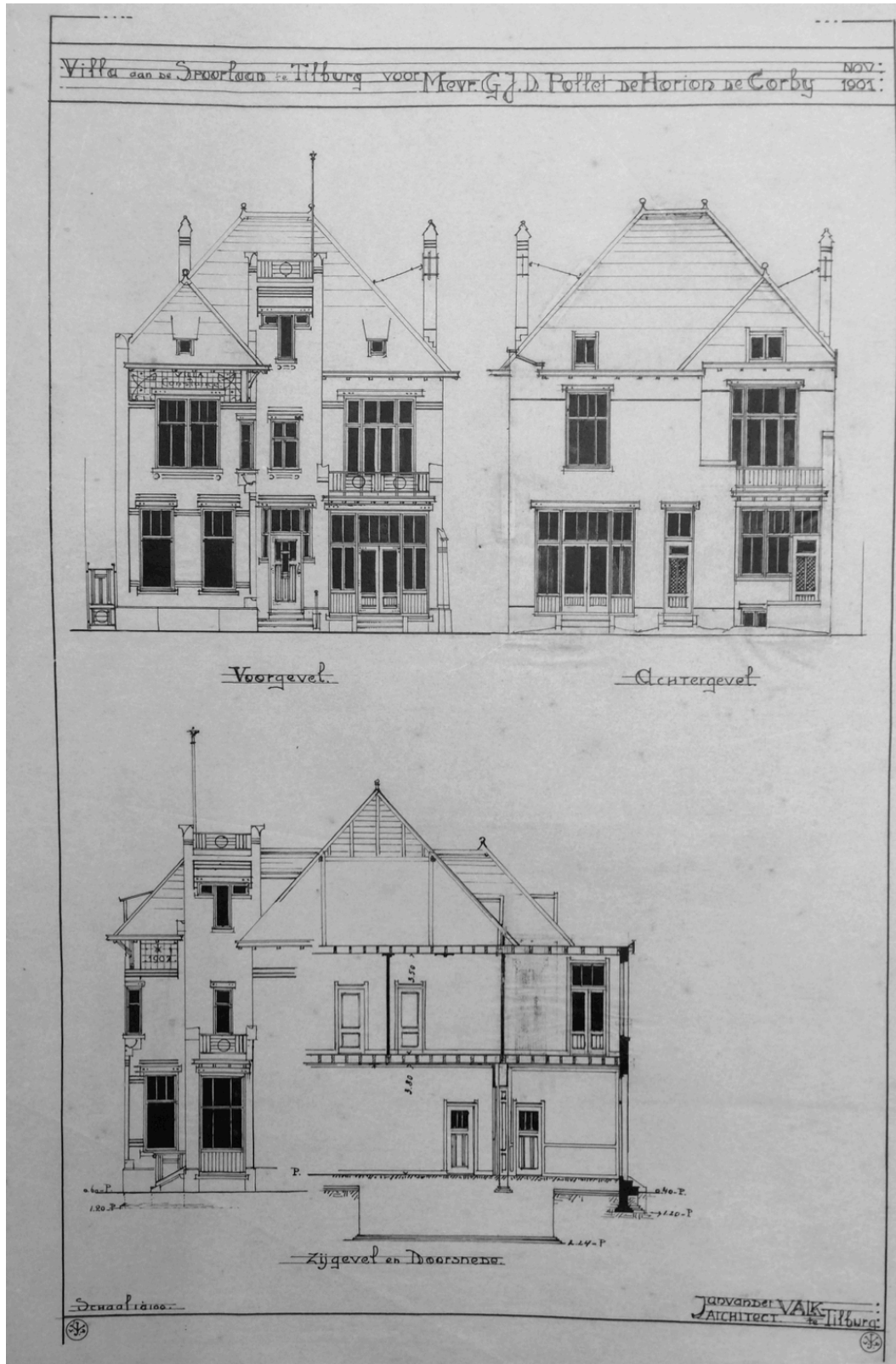
- Industriestraat 3-9, ontwerptekeningen uit 1902, Jan van der Valk.

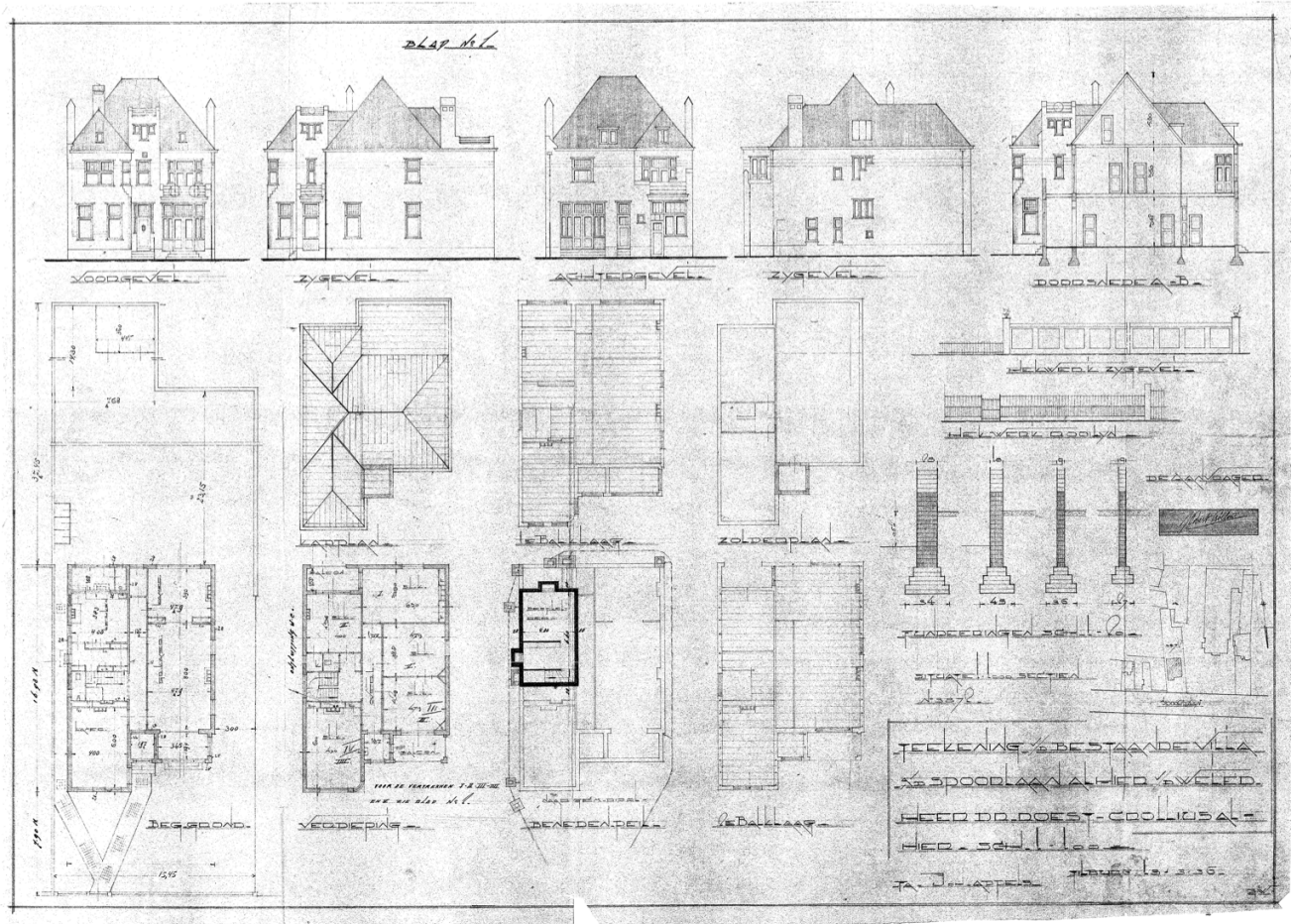
- Villa Desiré, verbouwingstekeningen uit 1965, J. Remmers Alph. Zn. Architecten.

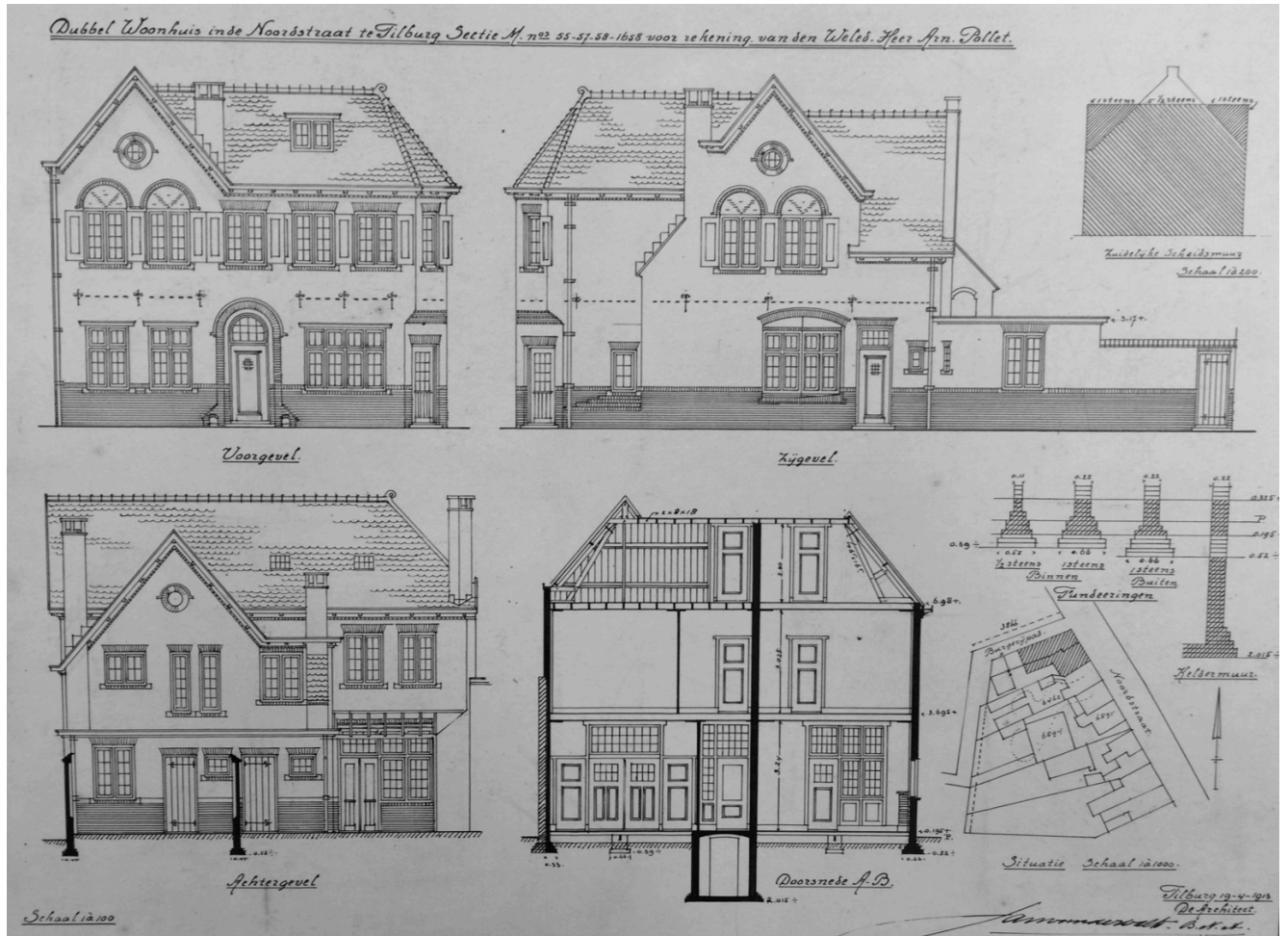
- Villa Constance, ontwerptekeningen uit 1901, Jan van der Valk.

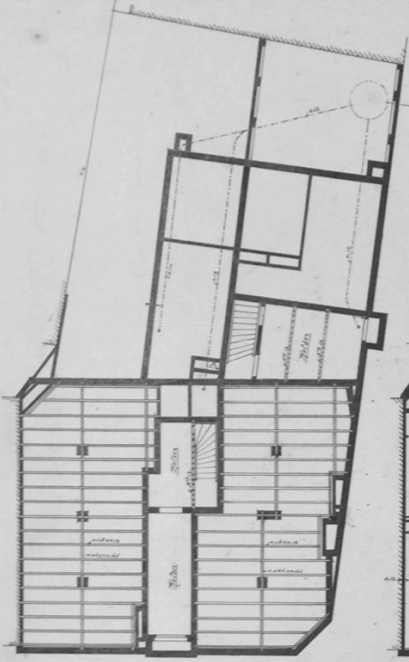
- Villa Constance, verbouwingstekeningen uit 1936, J. Appels.

- Hoekhuis Noordstraat, bouwtekeningen uit 1914, Jan van der Valk.

Dubbel Woonhuis in de Noordstraat te Tilburg Sectie A. n° 25-27-28-1658 voor rekening van den Wed. Jhr. An. Pollet.

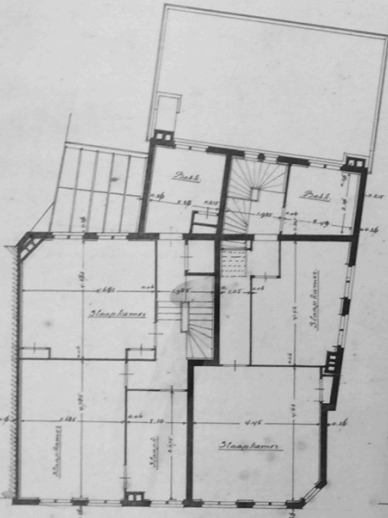
Keuken en Balklaag Begane grond

Plan Begane grond

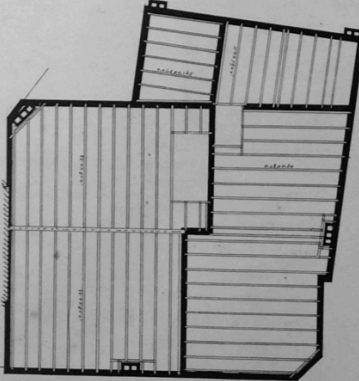

Balklaag 1ste Verdieping

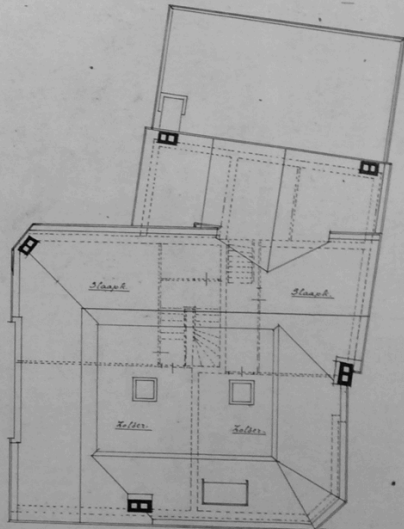

Schaal 1:1000

Plan 2de Verdieping

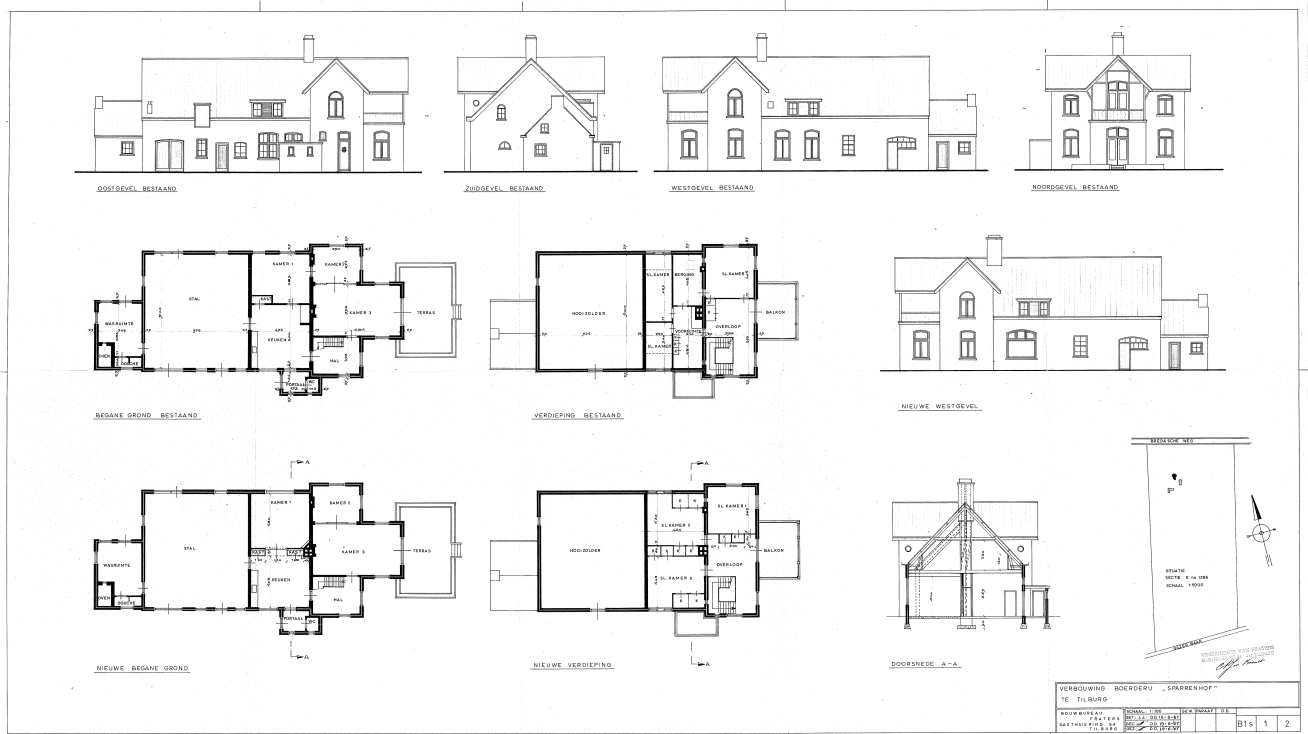
Zolderbalklaag

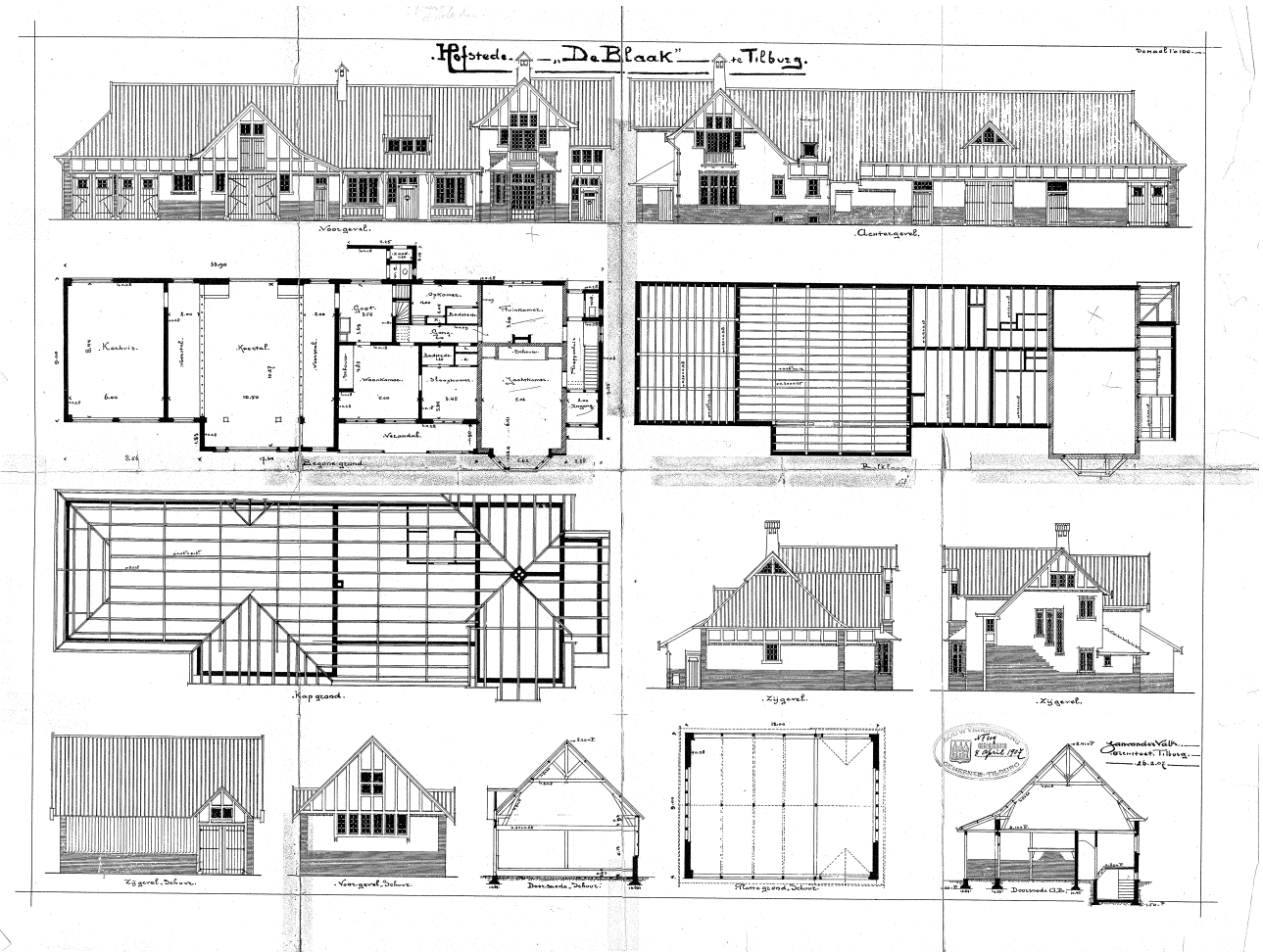
Kooplan

*Tilburg 19-4-1873
D. Schipper*

- Landgoed Sparrenhof, verbouwingstekeningen uit 1967, Bouwbedrijf Fraters.

- Hofstede de Blaak, verbouwingstekeningen uit 1907, Jan van der Valk.

Bijlage 6: beschrijvingen van de rijksmonumenten

Villa Ludovicus: beschrijving door de auteur

Rijksmonument 'Villa de Vier Jaargetijden' betreft een lichtgeel gepleisterde vrijstaande villa uit het midden van de negentiende-eeuw. Het pand bestond tot 1987 uit een hoofdvolume met twee terugliggende lagere zijvleugels en een terras aan de achterzijde. Het hoofdgebouw is opgebouwd uit een begane grond, verdieping en zolder. De rechthoekige zijvleugels betreffen slechts één verdieping met schilddak. In 1987 is op de plaats van het oude terras een zaal van één bouwlaag gebouwd. Hierdoor is de achtergevel gelijk getrokken met de achterzijde van de zijvleugels. Vervolgens werd de zaal in 1998 uitgebouwd met een gelijkvloerse serre die de structuur van het dak van het hoofdvolume volgt. De lijstgevel van het hoofdvolume is vijf traveeën breed en heeft een middenrisaliet. Links en rechts van het middenrisaliet bevinden zich geen lisenen. Op de begane grond zijn symmetrisch in vijf terug liggende omlijstingen vier korfbogige vensters gesitueerd met in het midden de entree. Boven de houten deur, die voorzien is van snijwerk, is een bovenlicht. Daarboven is tegen de gevel een buitenlamp bevestigd. Op de hoek met de zuidelijke zijgevel, ten hoogte van bovenkant kozijn, staat op een console, in een nis een Mariabeeld met kind. De verschillende verdiepingen worden van elkaar gescheiden door een brede cordonlijst welke onder de vensters zijn opgevuld met ornamentiek. Op de eerste verdieping bevinden zich evenredig verdeeld vijf korfbogige vensters die dezelfde kozijnen en raamverdeling hebben als die in de eerste bouwlaag. Boven de vensters zijn kuiven geornamenteerd en aan de zijkanten oreilles. De omlijsting is hier niet terug liggend, maar steekt uit ten op zichte van het pleisterwerk. Onder de vensters zijn natuurstenen vensterbanken bevestigd die doorlopen tot aan de buitenzijde van de omlijsting van het venster. De vensterbank van de middenrisaliet loopt door tot aan de uiteinden van het risaliet. De lijstgevel is opgebouwd uit een architraaf, een fries, een eierlijst en een kroonlijst. In de fries zijn voluutvormige consoles opgenomen. De zolderverdieping is gelegen onder een schilddak. Deze is opgebouwd uit een houten spanten waarin de vier schoorstenen versleept worden naar de nokken van het dak, waarbij de binnenzijde van de schoorstenen zich ten hoogte van de buitenzijde van de middenrisaliet bevinden. Op de kop van de noordelijke zijvleugel bevindt zich de houten dubbele deur naar het koetshuis. Deze doorgang is tegenwoordig dichtgemetseld en voorzien van een enkele deur. Op dezelfde positie in de zuidelijke zijvleugel is een brede korfboog venster gesitueerd.

De zijgevels van het hoofdvolume zijn niet hetzelfde vormgegeven. De noordelijke zijgevel heeft op de begane grond namelijk geen vensters. Op de verdieping is één korfboog venster gesitueerd. Deze is hetzelfde vormgegeven als de korfbogen van de voorgevel. De zuidelijke zijgevel heeft daarentegen op de begane grond drie korfboog vensters en eveneens op dezelfde hoogte op de eerste verdieping vier kozijnen. Voor beide zijgevels loopt de brede cordonlijst door met onder de vensters dezelfde ornamentiek. Het entablement loopt vanuit de voorgevel door naar de zijgevels, echter zonder de voluutvormige consoles in de fries en zonder eierlijst.

De achtergevel bestaat uit drie delen, waarvan het hoge woonhuis het voornaamste gedeelte is. De lagere vooruitspringende zijvleugels die in een latere bouwfase zijn uitgebouwd en de serre vormen de andere twee gedeelten. Van het oude woonhuis zijn enkel de verdieping en kap nog zichtbaar vanaf de tuin. De verdieping is drie traveeën breed en wordt gescheiden door pilasters. Deze pilasters zijn eveneens op de gevelhoeken gesitueerd. De drie vensters zijn hetzelfde vormgegeven als die van de voor- en zijgevel. Ook loopt het entablement door vanaf de zijgevels naar de achtergevel. Aan de kopse kant van de noordelijke zijvleugel is een deur gesitueerd. Deze deur is via een trap van enkele treden te bereiken. Aan deze kant bevindt zich eveneens een stalen brandtrap die vanaf de verdieping naar de tuin leidt. De zuidelijke zijvleugel heeft geen vensters of deuren. De serre is volledig uit glas vervaardigd en betreft de volledige breedte van het woonhuis. Ten hoogte van het middelste verdieping venster bevindt zich aan de serre een glazen toegangsportaal. Deze is bekroond met een glazen fronton die taps naar achteren weg loopt.

Villa Guillaume: beschrijving door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed²³⁷

De drielaagse Ambachtsschool wordt gedekt door een plat dak. De voorbouw is drie traveeën breed en twee diep. De symmetrische voorgevel aan de Spoorlaan is opgezet volgens de kolossale orde met hoekpilasters. Hij heeft een middenrisaliet doorgaand over twee bouwlagen met een hoofdstel, dat bekroond wordt door een tympaan waarin het wapen van Tilburg. De risaliet bevat op de begane grond twee gekoppelde vensters gescheiden door een smalle penant met op de tweede bouwlaag een loggia met een gietijzeren balustrade. De loggia is te bereiken via dubbele deuren met zij- en bovenlichten. De naastgelegen traveeën hebben op de drie bouwlagen twee gekoppelde vensters gescheiden door een smalle penant. De traveeën in de zijgevels hebben op elke bouwlaag een venster. De langwerpige achterbouw heeft drie traveeën in de breedte en dertien in de lengte. Pilasters accentueren de traveeën van de lange zijgevels. Getoogde muuropeningen in de onderste twee bouwlagen met daarin rechtgesloten houten vensters met kalf en tussenstijlen. Op de bovenste bouwlaag hebben de muuropeningen een stalen latei en vensters met een twaalfruits verdeling. De elf traveeën brede achtervleugel heeft dezelfde opbouw en afwerking. Het opgaande werk bestaat uit gepleisterde baksteen. De vloerconstructies zijn van hout, ze worden gedragen door stalen moerbalken geplaatst op olijfvormige hardstenen consoles. In de voorbouw een monumentaal trappenhuis rond een vierkant schalmgat met klimmende gewelfbogen, hardstenen steektrappen en hoekbordessen. In de achterbouw een trappenhuis met steektrappen en bordessen. Beide trappenhuisen hebben een getegelde lambriserings.

Waardering

De voormalige ambachtsschool is van algemeen belang. Het pand is van cultuurhistorisch belang als voorbeeld van de sociaal economische ontwikkeling, namelijk de transformatie van een voormalige villa tot ambachtsschool, om te voldoen aan de toenemende behoefte aan goed opgeleide ambachtsscholen in de industriestad. Het is tevens van belang als bijzonder voorbeeld van de typologische ontwikkeling van de ambachtsschool. Architectuurhistorisch is het object waardevol vanwege de stijl, het bijzondere materiaalgebruik en de ornamentiek. Het object heeft ensemblewaarde als onderdeel van een groter geheel, dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en stedenbouwkundig van nationaal belang is.

Villa Joseph: beschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed²³⁸

De villa heeft twee bouwlagen met een zolderverdieping, die gedekt wordt door een rondom lopend mansardedak. De voorgevel van de villa bevat een drielaagse torenuitbouw, die gedekt wordt door een achthoekige torenspits met een bekroning van een vergulde stralenbol. Alle daken zijn voorzien van leien. De toren heeft een ronde plattegrondsvorm. De derde bouwlaag is achthoekig. De hoofdingang van het huis bevindt zich in de toren.

De in ca. 1975 geplaatste glazen rondboogdeur wordt bekroond door een tympaan met palmet. De bouwlagen bevatten smalle rondboogvensters. Het torenfries bevat de naam van het huis: "VILLA JOSEPH". De voorgevel heeft rechts van de toren een driezijdige erker met in het midden tuindeuren en opzij schuifvensters. De bovenlichten hebben een segmentboog. Op de erker een balkon met rondboogbalustrade. Het balkon is bereikbaar via dubbele balkondeuren met rondboog in het bovenlicht. De deuren worden geflankeerd door smalle schuifvensters met rondbogen in de bovenlichten. Links van de toren op beide bouwlagen een schuifvenster met rondbogen in de bovenlichten. De linkerzijgevel bevat in een tweelaagse erker een dienstingang. De schuifvensters in de gevel hebben alle rondbogen in de bovenlichten. Aan de achterkant heeft het huis gedeeltelijk een terras met balustrade. In de dakschilden bevinden zich rondom zinken dakkapellen met wangen en tympaanbekroningen. Het opgaande werk bestaat uit gepleisterde baksteen. Het stucwerk van de rondbogen boven de muuropeningen wordt geaccentueerd door snijwerk. De bogen op de pilasters naast de balkondeuren worden gedragen door

gesneden kapitelen. Het huis staat rondom op een plint. De gevels hebben een cordonlijst. Aan de bovenkant worden ze afgesloten door een kroonlijst met fries. Het interieur van de villa heeft een Carrara-marmeren gangvloer en lambrizing. De ronde hal heeft een stergewelf gedragen door colonnetten en een lambrizing van marmer. Het trappenhuis bevat bordestrappen met kuipstukken en leuningwrongen met gedraaide en gesneden balusters en trappaal. In het huis een kamer-en-suite met schuifdeuren. De achterste kamer is voorzien van een eikenhouten lambrizing en een marmeren schouw. Deuren met bossingpanelen en gesneden architraven. Het huis heeft twee afzonderlijke kelders waarvan een van buitenaf bereikbaar is.

Waardering

De villa is van algemeen belang. Het pand heeft cultuurhistorisch belang als voorbeeld van een sociaal economische ontwikkeling, namelijk de bouw van rijk gedetailleerde fabrikantenwoningen binnen de bestaande stedelijke structuur en is tevens van belang als voorbeeld van de typologische ontwikkeling van het woonhuis. Architectuurhistorisch is het van belang vanwege de stijl en de detaillering en als voorbeeld van het werk van de architect. Het huis is belangrijk vanwege de gaafheid van het ex- en interieur en heeft ensemblewaarde als onderdeel van een waardevol stadsbeeld.

Villa Desiré: beschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed²³⁹

De villa heeft twee bouwlagen met een zolderverdieping, die gedekt wordt door een rondom lopend mansardedak. Het dak is voorzien van leien. De villa, aan de voorkant gelegen op een terras, heeft een L-vormige plattegrond met afsnuiting. De voorgevelrooilijn maakt in de plattegrond verschillende sprongen.

De ingangspartij, die zich uitstrekt over twee bouwlagen, bevindt zich in de elleboog van de plattegrond. In een loggia met bordes met erboven een balkon ligt de dubbele voordeur met rondboogvormig bovenlicht. Zowel de deuren als het bovenlicht zijn voorzien van roosters van siersmeedwerk. Het hardstenen bordes en balkon hebben respectievelijk een rondboog- en balusterbalustrade. Het balkon rust op voluutvormige consoles, de vrije hoek wordt ondersteund door een hardstenen zuil voorzien van basement en kapiteel. Het balkon is bereikbaar via dubbele balkondeuren. De symmetrische risaliet van de voorgevel is twee traveeën breed. Op de begane grond bevat elke travee dubbele naar binnen draaiende tuindeuren met een bovenlicht en op de verdieping een T-vormig schuifvenster. De traveeën worden gescheiden door een smalle penant. Hierboven in het dak een stenen kapel met twee vensters met oren, kroonlijst en voluutbekroning. In de overige traveeën bevinden zich zowel op de begane grond als op de verdieping schuifvensters. Naast de twee smalle vensters van het trappenhuis bevat de zijgevel enige blindvensters. Alle muuropeningen in de voorgevel worden gesloten door een rondboog. In de achtergevel bevinden zich naast enige getoogde schuifvensters op de zolderverdieping dubbele van glas voorziene hijsdeuren. Het opgaande werk bestaat uit gepleisterde baksteen. Het stucwerk van de rondbogen boven de muuropeningen wordt geaccentueerd door snijwerk. De risaliet is voorzien van hoekpilasters. De bogen op de pilasters naast de balkondeuren worden gedragen door gesneden kapitelen. De gevels hebben een cordonlijst. Aan de bovenkant worden ze afgesloten door een kroonlijst met fries.

Waardering

De villa is van algemeen belang. Het pand heeft cultuurhistorisch belang als voorbeeld van een sociaal economische ontwikkeling, namelijk de bouw van rijk gedetailleerde fabrikantenwoningen binnen de bestaande stedelijke structuur en is tevens van belang als voorbeeld van de typologische ontwikkeling van het woonhuis. Architectuurhistorisch is het van belang vanwege de stijl en de detaillering en als voorbeeld van het werk van de architect. Het huis is belangrijk vanwege de gaafheid van het exterieur en heeft ensemblewaarde als onderdeel van een waardevol stadsbeeld.

Villa Constance: beschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed²⁴⁰

De villa heeft in hoofdzaak twee bouwlagen met een zolderverdieping gedekt door samengestelde schilddaken. De schilden zijn belegd met natuurstenen leien in maasdekking.

De architectuur van de voorgevel is opvallend door de verspringing van de gevelvlakken zowel in de hoogte als in de diepte, waarbij de centrale vierkante torenachtige drielaagse ingangspartij gedekt door een plat dak en de rechts hiervan gelegen veranda met balkon de belangrijkste elementen zijn. De torenpartij heeft aan de voorkant een hardstenen bordes met drie frontale trap treden met opzij een smeedijzeren balustrade. Het voordeurkozijn, uitgevoerd als melkmeisje, heeft een zij- en bovenlicht met twee staande roeden. De deur, voorzien van snijwerk, bevat drie ramen en panelen en in het midden een kleine ventilatie mogelijkheid met sierrooster. Op de tweede bouwlaag een T-venster, onder met draairamen en in het bovenlicht twee staande roeden. In de zijgevel een smal venster. De derde bouwlaag heeft zowel in de voor- als zijgevel een T-vormig venster met twee tussenstijlen. De toren wordt bekroond door vier hoekpilasters waartussen een balustrade van gesmede Art Nouveau hekwerken.

De naar voren springende gevel van de linker bouwmassa bevat ter plaatse van de ingangspartij een rondomlopende hoek en in het fries een veelkleurig Art Nouveau tegelmozaïek met respectievelijk de teksten 'Villa Constance' en 'Anno 1902'. Op de begane grond, drie schuifvensters met in het bovenlicht twee staande roeden. Twee van de vensters bevinden zich in de voorgevel, het derde naast de voordeur. Op de verdieping een venster met tussenstijl en twee bovenlichten met staande roedenverdeling. Het venster in de omlopende hoek is dichtgezet.

De houten pui in de veranda, oorspronkelijk met tuindeuren, heeft nu een stenen borstwering. In het bovenlicht bevindt zich een staanderoedenverdeling. Het balkon heeft eveneens een balustrade tussen pilasters van gesmede hekwerken in Art Nouveau. De hoekpilaster bij de veranda bevat een overdwars geplaatste steunbeer. Het kozijn met twee balkondeuren is eveneens uitgevoerd als 'melkmeisje'. Het heeft een zij- en bovenlicht met twee staande roeden. De rechter zijgevel heeft drie vensters, die overeenkomen met die van de voorgevel. De linker zijgevel is nagenoeg blind.

In de achtergevel komt ook een verspringing van de gevelvlakken voor zowel in de hoogte als in de diepte. Op de tweede bouwlaag bevindt zich een balkon. Het opgaande werk van de villa bestaat uit witgeschilderde gepleisterde baksteen, die ter plaatse van de plint, fries en bezijden de vensters horizontaal is versneden. Het geheel wordt afgewisseld door hardstenen dorpels, aanzet- en afdekstenen en boven de muuropeningen door ijzeren I-profielen, die functioneren als latei.

Waardering

De villa is algemeen belang. Het pand heeft cultuurhistorisch belang als voorbeeld van een sociaal economische ontwikkeling, namelijk de bouw van rijk gedetailleerde fabrikantenwoningen binnen de zich verdichtende stedelijke structuur en is tevens van belang als voorbeeld van de typologische ontwikkeling van het woonhuis. Architectuurhistorisch is het van belang vanwege de stijl en de detaillering en als voorbeeld van het werk van de architect. Het huis is belangrijk vanwege de gaafheid van het exterieur en heeft ensemblewaarde als onderdeel van een stadsbeeld dat zich kenmerkt door de structurele en visuele gaafheid.

Hofstede de Blaak: beschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed²⁴¹

Het buitenverblijf, aan de noordkant van het landhuis, bestaat uit twee bouwlagen met een zolderverdieping, die gedekt wordt door een overstekend zadeldak met geknikte dakvoet en windveren. De voorgevel heeft een

symmetrische risaliet met hierop de naam van het landhuis in terrazzowerk met een tegelrand van Venetiaans glas. Hierboven een zadeldak met de nok loodrecht op het hoofddak met geknikte dakvoet en windveren. Op de begane grond een driezijdige erker en op de verdieping een balkon. De stalen ramen en tuindeuren hebben roeden. De ingangspartij ligt rechts hiervan in een kleine portiek. De voordeur heeft zij- en drie bovenlichten met roedenvensters. Boven het portiek een driedelig venster met zijraam in de noordgevel. In de achtergevel heeft het buitenverblijf een achterdeur in een klein portiek. Hiernaast op de begane grond een venster met drie tussenstijlen. Op de verdieping een balkon met een balkonkozijn uitgevoerd als 'melkmeisje': twee balkondeuren met zij- en bovenlichten voorzien van roeden. Opvallend in de zijgevel zijn de drie versprongen vensters van het trappenhuis. De boerderij heeft een bouwlaag met een zolderverdieping gedekt door een overstekend zadeldak met windveren en geknikte dakvoet en aan de zuidkant een dakschild met in de top een uilebord-achtige lichtopening met windveren. Het woongedeelte in de voorgevel heeft een veranda die drie traveeën breed is. De veranda wordt gedekt door een lessenaarsdak. In het midden de voordeur met een zij- en drie bovenlichten geflankeerd door een venster met twee tussenstijlen voorzien van roedenvensters. Hierboven in het dak een driedelige kapel met roedenramen gedekt door een lessenaarsdak. De dwarsdeel risaleert in de voorgevel. Hierboven een zadeldak met de nok loodrecht op het hoofddak met geknikte dakvoet en windveren. De risaliet bevat dubbele deel- en bovenliggende hooideuren. Geheel zuidelijk in de gevel stal- en dubbele kardeuren. De zijgevel is symmetrisch van opzet. Op de begane grond slechts een venster. In de achtergevel, naast enige vensters, eveneens stal-, deel- en kardeuren. In het dak boven de deeldeuren een kapel onder zadeldak met een liggende driehoek als voorkant waarin een driedelig venster met twee tussenstijlen en ramen met roedenverdeling.

Het opgaande werk bestaat uit miskleurige rode hardgraauwe machinale baksteen gemetseld in kruisverband voor basement, hoekaanzetten en erker, waarop muren voorzien van wit pleisterwerk met onder de dakvoet en geveldoppen een grenenhouten vakwerk gevuld met witgeschilde betonplaten. De veranda heeft een straatlaag van IJsselsteen.

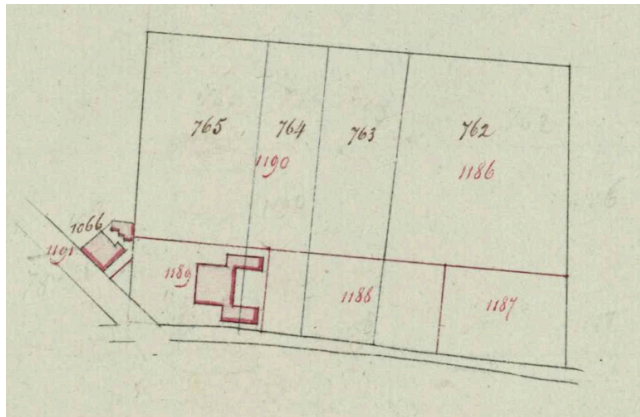
Het interieur van het buitenverblijf heeft eikenhouten deuren, ramen, kozijnen, plafonds en trappartij met balustrade. In de jachtkamer bevindt zich bovendien een eikenhouten lambrizing met boven- en onderpanelen tussen gesneden pilasters. In de lambrizing zijn twee kasten en een deur opgenomen. De schouw heeft een gesneden eikenhouten omlijsting met op de schouwbalk twaalf mensenkopjes en bladmotieven. De schouw is bezet met ca. 500 Delfts blauwe tegels (XVII) met voorstellingen van onder andere dieren, vogels, kinderspelen en gezegden. In het stucwerk van de gang en trappartij bevinden zich vier tegeltableaus bestaande uit twaalf Delfts blauwe tegels met afbeeldingen van: a. paardenmarkt met opschrift van paardenhandel; b. ploegende boer met vierspan met in het landschap kerk, molen, boerderij; c. landschap met rivier, kerk en koeien; d. jachttafrel van drie jagers met hond. In de jachtkamer drie schilderijen (1869) met jachtvoorstellingen op gobelin doek: a. jager met hond; b. haas en hond; c. vier jagers en drie honden. In de boerderij eveneens een schouw met in de wangen een klein venstertje.

Waardering

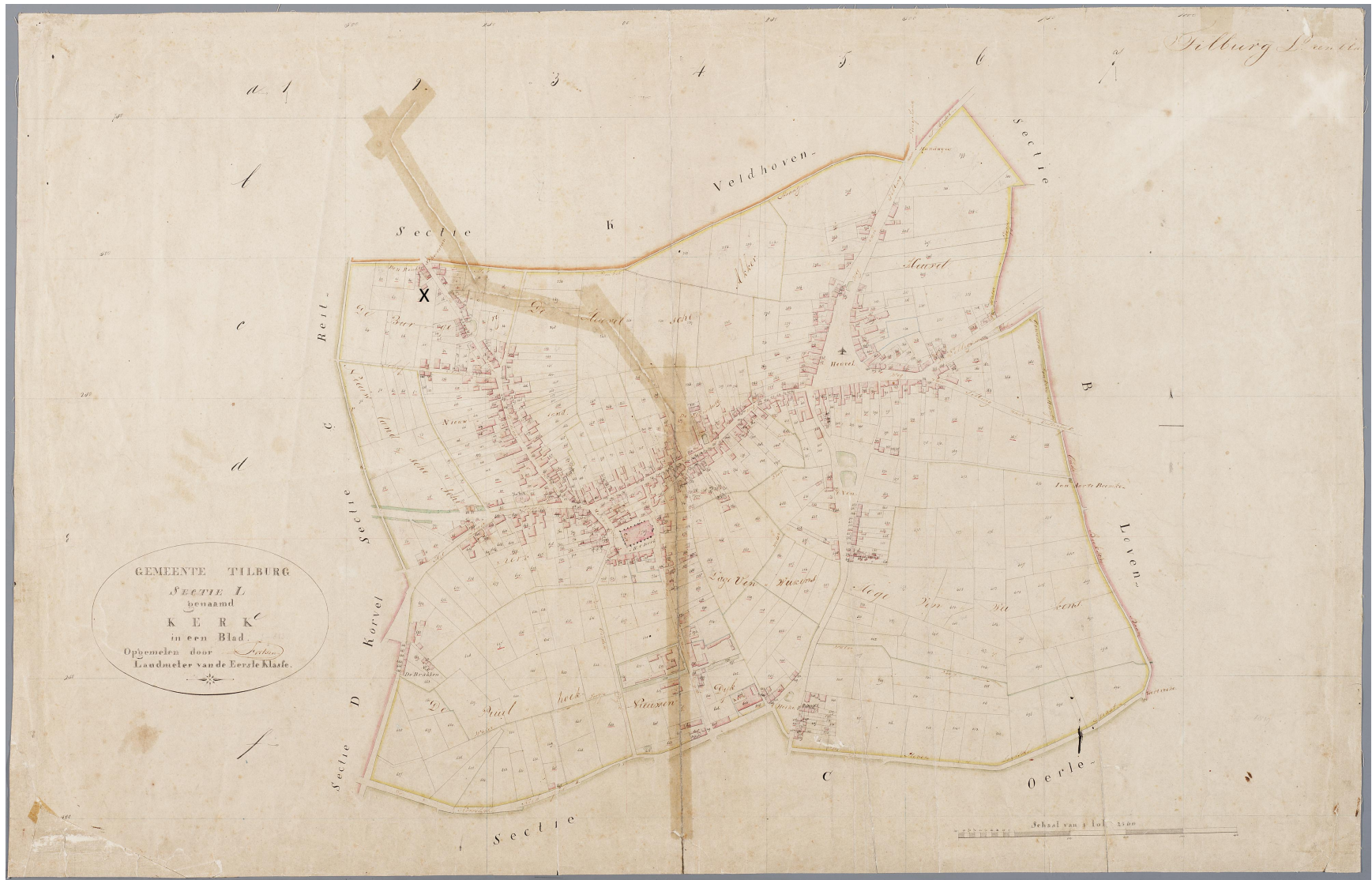
Het voormalige landhuis is van algemeen belang. Het heeft cultuurhistorisch belang als voorbeeld van een sociaal economische en typologische ontwikkeling, namelijk de stichting van fabrikantenbuitenplaatsen in de groene omgeving van de industriestad. Architectuurhistorisch is het van belang vanwege de plaats in het oeuvre van de architect, de op Engelse voorbeelden geïnspireerde stijl en het materiaalgebruik. Het is van belang vanwege de rijkdom en verscheidenheid van het in- en exterieur. Tevens is het van belang vanwege zijn typologische en functionele zeldzaamheid.

Bijlage 7: het ontstaan van perceel N1189

Het perceel waarop de stadsvilla van Ludovicus gebouwd werd, is ontstaan door middel van de scheiding van vier percelen. Deze lagen gelegen in de wijk Havervelden. Vandaag de dag liggen de percelen N1186 en N1190 aan de Spoorlaan en de percelen N1187 tot en met N1189 aan de Fabriekstraat. De op onderstaande afbeelding schuin naar links weglopende straat is de Noordstraat. De percelen met nummer 765 en 763 waren van rentenierder Wouter Franciscus van Iersel, de broer van Anna Barbara van Iersel. Het is opmerkelijk dat hij zijn onroerende goederen omstreeks 1850 niet aan zijn zwager Guillaume, maar aan zijn neef Petrus naliet.²⁴² Via Petrus gingen de percelen grond naar het gezamenlijke eigendom van Ludovicus, Petrus en Franciscus. Perceel 764 was voor 1830 al in bezit van Guillaume Pollet en bracht deze omstreeks 1838 over naar Petrus Pollet. Alleen perceel 762 werd in 1856 aangekocht van familie van Gemert door Ludovicus. Hij was de enige eigenaar van het kavel en splitste het vervolgens op. Een strook van percelen 765, 764 en 763 voegde hij toe aan de uit 762 ontstane 1189 en 1188 om zo een stuk bouwgrond en stuk tuin te creëren. Kavel 1187 werd bouwgrond en bleef in bezit van Ludovicus. De opgesplitste percelen 765, 764 en 763 vormden samen een nieuw perceel met het nummer 1190 en kwam in eigendom van Petrus en Ludovicus samen. Omstreeks 1857 werd het terrein gebruikt als lakendrogerij. Op bouwgrond 1189 stichtte Ludovicus in 1857 de woning voor zijn gezin, villa Ludovicus. Op perceel N1186 liet Guillaume Joseph Desiré zijn woonhuis bouwen .

Bijlage 8: minuutplan wijk L, 1832

Bijlage 9: kadastrale kaart wijk K, omstreeks 1885

Eindnoten

- ¹ Masha van Damme, *Heren op het land. Buitenplaatsen van Twentse textielabrikanten*, Zwolle 2013, p.11.
- ² Damme 2013 (zie noot 1), p.166.
- ³ Onder het vastgoed behoren de stadsvilla's, de buitenhuizen, de fabrieken en de arbeiderswoningen in bezit van de familie.
- ⁴ Nico Wilterdink, *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*, Amsterdam 1984.
- ⁵ Jaap Moes, *Onder aristocraten: over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914*, Hilversum 2012.
- ⁶ Mascha van Damme, *Heren op het Land. Buitenplaatsen van Twenste textielabrikanten*, Zwolle 2013.
- ⁷ A.L. van Schelven, *Onderneming en Familisme. Opkomst, bloei en neergang van de textielonderneming van Heek & Co te Enschede*, Leiden 1984.
- ⁸ Ronald Peeters en Ton Wagemakers, *Tilburgse textiel in Beeld*, Tilburg 2016.
- ⁹ Kees Doevendans, e.a., *Stadsvorm Tilburg, historische ontwikkeling Een methodisch morfologisch onderzoek*, Eindhoven 1993.
- ¹⁰ Jan Timmermans, *Wonen als arbeider in een textielstad: arbeidershuisvesting in Tilburg 1870-1938*, Hilversum 2015.
- ¹¹ P.J.M. van Gorp, *Tilburg. Eens de wolstad van Nederland. Bloei en ondergang van de Tilburgse wollenstoffenindustrie*, Eindhoven 1987.
- ¹² Ad van Liempt, 'Wat is de Kadaster ArchiefViewer?', Nederlandse Genealogische Vereniging 2015.
- ¹³ RAT 4, inv. nr. 908.
- ¹⁴ Liempt 2015 (zie noot 12).
- ¹⁵ J.C.M. Pennings, A. Pietersma en F. Vogelzang, *Huizen vol historie. Gids voor huizenonderzoek in de provincie Utrecht, de Meern 1998*, p. 32.
- ¹⁶ RAT 1182, inv. nr. 1.
- ¹⁷ RAT 1182, inv. nr. 2.
- ¹⁸ RAT 1182, inv. nr. 3-20.
- ¹⁹ 'Binnenland. Tilburg, 12 februari', *Nieuwe Tilburgsche Courant* 13 februari 1896.
- ²⁰ Het bestaan van de wolnijverheid in Tilburg gaat overigens terug tot in de middeleeuwen (omstreeks midden vijftiende-eeuw); H.J.A.M Schurink en J.H. van Mosselvelde (red.), *Van heidorp tot industriestad. Verkenningen in het verleden van Tilburg*, Tilburg 1955, p. 120.
- ²¹ Peeters 2016 (zie noot 8), p. 9.
- ²² J.P.W.A. van Dijk en H.A.C.J. van Alphen, *Tilburg. Architectuur en stedenbouw in de gemeente Tilburg 1850-1940*, Zwolle 2001, p. 10.
- ²³ Schurink 1955 (zie noot 20), p. 183.
- ²⁴ Deze straten waren de Nieuwlandstraat en de Heuvelstraat.
- ²⁵ Schurink 1955 (zie noot 20), p. 184.
- ²⁶ Schurink 1955 (zie noot 20), p. 185.
- ²⁷ Duffel, baai, karsaay, sergie, boezel en katoen. Duffel en baai waren wollen stoffen; karsaay een grof gekeperde wollen stof; sergie een keperweefsel; boezel een weefsel van linnen en wol.
- ²⁸ Schurink 1955 (zie noot 20), p. 186.
- ²⁹ J.J.A.M. Gorisse en L.F.W. Adriaenssen (red.), *Tilburg. Stad met een levend verleden. De geschiedenis van Tilburg vanaf de steentijd tot en met de twintigste eeuw*, Tilburg 2001, p. 58.
- ³⁰ Damme 2013 (zie noot 1), pp.152-153.
- ³¹ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, uittreksel monumentnummer 521206 en 521207, geraadpleegd op 13 februari 2017; Fons Plevoets, H. Wijfels en Thieu Knibbeler, *Jan van der Valk: architect 1873-1961*, Tilburg 1991, p. 16.
- ³² Deze reconstructie is gebaseerd op de geschreven genealogie van A.M. Frenken uit 1918. Hij schreef deze aan de hand van een schriftelijke bron afkomstig van Teresia Maria Barbara Pollet; A.M. Frenken e.a., *Genealogieën van eenige voorname, aan elkaar verwante Meierijsche geslachten, 's Hertogenbosch/Amsterdam/'s Gravenhage* 1918, pp. 42-45.
- ³³ Legitimisten: aanhangers van de grondstelling in Frankrijk, dat de vorstelijke waardigheid, even als andere privaatrechten, een erfelijk recht is, onafhankelijk van den wil des volks; P. Weiland, *Kunstwoordenboek, of verklaring van allerhande vreemde woorden, benamingen, gezegden en spreekwijzen, die, uit verscheidene talen ontleend, in de zamenleving en in geschriften, betreffende alle vakken van kunsten, wetenschappen en geleerdheid, voorkomen*, Rotterdam 1858.
- ³⁴ Volgens Frenken is de Nederlandse plaats Gouda. Echter is in het RAT een kopie aanwezig van een akte uit 1799, opgesteld in Leiden door notaris Albertus Kleijnenbergh voor Guillaume en Jean Frans Pollet. Inden Guillaume en Jean-Francois in armoede zouden komen te vallen, verkregen ze alimentatie van de burgers Gerardus van Bommel en Vincent Buzzi. Met zekerheid kan gesteld worden dat Pollet kennissen gehad moet hebben in Leiden welke garant wilde staan. Of ze zelf ook in Leiden gewoond hebben, is niet af te leiden van de akte; RAT 564, inv. 347: genealogie van Pollet.

-
- ³⁵ Maria Thérèsia Gallois en Catharina Pollet (zus Agnes en Guillaume Pollet) werden als getuigen genoemd in het doop-, trouw- en begraafboek van het RK Parochie 't Heike Tilburg; RAT 15, inv. 12-39v; RAT 15, inv. 12-51; RAT 15, inv. 12-56.
- ³⁶ RAT 564, inv. 347: genealogie van Pollet.
- ³⁷ RAT 15, inv. nr. 52, 23-05-1803.
- ³⁸ RAT 15, inv. nr. 12-42.
- ³⁹ RAT 917, inv. nrs. 1283-539, 1290-570, 1387-581; RAT 918, inv. nrs. 1404-32, 1429-41, 1371-415, 416.
- ⁴⁰ RAT 918, inv. nr. 1387-581.
- ⁴¹ In de periode 1840-50 woonde Petronella Lombarts op nr. 1935 en Agnes Pollet op nr. 2146. In de periode 1850-60 was dit M 411 en M 412, twee naast elkaar gelegen huizen; RAT 917, inv. nr. 1290-517; RAT 918, inv. nr. 1371-415.
- ⁴² *Tilburgsche Courant*, 2 april 1893, p. 3.
- ⁴³ RAT 424, doos 1: rekeningenboek van aannemer Adriaan Goyarts.
- ⁴⁴ RAT omnummeringslijsten 1870-80, 1880-90, 1890-00 en 1900-10 voor pand M141.
- ⁴⁵ Paleisstraat 20 werd na het overlijden van Lombarts in de periode 1880-90 bewoond door geneesheer Franciscus Kieckens met zijn vrouw en kinderen. Na zijn overlijden in 1887 bleef in de periode 1890-1900 zijn vrouw met hun kinderen in de paleisstraat wonen. Na haar overleiden in 1890, was notaris Peter Willebrordus Maas in 1900-1910 er woonachtig tot aan zijn dood in 1932. Het pand werd in de jaren 1935-1936 aangekocht door de gemeente welke er het Natuurhistorisch Museum en het Nederlands Volkenkundig Missiemuseum vestigden; RAT 918, inv. nrs. 1404-133, 1428-127, 1467-218 en 1520-79; RAT bijschrift bij 010692.
- ⁴⁶ RAT 76, inv. nr. 84; paleisstraat nr. 18.
- ⁴⁷ RAT 16, aktes 60, 74, 78, 147, 164, 217 en 276.
- ⁴⁸ RAT 16, akte 147.
- ⁴⁹ RAT 917, inv. nr. 1283-539; RAT 918, inv. nr. 1371-416.
- ⁵⁰ RAT 16, akte 18.
- ⁵¹ RAT 918, inv. nr. 99.
- ⁵² RAT 918, inv. nr. 1404-329.
- ⁵³ RAT 918, inv. nr. 1429-41.
- ⁵⁴ RAT 16, akte 275.
- ⁵⁵ RAT 4, inv. nr. 1835.
- ⁵⁶ Koninklijk Huisarchief (KHA) A40, inv. nr. G54-34.
- ⁵⁷ RAT 1182, inv. nr. 1.
- ⁵⁸ RAT 410, bidprentjes – letter P; RAT 15, inv. nr. 12; RAT 16, akte 216; RAT 917, inv. nr. 1283-532.
- ⁵⁹ RAT 15, inv. nrs. 52, 4, 11, 1805.
- ⁶⁰ RAT 15, inv. nr. 12-39v.
- ⁶¹ RAT huwelijksregister Oirschot 1841, akte 22.
- ⁶² RAT 16, akte 7.
- ⁶³ RAT 918, inv. nr. 1371-349.
- ⁶⁴ RAT huwelijksregister Gilze en Rijen 1837, akte 21.
- ⁶⁵ RAT 918, inv. nr. 1371-245.
- ⁶⁶ RAT 918, inv. nr. 1386-318; RAT 16, aktes 34 en 373.
- ⁶⁷ RAT 16, akte 281.
- ⁶⁸ BHIC hulpkaart M2348.
- ⁶⁹ RAT 1053, inv. nr. 320.
- ⁷⁰ RAT 918, inv. nr. 1405-615.
- ⁷¹ In 1848 werkten er bij Pollet & Zn 146 volwassen en 66 kinderen die 48.000 el laken produceerden. Bij G. Bogaers & Zn werkten in datzelfde jaar 157 volwassen en 57 kinderen die 'slechts' 26.560 el laken produceerden en bij A.C. Swagemakers waren 64 volwassenen en 16 kinderen werkzaam die 39.900 el wollen leverden; Gorp 1987 (zie noot 11), p. 107.
- ⁷² P.J.M. van Gorp 1987 (zie noot 11), p. 92
- ⁷³ Archief Textielmuseum, 'Memorie voor de ververij van Pollet & Co van 1811 tot 1819'.
- ⁷⁴ Lambert de Wijs, *Gedenkboek bij gelegenheid van de plechtige ingebruikneming van het paleis van wijlen Z.M. Koning Willem II tot paleisraadhuis der gemeente Tilburg: op 1 augustus 1936*, Tilburg 1936, p. 39.
- ⁷⁵ *Tilburgsche Courant*, 22 september 1878, p. 4.
- ⁷⁶ *Tilburgsche Courant* 22 september 1878.
- ⁷⁷ Regionaal Archief Tilburg en Stadsmuseum Tilburg, *Tilburg Wiki* <http://wiki.regionaalarchieftilburg.nl/Pollet_%26_Zonen> (5 januari 2017).
- ⁷⁸ 'A.A.H. Pollet', *Tilburgsche Courant* 15 december 1916.
- ⁷⁹ Schelven 1984 (zie noot 7), p. 192.
- ⁸⁰ Jaques Giele, *De arbeidsenquete van 1887. Deel 3: de vlasindustrie. Tilburg. Eindverslag*, Nijmegen 1981, p. II.

- ⁸¹ Onder andere C. Eras, F.A.L van den Bergh, C. Mommers en H.B. Swagemakers werden eveneens bevestigd.
- ⁸² C.T. van Meurs, *Verslag van de Algemeene nationale tentoonstelling georganiseerd door de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid, Haarlem 1861*, Haarlem 1861, p. 80.
- ⁸³ Auteur onbekend, *Verslag aan zijne excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken omtrent de Wereld-tentoonstelling, gehouden te Weenen, van 1 Mei tot 2 November 1873 en meer bepaaldelijk omtrent de Nederlandsche Afdeeling*, Brill 1874, pp. 153-154.
- ⁸⁴ Tina Hammer, *Familiezoet. Vrouwen in een ondernemerselite, Enschede 1800-1940*, Zutphen 2001, p. 151.
- ⁸⁵ Joke Batink, 'T. Hammer-Stroeve, Familiezoet. Vrouwen in een ondernemerselite. Enschede 1800-1940', *BMGN - Low Countries Historical Review* 117 (2002), p. 238.
- ⁸⁶ Schelven 1984 (zie noot 7), p. 228.
- ⁸⁷ Batink 2002 (zie noot 85), p. 239.
- ⁸⁸ Boven de 16 jaar kreeg men 50 gulden, onder de 16 jaar 10 gulden en per dienstjaar nog eens 2,50 gulden. Dit bedrag kon behoorlijk oplopen aangezien de meeste werknemers zo'n 30 à 40 jaar werkzaam waren bij Pollet; 'Jubileum', *Tilburgsche Courant* 21 oktober 1911.
- ⁸⁹ RAT 115, inv. nr. 168-69.
- ⁹⁰ RAT 21, inv. nr. 10.
- ⁹¹ A.J.A. van Loon, 'De Tilburgse Jachtsociëteit sint Hubertus', *De Lindeboom* jaarboek IX-X (1985-1986), pp. 81-117.
- ⁹² Bastiaan Willink, *De textielbaronnen. Twents-Gelders familisme en de eerste grootindustrie van Nederland. 1800-1980*, Zutphen 2010, p. 93.
- ⁹³ Schelven 1984 (zie noot 7), pp. 192-193.
- ⁹⁴ Willink 2010 (zie noot 92), p. 92.
- ⁹⁵ Jan Bruggeman en Aart Comijn, *Ondernemers verbinden: 100 jaar centrale ondernemersorganisaties in Nederland*, Wormer 1999, pp. 63-65, 87-89.
- ⁹⁶ Elyze Storms-Smeets, 'De landelijke elite in negentiende-eeuws Twente. Textielindustrieën als landgoedeigenaren en hun relatie met de lokale adel', *Virtus. Jaarboek voor adelgeschiedenis* 13 (2006), p. 121.
- ⁹⁷ *Staatsblad van het koninkrijk der Nederlanden 1865*, 's Gravenhage 1866, nr. 144.
- ⁹⁸ Schelven 1984 (zie noot 7), p. 194.
- ⁹⁹ BHIC hulpkaart K3893; BHIC leggerartikel 3663, r 79-85.
- ¹⁰⁰ Schelven 1984 (zie noot 7), pp. 194-195.
- ¹⁰¹ *Tilburgsche Courant* 30 januari 1881, p. 4; leggerartikel 2603, r 17.
- ¹⁰² RAT 115, inv. nr. 168-43; RAT 16, akte 119.
- ¹⁰³ RAT 115, inv. nr. 143-2.
- ¹⁰⁴ Het Utrechts Archief
<<http://www.hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven/zoekresultaat?mivast=39&mizig=210&miadt=39&miaet=1&micode=1007-2&minr=1304525&miview=inv2&milang=nl>> (geraadpleegd op 12 juni 2017).
- ¹⁰⁵ RAT 4, inv. nrs. 904-908.
- ¹⁰⁶ RAT 4, inv. nrs. 1057 en 1095.
- ¹⁰⁷ De parochiekerk werd gebombardeerd in de tweede wereld oorlog. De beschadigde kerk werd gesloopt. De Pastorie uit 1862 is er nog.
- ¹⁰⁸ Ad van den Bosch, 'Het herstel van het katholicisme in Nuland (1798-1890), deel 1', *Spoorzoeker* 20 (2007), p. 33.
- ¹⁰⁹ Andere gemeentes, zoals Veghel, Erp, Mierlo en Nistelrode, hadden al eerder door middel van het verkopen van boekgronden de bouw van een nieuwe kerk gefinancierd; Ad van den Bosch, 'Het herstel van het katholicisme in Nuland (1798-1890), deel 2', *Spoorzoeker* 20 (2007), p. 31.
- ¹¹⁰ Bosch 2007 deel 2 (zie noot 109), pp. 30-31.
- ¹¹¹ Bosch 2007 deel 2 (zie noot 109), p. 31.
- ¹¹² RAT 16, akte 16.
- ¹¹³ Dit cijfer is gebaseerd op een telling van de woningen en huizen uitgevoerd door de auteur.
- ¹¹⁴ Damme 2013 (zie noot 1), p. 151.
- ¹¹⁵ Joost Op 't Hoog, 'Stadsbeeld en architectuursmaak in Tilburg van de negentiende eeuw', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 28 (2010), pp. 35-42.
- ¹¹⁶ Doevendans 1993 (zie noot 9), p. 89.
- ¹¹⁷ Tilburg op de Kaart <<https://www.tilburgopdekaart.nl/kaarten/1907/>> (geraadpleegd op 29 juli 2017).
- ¹¹⁸ Gemeentelijk monument nummer 0855/416.
- ¹¹⁹ Gerard Steijns, 'Gebouwen met een verhaal. Wandeling door de Tilburgse binnenstad bij gelegenheid van Open Monumentendag 2009', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 27 (2009), pp. 62-79.
- ¹²⁰ RAT 16, akte 216.
- ¹²¹ RAT 917, inv. nr. 1290-559.

-
- ¹²² BHIC leggerartikel 2154, r. 10-12, 15-17.
- ¹²³ BHIC leggerartikel 2603, r. 11.
- ¹²⁴ RAT 16, aktes 7 en 22.
- ¹²⁵ RAT 918, inv. nr. 1371-349.
- ¹²⁶ RAT 917, inv. nr. 1290-559.
- ¹²⁷ BHIC hulpkaart L1427.
- ¹²⁸ RAT 16, aktes 39 en 256; RAT 918, inv. nr. 1523-38.
- ¹²⁹ RAT 16, akte 201.
- ¹³⁰ RAT 16, akte 588.
- ¹³¹ RAT 16, akte 131; RAT 1182, inv. nr. 17.
- ¹³² RCE uittreksel rijksmonument 35722.
- ¹³³ RAT 115, inv. nr. 357-282 tot en met 303.
- ¹³⁴ Rijksmonument nummer 521205.
- ¹³⁵ Dit bouwjaar is later dan wat het RCE beschrijft. Dit bouwjaar is gebaseerd op het stichtingsjaar uit het leggerartikel van Guillaume Joseph Desiré Pollet; BHIC leggerartikel 6143, r. 23-24.
- ¹³⁶ BHIC leggerartikel Guillaume Joseph Desiré Pollet; 6143, r. 25.
- ¹³⁷ RAT 918, inv. nr. 1430-265.
- ¹³⁸ RAT 918, inv. nr. 1471-186.
- ¹³⁹ RAT 918, inv. nr. 1526-133.
- ¹⁴⁰ *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 13 februari 1904.
- ¹⁴¹ *Tilburgsche Courant* 14 mei 1903, p. 6.
- ¹⁴² Damme 2015 (zie noot 1), pp. 69-97.
- ¹⁴³ Timmermans 2015 (zie noot 10), p. 34.
- ¹⁴⁴ Afkomstig uit: RAT 4, inv. nr. 2075.
- ¹⁴⁵ BHIC hulpkaart M1976.
- ¹⁴⁶ RAT 917, inv. nr. 1283-532; 918, inv. nr. 1371-245.
- ¹⁴⁷ BHIC leggerartikel
- ¹⁴⁸ BHIC hulpkaart M1976.
- ¹⁴⁹ BHIC leggerartikel 6620, r. 26.
- ¹⁵⁰ BHIC leggerartikel 12379, r. 1, 13080, r. 2.
- ¹⁵¹ BHIC leggerartikel 9744, r. 25, 17052, r. 1.
- ¹⁵² RAT 1255, inv. nr. 1902-05.
- ¹⁵³ BHIC leggerartikel 10034, r. 13.
- ¹⁵⁴ BHIC leggerartikel 6143, r. 43; RAT 1255, inv. nr. 1902-05.
- ¹⁵⁵ Op 15 oktober 1903 verhuisd van der Hoorn met zijn gezin naar M956, de Industriestraat nr. 3; RAT 918, inv. nr. 1523-117.
- ¹⁵⁶ RAT 918, inv. nrs. 1523-77, 1513-120, 1524-175.
- ¹⁵⁷ Rijksmonumentnummers 521206 en 521207.
- ¹⁵⁸ RAT Omnummeringslijst 1890-1900-1910.
- ¹⁵⁹ *Tilburgsche Courant*, 24 mei 1903, p. 6.
- ¹⁶⁰ RAT 918, inv. nr. 1524-74.
- ¹⁶¹ RAT 918, inv. nr. 1524-172.
- ¹⁶² RAT 918, inv. nr. 1587-176.
- ¹⁶³ RAT 918, inv. nr. G040-51; tenminste tot en met 1943: RAT 1182, inv. nr. 14.
- ¹⁶⁴ RAT 16, akte 278.
- ¹⁶⁵ RAT 918, inv. nr. 1526-141; RAT 918, inv. nr. 1587-177.
- ¹⁶⁶ RAT 16, akte 96.
- ¹⁶⁷ RAT 1868, inv. nr. 16, akte 7; RAT 918, inv. nr. 1587-129 en 1598-16.
- ¹⁶⁸ RAT 918, inv. nr. G035-214.
- ¹⁶⁹ RAT 1182, inv. nr. 15.
- ¹⁷⁰ Rijksmonument nummer 521204.
- ¹⁷¹ RAT 16, akte 734.
- ¹⁷² *Tilburgsche Courant*, 24 mei 1903, p. 6.
- ¹⁷³ RAT 918, inv. nr. 1527-201.
- ¹⁷⁴ Auk en Joop Mutsaerts, 'Janssen & Bierens, De Regenboog', *Tilburg Wiki* 25 juni 2017.
- ¹⁷⁵ RAT bijschrijft bij 010245.
- ¹⁷⁶ RAT 1255, inv. nr. 1913-04.
- ¹⁷⁷ RAT 918, inv. nr. 1581-68.

-
- ¹⁷⁸ RAT 918, inv. nr. 1524-182.
- ¹⁷⁹ BHIC leggerartikel 7781, r. 71-73.
- ¹⁸⁰ RAT 918, inv. nr. 0036-68.
- ¹⁸¹ BHIC leggerartikel 7781, r. 122.
- ¹⁸² Stroms-Smeets 2006 (zie noot 96), p. 121.
- ¹⁸³ Damme 2013 (zie noot 1), p. 27.
- ¹⁸⁴ Damme 2013 (zie noot 1), pp. 30-45.
- ¹⁸⁵ Damme 2013 (zie noot 1), pp. 104-105.
- ¹⁸⁶ Tilburg op de Kaart <<https://www.tilburgopdekaart.nl/kaarten/oude-kaarten/1927-28/>> (geraadpleegd op 30 juli 2017).
- ¹⁸⁷ BHIC leggerartikel 6143, r. 8, 13.
- ¹⁸⁸ BHIC leggerartikel 9921, r. 7-8.
- ¹⁸⁹ BHIC leggerartikel 9755, r. 41.
- ¹⁹⁰ BHIC leggerartikel 6143, r. 15-16.
- ¹⁹¹ RAT 1255, inv. nr. 1907-01.
- ¹⁹² RCE beschrijving rijksmonument 521159.
- ¹⁹³ RCE Rijksmonumentenregister, nr. 521159.
- ¹⁹⁴ BHIC leggerartikel 3662, r. 66.
- ¹⁹⁵ RAT 16, akte 256.
- ¹⁹⁶ BHIC leggerartikel 4814, r. 65.
- ¹⁹⁷ Bestek Hofstede de Blaak van Jan van der Valk, p. 24; RAT 1255, 1907-01.
- ¹⁹⁸ Bestek Hofstede de Blaak van Jan van der Valk, pp. 12-13; RAT 1255, 1907-01.
- ¹⁹⁹ In de leggerartikel van Bernardus Pollet wordt de stichting van een 'villa en park' genoemd; Kadaster ArchiefViewer BHIC, leggerartikel 6660.
- ²⁰⁰ R.A. Oosten, 'Groenewegen & Zoon. Blass & Groenewegen', *VVOF-Mededelingenblad* 31 (2010), pp. 5-7.
- ²⁰¹ Maria Theresia overleed eveneens in 1896 en Seraphina was enkele jaren daarvoor al overleden. Feitelijk verbleven enkel Catharina en Johanna en waarschijnlijk ook broer Josephus nog in het landhuis.
- ²⁰² Sloopdossier Bredaseweg 325, 'bouwaanvraag 1949'; RAT 76, inv. nr. 14.
- ²⁰³ Sloopdossier Bredaseweg 325, 'sloopaanvraag villa'; RAT 76, inv. nr. 14.
- ²⁰⁴ Dit komt neer op 283,40 gulden per jaar. De villa's van Pollet aan de Spoorlaan kostten per jaar 1100, 975 en 950 gulden (gemiddeld 991,66). Gemiddeld waren deze villa's op jaarbasis 3,5 keer duurder dan de tuinmanswoning.
- ²⁰⁵ Sloopdossier Bredaseweg 325, 'brief van de directeur van de bouw en woningtoezicht aan de Burgemeester en Wethouders'; RAT 76, inv. nr. 14.
- ²⁰⁶ Doevendans 1993 (zie noot 9), p. 55.
- ²⁰⁷ Gorp 1987 (zie noot 11), pp. 75-78.
- ²⁰⁸ Doevendans 1993 (zie noot 9), pp. 55, 58.
- ²⁰⁹ Doevendans 1993 (zie noot 9), p. 67.
- ²¹⁰ Doevendans 1993 (zie noot 9), p. 87.
- ²¹¹ Doevendans 1993 (zie noot 9), p. 91.
- ²¹² Timmermans 2015 (zie noot 10), p. 38.
- ²¹³ Afbeelding in: Peeters 2016 (zie noot 8), p. 79; plattegronden in: RAT 1038, inv. nrs. 1175, 2258 en 2614.
- ²¹⁴ BHIC, hulpkaarten van percelen: L57, L1143, L1427, L1588, M2164, M3246, M3866, M4346, M1512, M7253, M4246, M5427 en veldkaart van perceel M2667.
- ²¹⁵ Sloopdossier Fabriekstraat 26; RAT 76, inv. nr. 23.
- ²¹⁶ BHIC leggerartikel 1626, r. 10-11.
- ²¹⁷ BHIC leggerartikel 1156, r. 72.
- ²¹⁸ BHIC leggerartikel 6620, r. 28.
- ²¹⁹ BHIC leggerartikel 6620, r. 33-35; BHIC hulpkaart M6085 t/m 6093.
- ²²⁰ BHIC leggerartikel 6620, pp. 2-4.
- ²²¹ Timmermans 2015 (zie noot 10), p. 31.
- ²²² BHIC leggerartikel 3662, r. 10.
- ²²³ BHIC leggerartikel 5361, r. 5-11.
- ²²⁴ BHIC leggerartikel 5361; BHIC hulpkaart G1729.
- ²²⁵ BHIC leggerartikel 7781, r. 39.
- ²²⁶ BHIC leggerartikel 7781, r. 123; BHIC leggerartikel 1454, r. 1864.
- ²²⁷ BHIC hulpkaart P1863.
- ²²⁸ RAT 16, akte 292; BHIC leggerartikel 3294, r. 4,6-7,10-12.
- ²²⁹ BHIC leggerartikel 3663, r. 23.

²³⁰ RAT 918, inv. nr. 1470-45.

²³¹ RAT bijschrift bij 027222.

²³² Deze familiekaarten zijn samengesteld aan de hand van: geboorte- en overlijdensregisters, *Regionaal Archief Tilburg* <<http://www.regionaalarchieftilburg.nl/zoek-een-persoon/persons>> (16 mei 2017); Frenken 1918 (zie noot 32), pp. 44-45; RAT 564, inv. nr. 347.

²³³ Tabel samengesteld door de auteur; RAT 1182, inv. nrs. 3,4 en 6.

²³⁴ Johannes Kerstens is de vader van Jacobus M.J.A. Kerstens. Hij trouwde met Johanna Maria Josepha Cornelia Bogaers, de dochter van Clémentine Seraphine Maria Pollet (zie familiekaart 1.8).

²³⁵ RAT 4, inv. nrs. 995, 1014, 1024, 1033, 1057 en 1095.

²³⁶ Ook op dit adres: Hendrik Mannie en Wouter van Iersel.

²³⁷ Beschrijving rijksmonument 521205 <<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>>

²³⁸ Beschrijving rijksmonument 521206 <<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>>

²³⁹ Beschrijving rijksmonument 521207 <<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>>

²⁴⁰ Beschrijving rijksmonument 521204 <<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>>

²⁴¹ Beschrijving rijksmonument 521159 <<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/>>

²⁴² BHIC leggerartikel 645.